

POLITYKA I SPOŁECZEŃSTWO

**STUDIES IN POLITICS
AND SOCIETY**

**KWARTALNIK
NR 1(20) / 2022**



WYDAWNICTWO
UNIwersytetu Rzeszowskiego
Rzeszów 2022

RADA NAUKOWA

Prof. Andrzej Antoszewski, Instytut Politologii, Uniwersytet Wrocławski
Prof. Ewa Maj, Wydział Politologii, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
Prof. Robert Łoś, Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych, Uniwersytet Łódzki
Doc. PhDr. Alexander Duleba, Centrum Badań Słowackiego Stowarzyszenia
Polityki Zagranicznej, Bratisława
Prof. Jochen Franzke, Wydział Nauk Ekonomicznych i Społecznych, Uniwersytet w Poczdamie
Prof. William Gilles, Wydział Prawa, Administracji i Sektora Publicznego Uniwersytetu Sorbona, Paryż
Prof. Joaquín Martín Cubas, Wydział Prawa, Uniwersytet w Walencji
Prof. Marcus Behmer, Wydział Humanistyczny, Uniwersytet Ottona i Fryderyka w Bambergu
Margarete Dabrowski, Instytut Nauk Społecznych, Uniwersytet w Osnabrück
Prof. Ricardo Ruiz de la Serna, Universidad San Pablo Ceu, Madryt

KOLEGIUM REDAKCYJNE

Tomasz Koziello (redaktor naczelny), Krzysztof Żarna (zastępca redaktora naczelnego),
Grzegorz Bonusiak (zastępca redaktora naczelnego), Katarzyna Tuczyńska (sekretarz redakcji),
Karol Piękoś (członek redakcji), Magdalena Barłoga (członek redakcji).
Redaktorzy tematyczni: Andrzej Bonusiak (mniejszości narodowe i etniczne, migracje),
Wojciech Furman (media, komunikacja społeczna), Sabina Grabowska (nauka o państwie i polityce,
systemy polityczne), Paweł Grata (polityka społeczna, polityka gospodarcza),
Jerzy Komaś (myśl polityczna), Janusz Niczyporuk (administracja publiczna, samorząd terytorialny),
Andrzej Podraza (stosunki międzynarodowe, integracja europejska),
Bartosz Wróblewski (stosunki międzynarodowe),
Magdalena Żardecka (filozofia polityki, socjologia polityki)

„Polityka i Społeczeństwo” jest kwartalnikiem wydawanym w wersji papierowej i internetowej.

ADRES REDAKCJI

Instytut Nauk o Polityce al. mjr. W. Kopisto 2a, 35-959 Rzeszów
tel.: +48 17 872 10 36
e-mail: polispol@univ.rzeszow.pl

Redakcja językowa
Władysław Wójtowicz

Opracowanie techniczne
Ewa Kuc

Łamanie
Marek Kuc

Redaktor tekstów w języku angielskim
Joanna Mazur-Okalowe

ISSN 1732-9639

Sprzedaż prowadzi WYDAWNICTWO UNIwersytetu Rzeszowskiego
ul. prof. S. Pigoń 6, 35-310 Rzeszów, tel.: +48 (17) 872 13 69
e-mail: wydaw@ur.edu.pl; <https://wydawnictwo.ur.edu.pl>
wydanie I; format B5; ark. wyd. 10,40; ark. druk. 10,75; zlec. red. 23/2022

Druk i oprawa: Drukarnia Uniwersytetu Rzeszowskiego

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY

ŁUKASZ BUCZKOWSKI Zadania i zasady działania Rzecznika Finansowego w świetle prac parlamentarnych nad Ustawą z dnia 5 sierpnia 2015 roku o rozpatrywaniu reklamacji przez podmioty rynku finansowego i o Rzeczniku Finansowym	5
NIKOLA CZARNOTA Radykalizacja kobiet do terroryzmu w ISIS	22
KATARZYNA CZESZEJKO-SOCHACKA Some remarks on the issues of the consequences of war rape on the example of Bosnia and Herzegovina	35
KRYSTYNA KACPROWSKA Actions taken as part of the health policy of the Republic of Poland during the Covid-19 pandemic	47
TOMASZ KOZIEŁŁO Koncepcje ustrojowe polskiego obozu narodowego w XXI wieku na przykładzie Ligi Polskich Rodzin i Ruchu Narodowego	57
BARTOSZ KOZICKI, SABINA GRABOWSKA, ARSEN OVSEPYAN, BOGDAN SOWA Multidimensional comparative analysis of the number of deaths in Europe between 2018-2021 in terms of economic security	74
ALEKSANDRA KRUK Postulaty Sahry Wagenknecht w dyskursie programowym niemieckiej lewicy	90
ARKADIUSZ LEWANDOWSKI Subiektywna deprywacja jako determinanta działań Prawa i Sprawiedliwości. Przypadek programu Polski Ład	106
ALEKSANDRA LIPIEŃ Weryfikacja ważności wyborów a międzynarodowe standardy wyborcze – kazus brytyjski	122
KAMIL PIETRASIK Muzułmańskie organizacje w Stanach Zjednoczonych	134
MAGDALENA SITEK Prawa człowieka. Pomędzy ideologią a polityką	145

SPRAWOZDANIA

ZOFIA SAWICKA

Sprawozdanie z ogólnopolskiej konferencji „Przekształcenia systemów politycznych i medialnych”, Rzeszów, 14 grudnia 2021 roku	160
Informacje dla autorów	164

Łukasz Buczkowski*

**ZADANIA I ZASADY DZIAŁANIA
RZECZNIKA FINANSOWEGO W ŚWIETLE
PRAC PARLAMENTARNYCH NAD USTAWĄ
Z DNIA 5 SIERPNIĄ 2015 ROKU O ROZPATRYWANIU
REKLAMACJI PRZEZ PODMIOTY RYNKU
FINANSOWEGO I O RZECZNIKU FINANSOWYM¹**

Streszczenie

Wysoki poziom skomplikowania usług finansowych powoduje, że potrzeba zabezpieczenia interesów klientów podmiotów rynku finansowego stanowi istotne zagadnienie społeczne. Dysproporcja w stopniu znajomości produktów dostępnych na rynku finansowym występująca pomiędzy profesjonalistami a ich klientami oraz brak unormowania szczegółowych zasad rozpatrywania reklamacji przez podmioty rynku finansowego stanęły u podstaw utworzenia urzędu Rzecznika Finansowego. Celem opracowania jest przybliżenie i ocena procesu legislacyjnego towarzyszącego uchwaleniu ustawy z dnia 5 sierpnia 2015 r. oraz wyrażenie stanowiska w sprawie zasadności powołania i funkcjonowania w polskim porządku prawnym instytucji Rzecznika Finansowego. Dla realizacji założonego celu posłużono się metodą analizy dokumentów parlamentarnych, obrazujących złożoność i szczegółowy charakter prac parlamentarnych zmierzających do kompleksowego ukształtowania instytucji stojącej na straży interesów klientów podmiotów rynku finansowego.

Słowa kluczowe: Rzecznik Finansowy, podmioty rynku finansowego, proces legislacyjny, ochrona klientów

Wstęp

Projekt ustawy o rozpatrywaniu reklamacji przez podmioty rynku finansowego i o Rzeczniku Finansowym (druk 3430/ VII kad.) został zgłoszony do łaski marszałkowskiej 15 maja 2015 r. przez grupę posłów

* Wyższa Szkoła Informatyki i Przedsiębiorczości w Łomży, e-mail: lbuczkowski@pwsip.edu.pl; ORCID: 0000-0002-0147-4721.

¹ Ustawa z dnia 5 sierpnia 2015 r. o rozpatrywaniu reklamacji przez podmioty rynku finansowego i o Rzeczniku Finansowym (Dz.U. 2019, poz. 2279 ze zm.). Dalej: uorf.

Platformy Obywatelskiej. Zgodnie ze stanowiskiem wyrażonym przez wnioskodawców w uzasadnieniu projektu celem diskutowanej regulacji uczyniono podniesienie poziomu ochrony osób korzystających z usług finansowych poprzez unormowanie w przepisach rangi ustawowej trybu oraz terminów rozpatrywania przez podmioty rynku finansowego reklamacji składanych przez ich klientów². Projekt zakładał również wprowadzenie do polskiego porządku prawnego instytucji Rzecznika Finansowego³, stojącego na straży interesów klientów podmiotów rynku finansowego. Efektami przyjęcia złożonego projektu, w opinii jego twórców, stałyby się zarówno zmniejszenie nierówności pomiędzy profesjonalnymi podmiotami rynku finansowego a ich klientami – zwłaszcza w przypadkach, gdy są oni konsumentami – oraz wzrost zaufania obywateli do całego sektora usług finansowych (bankowych, płatniczych czy ubezpieczeniowych), naruszanego przez brak przejrzystych regulacji w zakresie procedur reklamacyjnych, skutkujących dowolnością w odniesieniu do terminów i zasad rozpatrywania skarg klientów przez podmioty rynku finansowego⁴. Jak konsekwentnie podkreślano, w stanie prawnym z dnia wniesienia projektu polski system prawny nie przewidywał jednorodnych unormowań precyzujących zasady składania i rozpatrywania reklamacji przez podmioty rynku finansowego. Stan taki, na co położono akcent w uzasadnieniu, uznać należało za stojący w sprzeczności z podstawową zasadą obrotu gospodarczego w postaci pewności prawa, tworzoną poprzez obowiązywanie spójnych i przejrzystych unormowań w konkretnym obszarze⁵.

Z punktu widzenia przedmiotu zainteresowania niniejszego opracowania za główny cel prowadzonych rozważań należy uznać przybliżenie przyjętej przez projektodawców koncepcji zadań, kompetencji i trybu funkcjonowania RF oraz analizę i ocenę przebiegu prac parlamentarnych prowadzących do ukształtowania diskutowanej instytucji w przepisach ustawy z dnia 5 sierpnia 2015 r. Główną hipotezą badawczą niniejszego opracowania uczyniono stwierdzenie, że wprowadzenie do polskiego porządku prawnego urzędu RF stanowiło zapelnienie luki w zakresie ochrony interesów klientów podmiotów rynku finansowego i musi być ocenione jednoznacznie pozytywnie. Hipotezy poboczne wyrażają się w twier-

² Zasygnalizować należy, iż zgodnie z treścią art. 2 pkt 2 projektu ustawy, pojęcie klienta podmiotów rynku finansowego pierwotnie nie zostało ograniczone wyłącznie do konsumentów, lecz obejmowało również przedsiębiorców.

³ Dalej: RF.

⁴ *Uzasadnienie do druku nr 3430/ VII kad.* (dalej: *Uzasadnienie*), s. 1. Zob. także D.M. Marko, *Obowiązek udzielenia odpowiedzi na reklamację przez podmioty rynku finansowego i jego cywilnoprawne skutki*, „Przegląd Sądowy”, 2018, nr 11–12, s. 103.

⁵ *Uzasadnienie...*, s. 4.

dzeniach, iż zakres kompetencji przyznanych Rzecznikowi umożliwia mu sprawne funkcjonowanie, zaś koncepcja likwidacji tej instytucji i przekazania jej uprawnień Prezesowi Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów jest niezasadna.

W pierwszym rzędzie należy zauważyć, że intencją wnioskodawców stało się wprowadzenie do polskiego porządku prawnego podmiotu czuwającego nad zabezpieczeniem interesów klientów podmiotów rynku finansowego⁶. Jak podniesiono w uzasadnieniu projektu, w stanie prawnym poprzedzającym jego wniesienie nie występował w strukturze administracji publicznej urząd rozpatrujący skargi klientów podmiotów rynku finansowego o zbadanie indywidualnej sprawy związanej z odmownie rozpatrzoną reklamacją⁷ – podmiotom takim pozostawała jedynie droga sądowa, która powinna pełnić rolę środka o charakterze ostatecznym. Rzecznik pełnił miał w zamierzeniu twórców ustawy rolę szczególnego rodzaju instytucji odwoławczej w procedurze rozpatrywania reklamacji przez podmioty rynku finansowego⁸, przyczyniając się do uzupełnienia luki istniejącej w omawianym zakresie oraz do podniesienia poziomu spójności i kompletności stanu prawnego⁹. Zgodnie z dyspozycją art. 10 ust. 1 i 2 projektu, RF miał być powoływany przez Prezesa Rady Ministrów, na wniosek ministra właściwego do spraw instytucji finansowych, na kadencję trwającą 4 lata, zaś warunki formalne objęcia urzędu obejmowały: wyróżniającą wiedzę i doświadczenie w zakresie funkcjonowania rynku finansowego oraz regulacji prawnych tworzących jego otoczenie, wyższe wykształcenie, obywatelstwo polskie oraz korzystanie z pełni praw publicznych¹⁰. Jak podkreślono, urząd RF powstać

⁶ Problem ochrony klientów instytucji finansowych stanowi dynamicznie rozwijający się obszar regulacji zarówno w prawie krajowym, jak i europejskim i międzynarodowym, co przypisać należy zarówno rozszerzaniu katalogu świadczonych usług, jak i ujawnianym przypadkom niedozwolonych praktyk rynkowych. Zob. A. Jurkowska-Zeidler, *Aktualne problemy ochrony klienta na rynku bankowym z perspektywy działalności Rzecznika Finansowego*, „Gdańskie Studia Prawnicze”, 2018, t. XXXIX, s. 29.

⁷ *Uzasadnienie...*, s. 5.

⁸ Zob. szerzej B. Mrozowska-Bartkiewicz, *Ustawa z dnia 5 sierpnia 2015 r. o rozpatrywaniu reklamacji przez podmioty rynku finansowego i o Rzeczniku Finansowym – rozwiązania prawne oraz instytucja Rzecznika Finansowego*, „Prawo Asekuracyjne”, 2015, nr 3, s. 92 oraz B. Bronisz, *Ustawa o rozpatrywaniu reklamacji przez podmioty rynku finansowego i o rzeczniku finansowym*, „Monitor Prawa Bankowego”, 2016, nr 3, s. 67 i n.

⁹ A. Jurkowska-Zeidler, *Rzecznik Finansowy: nowa instytucja ochrony klienta na rynku usług finansowych*, „Gdańskie Studia Prawnicze”, 2017, t. XXXVIII, s. 351.

¹⁰ Stosownie do treści art. 10 ust. 4 projektu, ta sama osoba mogła pełnić urząd Rzecznika Finansowego nie dłużej niż przez dwie kolejne kadencje, co nie wyłączało możliwości ponownego objęcia funkcji po okresie przerwy w jej sprawowaniu.

miał na bazie Rzecznika Ubezpieczonych¹¹, na zasadzie przejęcia jego kompetencji¹² oraz ich poszerzenia w kierunku objęcia kognicją nowo utworzonej instytucji wszystkich podmiotów rynku finansowego oraz ich klientów.

Co warte zaznaczenia, zakres zadań RF ukształtowany został w projekcie jako dalece wykraczający poza rozpatrywanie indywidualnych skarg klientów podmiotów rynku finansowego, wniesionych na skutek nieuwzględnienia roszczeń w trybie rozpatrywania reklamacji. Stosownie do treści projektowanego art. 13 pkt 2–6 uorf, RF uprawniony został również do: opiniowania projektów aktów prawnych dotyczących organizacji i funkcjonowania podmiotów rynku finansowego, występowania do właściwych organów z wnioskami o podjęcie inicjatywy ustawodawczej bądź wydanie lub zmianę innych aktów prawnych dotyczących podmiotów rynku finansowego, informowania organów nadzoru i kontroli o nieprawidłowościach dostrzeżonych w funkcjonowaniu podmiotów rynku finansowego, inicjowania i organizowania działalności edukacyjnej i informacyjnej w sferze ochrony interesów klientów podmiotów rynku finansowego oraz – co należy wyeksponować – przeprowadzania postępowania mediacyjnego pomiędzy klientem a podmiotem rynku finansowego¹³. Stosownie do regulacji przewidzianych w projekcie ustawy pozasądowe postępowanie w sprawie zakończenia sporu pomiędzy klientem a podmiotem rynku finansowego mogło być prowadzone przez RF na wniosek klienta lub z urzędu (jeśli wymagać tego będzie ochrona interesu klienta), zaś głównym jego celem uczyniono osiągnięcie porozumienia pomiędzy stronami na skutek samodzielnego wypracowania satysfakcjonującego rozstrzygnięcia, bez konieczności sięgania do sformalizowanego postępowania sądowego. W opinii wnioskodawców pozostawienie stronom możliwości polubownego zamknięcia sporu uznać należało za rozwiązanie pożądane z punktu widzenia budowania zaufania do instytucji rynku finansowego, uzasadnione w szczególności wysokim stopniem skomplikowania niektórych

¹¹ Dalej: RU.

¹² Na temat uprawnień RU zob. S. Koroluk, *Komentarz do ustawy o nadzorze ubezpieczeniowym i emerytalnym oraz Rzeczniku Ubezpieczonych* [w:] *Prawo ubezpieczeń gospodarczych. Komentarz*, t. I, red. Z. Brodecki, M. Glicz, M. Serwach, Warszawa 2010, s. 456 i n.

¹³ Zgodnie z postanowieniami art. 23 ust. 3 projektu udział podmiotu rynku finansowego w postępowaniu mediacyjnym wszczętym przez RF uznano za obowiązkowy. Rozwiązanie to, różniące się od klasycznych założeń polubownego rozwiązywania sporów, wskazywało na chęć podkreślenia znaczenia postępowania mediacyjnego inicjowanego przez Rzecznika oraz potrzebę zapewnienia klientowi podmiotu rynku finansowego szczególnej ochrony.

produktów oferowanych przez podmioty rynku finansowego, dysproporcją występującą pomiędzy poziomem znajomości specyfiki produktów po stronie profesjonalisty oraz klienta, a także ograniczoną pozycją negocjacyjną klientów podmiotów rynku finansowego¹⁴.

W celu realizacji powierzonych zadań Rzecznik wyposażony został w projekcie ustawy w rozbudowany katalog środków, obejmujących w szczególności¹⁵: a) prawo występowania do podmiotów rynku finansowego¹⁶ o udzielenie informacji, wyjaśnień, udostępnienie akt oraz dokumentów; b) prawo zwracania się do właściwego ministra w sprawach funkcjonowania podmiotów rynku finansowego oraz postulowania o zmianę przepisów regulujących ich działalność; c) uprawnienie do przeprowadzania lub zlecania badania sytuacji na rynku finansowym, w szczególności ukierunkowanego na ochronę interesów klientów instytucji finansowych. Dodatkowo zauważyć trzeba – co również przemawiało za występującą po stronie wnioskodawców chęcią objęcia klienta podmiotu rynku finansowego szeroką ochroną – że zgodnie z postanowieniami art. 19 ust. 4a projektu, RF uprawniony został do wytaczania powództw na rzecz klienta podmiotu rynku finansowego w sprawach nieuczciwej praktyki rynkowej związanej z działalnością takiego podmiotu oraz przystępowania – za zgodą powoda – do już toczących się postępowań na prawach przysługujących prokuratorowi. Celem wszystkich instrumentów wykonywanych podczas prowadzonych czynności uczyniono ustalenie, czy na skutek działania lub zaniechania podmiotu rynku finansowego doszło do naruszenia praw lub interesów klienta.

Po zakończeniu czynności związanych z rozpoznaniem sprawy Rzecznikowi przypisano uprawnienia zależne od charakteru ustaleń: w przypadku stwierdzenia, iż nie wystąpiło naruszenie praw lub interesów klienta, Rzecznik kierować miał do wnioskodawcy stosowne wyjaśnienie; w razie wykazania naruszeń w sferze uprawnień klienta, spowodowanych działalnością podmiotu rynku finansowego, Rzecznikowi

¹⁴ *Uzasadnienie...*, s. 6–7.

¹⁵ Zakreślone w projekcie ustawy uprawnienia obejmowały instrumenty towarzyszące podjęciu sprawy przez RF. Stosownie do postanowień projektowanego art. 19 ust. 2 pkt 2–5 w zw. z art. 19 ust. 1 Rzecznik, działając z urzędu lub na wniosek klienta podmiotu rynku finansowego lub właściwego organu nadzoru, kontroli lub innego organu władzy publicznej, mógł również: wskazać wnioskodawcy przysługujące mu prawa i środki działania; przekazać sprawę według jej właściwości; skierować sprawę do postępowania mediacyjnego; nie podjąć czynności, o czym zobowiązany był poinformować – wraz z uzasadnieniem – wnioskodawcę oraz osobę, której sprawa dotyczyła.

¹⁶ Zgodnie z treścią projektowanego art. 19 ust. 4 pkt 1 ustawy wystąpienia Rzecznika mogły być również kierowane do innych podmiotów, jeśli ich działalność wykazywała związek z rozpatrywaną sprawą.

przysługiwało prawo wystąpienia do tego podmiotu z wnioskiem o ponowne rozpatrzenie sprawy, zaś w wypadku powzięcia wątpliwości co do stanu rzeczy Rzecznik mógł zwrócić się o rozpoznanie sprawy do właściwych organów, w szczególności zaś¹⁷ do Komisji Nadzoru Finansowego, Prezesa Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów, prokuratury bądź organów kontroli państwowej, zawodowej i społecznej.

Założenia projektu ustawy przewidywały również zasadę niefinansowania działalności RF z budżetu państwa: stosownie do treści art. 15 ust. 1 pkt 1–8, kosztami funkcjonowania instytucji obciążone zostały podmioty rynku finansowego, stąd też wejście w życie ustawy nie wywierało skutków w zakresie dochodów i wydatków państwa.

Przebieg postępowania legislacyjnego

Pierwsze czytanie poselskiego projektu ustawy o rozpatrywaniu reklamacji przez podmioty rynku finansowego i o Rzeczniku Finansowym zawartego w druku nr 3430 zostało przeprowadzone w toku 94 posiedzenia Sejmu VII kadencji, w dniu 11 czerwca 2015 r. W wystąpieniu wnioskodawców konsekwentnie podkreślano potrzebę powołania instytucji o szerszej niż RU kognicji, pełniącej rolę reprezentanta interesów klientów podmiotów rynku finansowego: w opinii twórców projektu RF stać się miał „wyrazicielem uwag i wątpliwości klientów”¹⁸ powstałych na tle umów zawieranych z podmiotami profesjonalnymi. Sygnalizując w uzasadnieniu projektu przewidywany katalog uprawnień Rzecznika, uwagę zwrócono – uprzedzając nieco bieg wypadków sejmowych – na potrzebę pogłębionej dyskusji na temat zakładanej przez wnioskodawców likwidacji instytucji RU, zwłaszcza w odniesieniu do trybu i zakresu przejęcia uprawnień tego podmiotu przez RF. Co istotne, obok prezentacji uprawnień o charakterze stanowczym, przypisanych w projekcie RF, podniesiono również znaczenie tego urzędu w sferze edukacyjnej, mające przyczynić się do wzrostu świadomości klientów podmiotów rynku finansowego, szczególnie ważnej w obliczu znacznego stopnia skomplikowania i rozbudowania instrumentów finansowych¹⁹.

W debacie nad ogólnymi zasadami projektu dały się zaobserwować dwa nurty, bardzo charakterystyczne dla postępowania legislacyjnego w polskim parlamencie: z jednej strony zauważyć można było pozba-

¹⁷ Sformułowanie użyte w projektowanym art. 19 ust. 6 pkt 3 wskazywało na otwarty charakter katalogu podmiotów, do których mógł zwrócić się z wnioskiem RF.

¹⁸ *Sprawozdanie stenograficzne z 94 posiedzenia Sejmu VII kadencji, 11 czerwca 2015 r.*, Warszawa 2015, s. 198.

¹⁹ *Ibidem*, s. 198–199.

wioną szerszej refleksji afirmację założeń projektu, wyrażaną przez przedstawicieli klubu wnioskodawców, z drugiej zaś motywowaną względami walki politycznej, miejscami oderwaną od merytorycznej oceny projektu, surową krytykę wniosku przez reprezentantów opozycji sejmowej. W odniesieniu do stanowiska pierwszej z wymienionych grup można odczuwać szczególne rozczarowanie, ponieważ trudno uznać za wystarczające i świadczące o dogłębnej znajomości opracowywanego w klubie projektu wystąpienie ograniczające się do dosłownego przytoczenia kolejnych zdań uzasadnienia wniosku znanego już wszystkim uczestnikom debaty²⁰.

Trudno również wyrazić aprobatę w stosunku do ogólnej argumentacji, uzasadniającej jednoznacznie krytyczne stanowisko opozycji parlamentarnej wyrażone w odniesieniu do projektu: przewaga ataków o charakterze politycznym, nierzadko w oderwaniu od względów natury merytorycznej, choć mocno zakorzeniona w praktyce parlamentarnej, nie wpływa jednak ani na podniesienie jakości projektowanych regulacji, ani na poziom prowadzonej debaty. W wystąpieniu przedstawicieli opozycji w stosunku do projektu użyto sformułowań: „wrzutka legislacyjna PO”, „działanie wyraźnie zastępcze wobec nieudolności koalicji rządowej”, „aktywność ukierunkowana na osiągnięcie „doraźnej korzyści propagandowej” oraz „zamaskowanie nieudolności działaniami pozornymi na kilka miesięcy przed wyborami”. Wnioskodawcom zarzucono, bez wyraźnego związku z projektem, niezapewnienie przez większość rządową wystarczającego poziomu ochrony kredytobiorcom, finansowanie wysokich uposażeń w Komisji Nadzoru Finansowego bez wyraźnych efektów działania tej instytucji oraz – ogólnie – stanie na straży interesów banków²¹. Przyznać jednak należy, iż w wystąpieniu klubu PiS znalazły się również elementy merytoryczne, w postaci istotnych zastrzeżeń do konstrukcji konkretnych postanowień projektu: wskazano przede wszystkim na wątpliwy walor zakładanej likwidacji instytucji RU, wysoko ocenianej społecznie pod względem skuteczności oraz liczby podejmowanych interwencji (około 30 tys. rocznie). Podniesiono, że w projekcie ustawy nie ujęto – przysługującego RU – uprawnienia występowania do Sądu Najwyższego o rozstrzygnięcie zagadnienia prawnego, krytycznie odniesiono się również do zasad finansowania działalności RF: w opinii opozycji wnioskodawcy wprowadzali w tym zakresie preferencje dla banków, przy jednoczesnej dyskryminacji kas oszczędnościowo-kredytowych. Podniesiono wreszcie stosunkowo skromny katalog wymogów formalnych stawianych kandydatowi do objęcia urzędu RF, wskazując na za-

²⁰ *Ibidem*, s. 199–200.

²¹ *Ibidem*, s. 200.

sadność legitymowania się przez kandydata wykształceniem kierunkowym, pozostającym w związku z zakresem przyznanych Rzecznikowi kompetencji²².

Pierwsze czytanie projektu ustawy zakończyło się przyjęciem wniosku o skierowanie go do rozpatrzenia przez Komisję Finansów Publicznych.

Towarzysząca obradom plenarnym szeroka dyskusja na temat założeń przedłożonej inicjatywy poselskiej spowodowała, iż na posiedzeniu KFP, przeprowadzonym w dniu 23 czerwca 2015 r., podjęta została decyzja o powołaniu podkomisji nadzwyczajnej do rozpatrzenia projektu ustawy zawartego w druku nr 3430/VII kadencji²³. Zasadniczy ciężar prac nad ukształtowaniem ostatecznej koncepcji urzędu RF przypadł na posiedzenia podkomisji nadzwyczajnej odbyte w dniach 23 i 25 czerwca 2015 r. W pierwszej kolejności, uwzględniając również opinie opozycji parlamentarnej wyrażone w toku pierwszego czytania, skoncentrowano się na możliwie przejrzystym ujęciu pozycji i zasad działania Rzecznika, doprecyzowując przesłanki konieczne do pełnienia urzędu: wprowadzono warunek co najmniej siedmioletniego doświadczenia zawodowego w obszarze funkcjonowania rynku finansowego oraz – co szczególnie istotne – zakaz ubiegania się o stanowisko Rzecznika przez osoby uprzednio skazane prawomocnie za przestępstwo umyślne²⁴, co korespondowało z przesłanką odwołania Rzecznika przed końcem kadencji, wyrażoną w projektowanym art. 13 pkt 5²⁵.

W zakresie zadań realizowanych przez Rzecznika katalog uległ poszerzeniu o rozpatrywanie wniosków dotyczących „niewykonania czynności wynikających z reklamacji rozpatrzonej zgodnie z wolą klienta”, w terminie nie dłuższym niż 30 dni od dnia sporządzenia odpowiedzi²⁶, stanowiącej zwiększenie zakresu ochrony klientów podmiotów rynku finansowego. Co warto podkreślić, w toku prac podkomisji wykreślo-

²² *Ibidem*, s. 205.

²³ *Biuletyn nr 476 z posiedzenia Komisji Finansów Publicznych, 23 czerwca 2015 r.*, Warszawa 2015, s. 1.

²⁴ Podkomisja nadzwyczajna do rozpatrzenia poselskiego projektu ustawy o rozpatrywaniu reklamacji przez podmioty rynku finansowego i o Rzeczniku Finansowym, druk nr 3430, transmisja, Sejm RP, <https://www.sejm.gov.pl> (19.09.2021).

²⁵ Na marginesie należy zauważyć, że wątpliwości Biura Legislacyjnego Sejmu wzbudziła przesłanka odwołania Rzecznika w postaci „rażącego naruszenia przepisów Konstytucji RP lub ustaw” (art. 13 pkt 4), z racji nieponoszenia przez Rzecznika odpowiedzialności za delikt konstytucyjny przed Trybunałem Stanu. Ostatecznie przesłankę powyższą zdecydowano się pozostawić, przy użyciu niezbyt przekonującej argumentacji dotyczącej obowiązywania tożsamego przepisu w odniesieniu do RU.

²⁶ *Sprawozdanie podkomisji nadzwyczajnej do rozpatrzenia poselskiego projektu ustawy o rozpatrywaniu reklamacji przez podmioty rynku finansowego i o Rzeczniku Finansowym (druk nr 3430/VII kad.)*, FPB017N-4-15, Warszawa 2015, s. 3 i 5.

no pierwotny art. 13 pkt 6, odnoszący się przeprowadzania przez Rzecznika postępowania mediacyjnego. Po dyskusji dotyczącej specyfiki i konsekwencji mediacji regulację powyższą zastąpiono art. 15 ust. 2, zgodnie z którym przy Rzeczniku prowadzone miały być pozasądowe postępowania w sprawach rozwiązywania sporów pomiędzy podmiotami rynku finansowego i ich klientami.

Jedną z kluczowych propozycji zmian do projektu zgłoszonych przez podkomisję było wprowadzenie art. 27, umożliwiającego wytaczanie przez Rzecznika – w zakresie jego właściwości – powództw w sprawach klauzul niedozwolonych we wzorcach umownych, co stanowiło wyraz zwiększenia ochrony klientów podmiotów rynku finansowego²⁷.

Kolejną zmianą w stosunku do pierwotnego projektu było nałożenie na podmiot rynku finansowego (art. 31) obowiązku przedłożenia Rzecznikowi corocznego sprawozdania (w terminie 45 dni od zakończenia roku kalendarzowego) dotyczącego rozpatrywania reklamacji, z uwzględnieniem liczby przypadków wystąpienia przez klientów na drogę postępowania sądowego, w związku z niezgodnym z ich roszczeniami rozstrzygnięciem wniesionych reklamacji. Mając na uwadze powyższe, również w odniesieniu do trybu składania przez RF sprawozdania ze swej działalności Prezesowi Rady Ministrów, zdecydowano o wydłużeniu terminu z 60 do 90 dni od zakończenia roku kalendarzowego, w celu umożliwienia Rzecznikowi sporządzenia dokumentu, bez konieczności działania w nadmiernym pośpiechu.

Szerokie przekształcenia dotknęły treść rozdziału odnoszącego się do zasad pozasądowego rozstrzygania sporów pomiędzy podmiotami rynku finansowego a ich klientami: oprócz zmiany tytułu samej jednostki redakcyjnej²⁸ istotnymi zmianami objęto również jego szczegółowe postanowienia. Na wstępie warto zauważyć, że ożywioną dyskusję na forum komisji sprowokowało pojęcie klienta podmiotu rynku finansowego w odniesieniu do pozasądowego trybu zakończenia sporu wynikłego na tle złożonej reklamacji. Zgodnie z postulatem Związku Banków Polskich taka postać rozwiązywania sporów powinna być dostępna jedynie dla konsumentów i tak należałoby rozumieć pojęcie klienta dla potrzeb procedury określonej w rozdziale 4. Argumentowano, iż pozwoli to

²⁷ Dla porządku należy zauważyć, iż w obecnym stanie prawnym o uznaniu postanowienia zawartego we wzorcu umownym za klauzulę abuzywną decyduje Prezes UOKiK, stosownie do treści art. 23b Ustawy z dnia 16 lutego 2007 r. o ochronie konkurencji i konsumentów (Dz.U. 2021, poz. 275).

²⁸ „Postępowanie mediacyjne” zastąpiono tytułem „Pozasądowe postępowanie w sprawie rozwiązywania sporów między klientem a podmiotem rynku finansowego”, zmianie uległa również numeracja rozdziału (z 3 na 4).

uniknąć sytuacji, w której przedsiębiorcy, w sprawach o wielomilionowe roszczenia, wymagających szczegółowego i skomplikowanego postępowania dowodowego, występować będą o rozwiązanie sporu w drodze postępowania pozasądowego po wniesieniu symbolicznej opłaty (stosownie do treści art. 36 projektu – 50 zł). W opinii ZBP mogłoby to doprowadzić do zablokowania możliwości sprawnego działania przez RF. Propozycja powyższa nie spotkała się z pozytywnym przyjęciem przez podkomisję i nie została uwzględniona²⁹.

Wśród postanowień rozdziału 4, w porównaniu z pierwotną wersją projektu, pojawiło się kilka nowych regulacji. Po pierwsze, ustalono, iż postępowanie pozasądowe wszczynane będzie przez Rzecznika jedynie na wniosek klienta, nie zaś również z urzędu, jak przewidywało przedłożenie. Po drugie, wprowadzono przepis (art. 34 ust. 2), zgodnie z którym Rzecznik mógł³⁰ odmówić wszczęcia postępowania w razie wystąpienia jednej z następujących przesłanek: 1) klient nie wyczerpał drogi postępowania reklamacyjnego; 2) postępowanie miałoby służyć spowodowaniu uciążliwości dla drugiej strony; 3) spór jest lub był rozpatrywany przez sąd lub inny organ uprawniony do rozpoznania sprawy; 4) rozpatrzenie sporu spowodowałoby poważne zakłócenie przeprowadzenia skutecznego postępowania przy Rzeczniku oraz 5) klient nie uiścił opłaty i nie został od niej zwolniony. Mając na uwadze postanowienia art. 34 ust. 2 pkt 4, wskazane powyżej obawy, wyrażone przez ZBP, uznać należy za nieuzasadnione. Po trzecie, zrezygnowano z postanowienia, zgodnie z którym Rzecznik odstępował od postępowania pozasądowego na skutek uzyskania oświadczenia co najmniej jednej ze stron o nieprzyjęciu proponowanego rozstrzygnięcia sprawy: regulację tę zastąpiono przepisem art. 38, stosownie do którego w przypadku braku polubownego zakończenia postępowania na Rzecznika nałożono obowiązek sporządzenia opinii zawierającej w szczególności ocenę stanu prawnego. Pozostawiając przepis obligujący Rzecznika do sporządzenia protokołu z przeprowadzonego postępowania (art. 39 ust. 1), uszczegółowiono go o określenie 14-dniowego terminu, dodatkowo zaś – w dyspozycji art.

²⁹ W obecnie obowiązującym stanie prawnym, po przekształceniu katalogu podmiotów uznawanych za klientów podmiotów rynku finansowego, powyższe uwagi mają jedynie walor historyczny obrazujący zmiany dokonywane w projekcie w stosunku do jego wersji pierwotnej.

³⁰ Fakultatywna, nie zaś obligatoryjna odmowa wszczęcia postępowania pozasądowego przez Rzecznika wzbudziła zastrzeżenia Biura RU (nieuwzględnione przez podkomisję). Postulowano wprowadzenie słowa „odmawia” w miejsce „może odmówić”, argumentując, że pozwoli to ograniczyć sferę dyskrecyjnych uprawnień Rzecznika oraz przyczyni się do uniknięcia dublowania postępowania sądowego i pozasądowego.

39 ust. 2 – usankcjonowano, iż protokół ten stanowi dokument urzędowy w rozumieniu przepisów kodeksu postępowania cywilnego.

Zagadnieniem budzącym kontrowersje podczas prac podkomisji stało się utrzymanie obligatoryjnego udziału podmiotu rynku finansowego w postępowaniu pozasądowym (art. 35). Przedstawiciel Konferencji Przedsiębiorstw Finansowych³¹ podnosił, iż jest to rozwiązanie pozostające w sprzeczności z postanowieniami dyrektywy ADR³², przewidującej dobrowolność skorzystania z tej drogi rozwiązywania sporów. Zarzut ten odpierał przedstawiciel UOKiK, wskazując, że przywołana dyrektywa dopuszcza (art. 9 ust. 2) obligatoryjny udział przedsiębiorcy w postępowaniu ADR, o ile tak stanowią powszechnie obowiązujące przepisy Państwa Członkowskiego. Uznając zasadność powyższej argumentacji, podkomisja utrzymała dyskutowaną regulację.

Szczególnie istotną zmianą – postulowaną już podczas pierwszego czytania projektu – w porównaniu z zakresem przedłożenia, stało się wprowadzenie w przepisach zmieniających projekt art. 45, upoważniającego RF, na mocy nowelizacji ustawy o Sądzie Najwyższym, do składania wniosków o rozstrzygnięcie zagadnienia prawnego na tle rozbieżności w wykładni przepisów prawa występujących w orzecznictwie sądowym³³. W tej części projektu przesądzono również, że zasady wynagradzania RF regulować będzie ustawa o wynagrodzeniu osób zajmujących kierownicze stanowiska państwowe³⁴.

Stosownie do intencji projektodawców, zgodnie z którą ideą projektu miało stać się – realizowane w interesie klientów podmiotów rynku finansowego – przekształcenie, nie zaś likwidacja urzędu RU, do projektu wprowadzono w toku prac podkomisyjnych rozdział 6, ustanawiający przepisy dostosowujące, przejściowe i końcowe, poświęcone trybowi przeorganizowania i następstwa prawnego pomiędzy instytucjami RU i RF: za najistotniejszą w omawianym zakresie regulację uznać należy art. 52, zgodnie z którym z dniem wejścia w życie ustawy RU stawał się RF i rozpoczynała się jego czteroletnia kadencja. W ten sposób ustalono, w sposób nadzwyczajny, oderwany od ustawowego trybu powoływania Rzecznika, procedurę przejścia zadań i kompetencji RU przez RF.

³¹ Od 18 czerwca 2019 r. Związek Przedsiębiorstw Finansowych.

³² Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/11/UE z dnia 21 maja 2013 r. w sprawie alternatywnych metod rozstrzygania sporów konsumenckich oraz zmiany rozporządzenia (WE) nr 2006/2004 i dyrektywy 2009/22/WE, L 165/63.

³³ Uprawnienie to utrzymuje art. 83 § 2 Ustawy z dnia 8 grudnia 2017 r. o Sądzie Najwyższym (Dz.U. 2021, poz. 1904).

³⁴ Ustawa z dnia 31 lipca 1981 r. o wynagrodzeniu osób zajmujących kierownicze stanowiska państwowe (Dz.U. 2021, poz. 1834).

Sprawozdanie podkomisji nadzwyczajnej zostało przyjęte 1 lipca 2015 r. i stało się przedmiotem obrad KFP 7 lipca 2015 r. Podczas posiedzenia komisji zdecydowana większość ustaleń podjętych podczas prac podkomisji została przyjęta, jednakże wyodrębnić można wątki szerszej dyskusji, z których dwa znalazły odzwierciedlenie w sprawozdaniu uchwalonym przez KFP, jeden zaś przekazano do ostatecznego ukształtowania podczas II czytania projektu. W pierwszej kolejności wskazać należy zawężenie pojęcia klienta podmiotu rynku finansowego jedynie do osoby fizycznej, uzasadniane wyższym poziomem ochrony interesów osób prawnych w stosunkach z podmiotami rynku finansowego oraz wyższym stopniem znajomości specyfiki rynku. Pozytywnie zaopiniowana przez KFP została propozycja doprecyzowania art. 30 ust. 2 projektu, odnoszącego się do zasad nakładania kary pieniężnej na podmiot rynku finansowego uchylający się od wykonania nałożonych nań przez ustawę obowiązków: zgodnie z propozycją, obok stopnia naruszenia przepisów oraz możliwości finansowych podmiotu, należałoby uwzględniać również okoliczności stwierdzonych naruszeń, mające niekiedy istotny wpływ na sposób realizacji obowiązków. Wskazane uściślenie znalazło wyraz w sprawozdaniu KFP³⁵.

Istotnym zagadnieniem, które nie doczekało się jednak rozstrzygnięcia na posiedzeniu Komisji, stała się redakcja projektowanego art. 39 w zw. z art. 38 projektu. Spór dotyczył elementów składowych protokołu z postępowania pozasądowego prowadzonego przez Rzecznika: mając na uwadze, iż protokół taki stanowić miał – zgodnie z art. 39 ust. 2 dokument urzędowy w rozumieniu kpc, za niedopuszczalne uznano zawarcie w nim opinii formułującej ocenę prawną stanu faktycznego, sporządzanej w przypadku braku polubownego zakończenia postępowania. Słusznie podkreślano, iż zgodnie z poglądem utrwalonym w doktrynie i orzecznictwie, dokument urzędowy opisuje stan faktyczny, nie dokonuje zaś jego oceny prawnej. W toku szczegółowej dyskusji wstępnie wypracowano stanowisko zmierzające do wyłączenia z zakresu przedmiotowego protokołu opinii prawnej i uczynienia z niej załącznika. Ostateczne rozstrzygnięcie sprawy odłożono do czasu przeprowadzenia II czytania³⁶.

Projekt został przyjęty przez KNF z poprawkami stosunkiem głosów 15 za, 0 przeciwnych, przy 4 wstrzymujących i skierowany do II czytania.

³⁵ *Biuletyn nr 489 z posiedzenia Komisji Finansów Publicznych z dnia 7 lipca 2015 r.*, Warszawa 2015, s. 17.

³⁶ *Ibidem*, s. 18–21.

Przedmiotem II czytania przeprowadzonego na posiedzeniu Sejmu 8 lipca 2015 r. stały się rozpatrzenie sprawozdania KFP³⁷, debata nad projektem oraz zgłaszanie poprawek³⁸. W odniesieniu do instytucji RF wniesione zostały 4 poprawki: 1) do art. 34 ust. 2: zawężenie liczby przypadków, w których RF może odmówić wszczęcia postępowania zmierzającego do polubownego rozwiązania sporu do dwóch (niewyczerpanie trybu reklamacyjnego oraz zawisłość sprawy przed sądem lub innym właściwym organem); 2) wykreślenie art. 36 (likwidacja opłaty ponoszonej przez klienta za złożenie wniosku o przeprowadzenie postępowania pozasądowego); 3) do art. 52: wprowadzenie regulacji, stosownie do której kadencja RU wygasłaby z upływem okresu przewidzianego w ustawie o nadzorze ubezpieczeniowym i emerytalnym oraz Rzeczniku Ubezpieczonych, zaś RU pełniłby obowiązki RF do czasu powołania go na pierwszą kadencję (rozwiązanie to argumentowano – nie bez racji – potrzebą zapobieżenia obejściu ustawowego trybu powoływania RF przez Prezesa Rady Ministrów i obsadzeniu urzędu na pełną kadencję tuż przed wyborami parlamentarnymi, mocą decyzji politycznej)³⁹; 4) do art. 39: wyłączenie z protokołu sporządzanego przez Rzecznika po zakończeniu postępowania pozasądowego opinii zawierającej ocenę prawną stanu faktycznego i wprowadzenie do treści art. 39 dodatkowego ustępu, przewidującego, iż opinia taka stanowi załącznik do protokołu⁴⁰. W dodatkowym sprawozdaniu KFP zarekomendowała odrzucenie trzech pierwszych poprawek oraz przyjęcie ostatniej⁴¹.

Podczas III czytania projektu ustawy Sejm – zgodnie z rekomendacją Komisji Finansów Publicznych⁴² – odrzucił poprawki zgłoszone przez klub PiS⁴³, przyjmując zmianę treści art. 39 projektu. W głosowaniu nad całością projektu wraz z przyjętymi poprawkami za uchwaleniem ustawy opowiedziało się 297 posłów, przeciw 14, od głosu

³⁷ *Sprawozdanie Komisji Finansów Publicznych o poselskim projekcie ustawy o rozpatrywaniu reklamacji przez podmioty rynku finansowego i o Rzeczniku Finansowym (druk nr 3430/VII kad.), druk nr 3608, Warszawa 2015.*

³⁸ *Sprawozdanie stenograficzne z 96 posiedzenia Sejmu RP VII kadencji, 8 lipca 2015 r., Warszawa 2015, s. 101–112.*

³⁹ Poprawki zostały zgłoszone przez Klub Poselski PiS.

⁴⁰ Poprawka wniesiona przez Klub Poselski PO.

⁴¹ *Dodatkowe Sprawozdanie Komisji Finansów Publicznych o poselskim projekcie ustawy o rozpatrywaniu reklamacji przez podmioty rynku finansowego i o Rzeczniku Finansowym (druk nr 3430/VII kad.), druk nr 3608-A.*

⁴² *Sprawozdanie stenograficzne z 96 posiedzenia Sejmu RP VII kadencji, 10 lipca 2015 r., Warszawa 2015, s. 390–393.*

⁴³ Szczególnie krytyczną reakcją opozycji parlamentarnej wzbudziło usankcjonowanie automatycznego przekształcenia urzędu RU w RF, z pominięciem określonego w projekcie trybu powoływania nowo utworzonej instytucji.

wstrzymało się 134 deputowanych. Przekazane 4 sierpnia 2015 r. stanowisko Senatu⁴⁴ nie zawierało postanowień istotnych z punktu widzenia zakresu zadań oraz zasad funkcjonowania Rzecznika Finansowego. Prezydent RP podpisał ustawę w dniu 25 sierpnia 2015 r.

Zakończenie

Przedstawiony powyżej tryb i zakres prac parlamentarnych prowadzonych nad projektem ustawy o rozpatrywaniu reklamacji przez podmioty rynku finansowego i o Rzeczniku Finansowym pozwala na sformułowania następujących wniosków: po pierwsze, diskutowany akt wypełnił występującą w polskim systemie prawnym lukę wyrażającą się w braku instytucji, do której mógłby się zwrócić klient podmiotu rynku finansowego po bezskutecznym wyczerpaniu postępowania reklamacyjnego. Mając na uwadze podnoszony już w uzasadnieniu projektu znaczny stopień skomplikowania usług oferowanych na rynku finansowym oraz znaczną dysproporcję w stopniu znajomości specyfiki produktów występującą pomiędzy podmiotami profesjonalnymi a ich klientami, przyjęty akt ocenić należy pozytywnie, jako wzmacniający poziom ochrony słabszej strony stosunków umownych zawieranych w omawianej dziedzinie. Po drugie, obraz prac legislacyjnych wskazuje, że bez względu na przynależność polityczną uczestników prac, wspólny był pogląd o potrzebie powołania instytucji stojącej na straży interesów klientów podmiotów rynku finansowego, o szerszej kognicji niż wysoko oceniany urząd RU. Pomijając – co stanowi charakterystyczny ryt postępowania ustawodawczego – wystąpienia nacechowane względami politycznymi, podkreślić należy wysoki poziom debaty merytorycznej, ukierunkowanej na kompleksowe ukształtowanie zakresu zadań, katalogu kompetencji oraz zasad funkcjonowania RF, uwzględniający również (oczywiście nie bezkrytycznie) głosy opozycji parlamentarnej, przekładające się na treść poszczególnych postanowień ostatecznej wersji ustawy z 5 sierpnia 2015 r. Wreszcie, po trzecie, pomimo formułowanych na wstępie obaw, w pracach parlamentarnych znalazła odzwierciedlenie wyrażana przez wnioskodawców intencja, iż celem projektu nie jest likwidacja, a harmonijne przekształcenie instytucji RU w RF, zmierzające w kierunku wyposażenia urzędu w rozbudowany zakres uprawnień, umożliwiający objęcie kompleksową ochroną możliwie szerokiego kręgu podmiotów. Pomijając budzący wątpliwo-

⁴⁴ *Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 4 sierpnia 2015 r. w sprawie ustawy o rozpatrywaniu reklamacji przez podmioty rynku finansowego i o Rzeczniku Finansowym, druk nr 3792, Warszawa 2015.*

ści tryb pierwszego po wejściu w życie ustawy obsadzenia organu, należy uznać powyższe założenie za zrealizowane.

Uwzględniając wyrażone uwagi, jak również liczbę spraw podejmowanych corocznie przez RF (w latach 2015–2020 Rzecznik udzielił 125 tys. porad, rozpatrzył ponadto 100 tys. wniosków o podjęcie interwencji lub o polubowne rozwiązanie sporu)⁴⁵, wskazującą na wysoki stopień społecznego zaufania do urzędu oraz zasadność jego funkcjonowania, z niepokojem trzeba odnieść się do planów Ministerstwa Finansów zmierzających do likwidacji dyskutowanej instytucji oraz przekazania jej zadań Prezesowi Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów, wynikające z założeń projektu ustawy o rozpatrywaniu reklamacji i sporów klientów podmiotów rynku finansowego oraz o Funduszu Edukacji Finansowej, w stosunku do którego zostało już przeprowadzone I czytanie⁴⁶. Należy wyrazić nadzieję, że w dalszych etapach prac stanowisko resortu – budzące krytyczne opinie nie tylko w gremiach eksperckich, lecz również w obrębie samej Rady Ministrów⁴⁷ – ulegnie zmianie, gdyż rezygnacja z instytucji Rzecznika Finansowego przełoży się na obniżenie stopnia ochrony indywidualnych klientów podmiotów rynku finansowego, charakteryzującego się wysokim stopniem złożoności i skomplikowania, oraz osłabienie systemu ochrony praw konsumentów⁴⁸.

Bibliografia

- Biuletyn z posiedzenia Komisji Finansów Publicznych z dnia 23 czerwca 2015 r. (nr 476)*, Warszawa 2015.
- Biuletyn z posiedzenia Komisji Finansów Publicznych z dnia 7 lipca 2015 r., (nr 489)*, Warszawa 2015.
- Bronisz B., *Ustawa o rozpatrywaniu reklamacji przez podmioty rynku finansowego i o rzeczniku finansowym*, „Monitor Prawa Bankowego”, 2016, nr 3.
- Dodatkowe Sprawozdanie Komisji Finansów Publicznych o poselskim projekcie ustawy o rozpatrywaniu reklamacji przez podmioty rynku finansowego i o Rzeczniku Finansowym (druk nr 3430/VII kad.), druk nr 3608-A*.

⁴⁵ Strona Rzecznika Finansowego, <https://rf.gov.pl> (21.09.2021).

⁴⁶ *Projekt ustawy o rozpatrywaniu reklamacji i sporów klientów podmiotów rynku finansowego oraz o Funduszu Edukacji Finansowej*, Rządowe Centrum Legislacji, <https://legislacja.rcl.gov.pl> (21.09.2021).

⁴⁷ Jednocześnie krytycznie na temat zamiaru likwidacji urzędu Rzecznika wypowiedziały się m.in.: Ministerstwo Edukacji i Nauki, Ministerstwo Sprawiedliwości, Ministerstwo Aktywów Państwowych, Prezes Narodowego Banku Polskiego, Rzecznik Praw Obywatelskich oraz Ośrodek Badań, Studiów i Legislacji Krajowej Izby Radców Prawnych, Rzecznik Finansowy, <https://rf.gov.pl> (22.09.2021).

⁴⁸ Szerzej na temat działań podejmowanych przez Rzecznika zob. A. Jurkowska-Zeidler, *Aktualne...* s. 31 i n.

- Gajda-Roszczyńska K., *Sprawy o ochronę indywidualnych interesów konsumentów w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2011.
- Jurkowska-Zeidler A., *Aktualne problemy ochrony klienta na rynku bankowym z perspektywy działalności Rzecznika Finansowego*, „Gdańskie Studia Prawnicze”, 2018, t. XXXIX.
- Jurkowska-Zeidler A., *Rzecznik Finansowy: nowa instytucja ochrony klienta na rynku usług finansowych*, „Gdańskie Studia Prawnicze”, 2017, t. XXXVIII.
- Kodeks cywilny. Komentarz*, t. I: *Część ogólna (art. 1–125)*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2017.
- Kodeks cywilny*, t. I: *Komentarz do art. 1–352*, red. M. Gutowski, Warszawa 2018.
- Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2019.
- Kodeks cywilny. Komentarz*, red. J. Ciszewski, P. Nazaruk, Warszawa 2019.
- Kodeks cywilny*, t. I: *Komentarz do art. 1–449(10)*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2020.
- Koroluk S., *Komentarz do ustawy o nadzorze ubezpieczeniowym i emerytalnym oraz Rzeczniku Ubezpieczonych [w:] Prawo ubezpieczeń gospodarczych. Komentarz*, t. I, red. Z. Brodecki, M. Glicz, M. Serwach, Warszawa 2010.
- Marko D.M., *Obowiązek udzielenia odpowiedzi na reklamację przez podmioty rynku finansowego i jego cywilnoprawne skutki*, „Przegląd Sądowy”, 2018, nr 11–12.
- Mrozowska-Bartkiewicz B., *Ustawa z dnia 5 sierpnia 2015 r. o rozpatrywaniu reklamacji przez podmioty rynku finansowego i o Rzeczniku Finansowym – rozwiązania prawne oraz instytucja Rzecznika Finansowego*, „Prawo Asekuracyjne”, 2015, nr 3.
- Ochrona strony słabszej stosunku prawnego. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Adamowi Zielińskiemu*, red. M. Boratyńska, Warszawa 2015.
- Podkomisja nadzwyczajna do rozpatrzenia poselskiego projektu ustawy o rozpatrywaniu reklamacji przez podmioty rynku finansowego i o Rzeczniku Finansowym, druk nr 3430, transmisja, Sejm RP, <https://www.sejm.gov.pl> (19.09.2021).
- Podkowik J., *Wolność umów i jej ograniczanie w świetle Konstytucji RP*, Warszawa 2015.
- Poselski projekt ustawy o rozpatrywaniu reklamacji przez podmioty rynku finansowego i o Rzeczniku Finansowym (druk nr 3430/VII kad.)*.
- Projekt ustawy o rozpatrywaniu reklamacji i sporów klientów podmiotów rynku finansowego oraz o Funduszu Edukacji Finansowej*, Rządowe Centrum Legislacji, <https://legislacja.rcl.gov.pl> (21.09.2021).
- Sprawozdanie Komisji Finansów Publicznych o poselskim projekcie ustawy o rozpatrywaniu reklamacji przez podmioty rynku finansowego i o Rzeczniku Finansowym (druk nr 3430/VII kad.)*, druk nr 3608.
- Sprawozdanie Komisji Finansów Publicznych o uchwale Senatu w sprawie ustawy o rozpatrywaniu reklamacji przez podmioty rynku finansowego i o Rzeczniku Finansowym (druk nr 3792)*, druk nr 3801.
- Sprawozdanie podkomisji nadzwyczajnej do rozpatrzenia poselskiego projektu ustawy o rozpatrywaniu reklamacji przez podmioty rynku finansowego i o Rzeczniku Finansowym (druk nr 3430/VII kad.)*, FPB017N-4-15.
- Sprawozdanie stenograficzne z 94 posiedzenia Sejmu RP VII kadencji, 11 czerwca 2015 r.*, Warszawa 2015.
- Sprawozdanie stenograficzne z 96 posiedzenia Sejmu RP VII kadencji, 8 lipca 2015 r.*, Warszawa 2015.

Sprawozdanie stenograficzne z 96 posiedzenia Sejmu RP VII kadencji, 10 lipca 2015 r., Warszawa 2015.

Sprawozdanie stenograficzne z 98 posiedzenia Sejmu RP VII kadencji, 5 sierpnia 2015 r., Warszawa 2015.

Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 4 sierpnia 2015 r. w sprawie ustawy o rozpatrywaniu reklamacji przez podmioty rynku finansowego i o Rzeczniku Finansowym, druk nr 3792.

Wiktorowska E., *Klauzule niedozwolone, czyli abuzywne*, „Monitor Zamówień Publicznych”, 2018, nr 11.

Tasks and principles of operation of the Financial Ombudsman in the light of parliamentary work on the Act of 5 August 2015. on considering complaints by financial market entities and about the Financial Ombudsman

Abstract

The high level of complexity of financial services means that the need to protect the interests of clients of financial market entities is an important social issue. The disproportion in the level of knowledge of products available on the financial market between professionals and their clients and the lack of standardization of detailed rules for examining complaints by financial market entities were the basis for establishing the Office of the Financial Ombudsman. The aim of the study is to present and evaluate the legislative process accompanying the adoption of the Act of August 5, 2015 and to express a position on the legitimacy of establishing and functioning of the Financial Ombudsman institution in the Polish legal system. To achieve the assumed goal, the method of analyzing parliamentary documents was used, illustrating the complexity and detailed nature of parliamentary work aimed at the comprehensive formation of an institution guarding the interests of clients of financial market entities.

Keywords: Financial Ombudsman, financial market entities, legislative process, customer protection

Nikola Czarnota*

RADYKALIZACJA KOBIEŃ DO TERRORYZMU W ISIS

Streszczenie

Celem artykułu jest wyjaśnienie procesów, które wpływają na zaangażowanie kobiet w działalność terrorystyczną w szeregach międzynarodowych organizacji dżihadystycznych. Mimo iż działalność kobiet w ugrupowaniach terrorystycznych jest widoczna od wielu lat, to jednak istnieje potrzeba rozpoznania dynamiki płci w procesie radykalizacji. Niniejszy artykuł zawiera aspekty teoretyczne związane z pojęciem radykalizacji i przedstawia wynikający z tego procesu etap rekrutacji, który jest jego niezbędnym elementem. Ponadto, wykazano przesłanki radykalizacji postaw i zachowań kobiet, w tym czynniki indywidualne, czynniki przyciągające i popychające do udziału w ataku terrorystycznym.

Słowa kluczowe: terroryzm, ISIS, radykalizacja, kobieta, Państwo Islamskie

Wstęp

Radykalizacja kobiet w organizacjach terrorystycznych staje się jednym z największych wyzwań stojących przed systemami antyterrorystycznymi. Niewątpliwie zjawisko to występuje i rozszerza się niezależnie od nurtów terrorystycznych i szerokości geograficznej. Radykalizm rozumiany jest jako proces związany z określonym ruchem politycznym i chęcią użycia nadzwyczajnych środków do osiągnięcia radykalnych celów.

W niniejszym artykule poruszone zostaną kwestie radykalizacji kobiet werbowanych do znanej organizacji terrorystycznej ISIS. Przedstawiono aspekty definicyjne radykalizacji, motywy i proces rekrutacji kobiet do organizacji terrorystycznej oraz – w ramach omawianego tematu – niezwykle istotny proces radykalizacji.

Problem badawczy ujęto w formie następującego pytania: jakie mechanizmy skłaniają kobiety do zaangażowania się w działania terrorystyczne w szeregach organizacji dżihadystycznych? Niewątpliwie różnie

* Uniwersytet Rzeszowski, e-mail: n.o.czarnota@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0071-2537.

liczba kobiet zaangażowanych w działalność o charakterze terrorystycznym. Wiele kobiet dołącza do grup terrorystycznych z trudnych środowisk i postrzega to jako okazję do ucieczki przed presją kulturową. Wszystko to sprawia, że młode kobiety muzułmańskie są narażone na radykalizację. W artykule zostały zastosowane metody badań teoretycznych, w tym klasyfikacja, weryfikacja, analiza krytyki źródeł oraz piśmiennictwa.

Radykalizacja – próba definicji

Radykalizacja stanowi złożony proces, na który składa się wiele czynników. Oznacza stawanie się stanowczym i bezkompromisowym w poglądach i sposobach działania. Krótką definicję radykalizacji, używaną na przykład przez RAND Corporation w swoich analizach, można znaleźć w dokumentach rządowych Wielkiej Brytanii, m.in. w dokumencie z 2011 roku *Prevent strategy*¹, w którym określono radykalizację jako „proces, poprzez który jednostka zaczyna wspierać terroryzm i formy ekstremizmu prowadzące do terroryzmu”².

Definicję radykalizacji przedstawiła również Komisja Europejska, która uważa, iż jest to złożone zjawisko, w którym jednostki lub grupy stają się nietolerancyjne w odniesieniu do podstawowych wartości demokratycznych, takich jak równość i różnorodność, przy rosnącej skłonności do używania siły do osiągnięcia celów politycznych, które negują lub podważają demokrację. Komisja Europejska zwraca uwagę na rosnący zasięg i tempo tego zjawiska i podkreśla, że nie ogranicza się ono do poszczególnych państw członkowskich, ale znacznie wykracza poza granice Unii Europejskiej, stwarzając istotne ryzyko ataków terrorystycznych w Europie³.

Kolejna definicja wskazuje na to, iż „radykalizacja jest procesem, w wyniku którego ludzie stają się coraz bardziej zmotywowani do stosowania środków przemocy wobec członków obcej grupy lub wobec celów symbolicznych, w celu wywołania zmiany zachowań oraz osiągnięcia własnych celów politycznych”⁴.

Autorzy tej definicji wymieniają pięć immanentnych cech grup radykalnych. Wśród nich można wyróżnić:

- 1) dostrzeżenie poważnego problemu w społeczeństwie,

¹ *Prevent Strategy 2011*, GOV.UK, <https://www.gov.uk> (13.02.2022).

² I.V. Behr [i in.], *Radicalisation in the digital era: The use of the internet in 15 cases of terrorism and extremism*, RAND Corporation, Santa Monica 2013, s. 2.

³ J. Mazurczak, *Radykalizacja jako proces prowadzący do ekstremizmu i terroryzmu*, „Miscellanea Anthropologica et Sociologica”, 2020, nr 21, s. 47.

⁴ B. Doosje [i in.], *Terrorism, radicalization and de-radicalization*, „Current Opinion in Psychology”, 2016, nr 11, s. 80–81.

- 2) skrajne niezadowolenie ze sposobu, w jaki radzą sobie z tym instytucje rządzące,
- 3) postrzeganie swoich standardów i wartości jako lepsze od innych grup,
- 4) wybranie ideologii, która legitymizuje przemoc,
- 5) wykazanie silnej wiary w skuteczność użycia przemocy⁵.

W szerszej definicji Bartosz Bolechów rozumiał radykalizację jako „zestaw procesów i mechanizmów prowadzących do przyjęcia ekstremistycznych poglądów politycznych i systemów przekonań, które uzasadniają polityczne użycie przemocy, a także zmianę zachowań w aktywnym stosowaniu lub wspieraniu przemocy w celu osiągnięcia celów politycznych określonych przez te poglądy”⁶. Powyższa definicja ukazuje, że radykalizacja z jednej strony powoduje zmiany w przekonaniach, a z drugiej zmiany w zachowaniu.

Na tej podstawie możemy rozróżnić dwa rodzaje radykalizacji. Pierwszy z nich, radykalizacja mentalna, odnosi się do sytuacji, w której jednostka identyfikuje się z poglądami i wydaje skrajne opinie, ale nie podejmuje żadnych działań w zakresie realizacji takich opinii, tj. nie stosuje ani nie popiera agresywnych rozwiązań opartych na przemocy. Drugi rodzaj, radykalizacja behawioralna, dotyczy sytuacji, w których jednostka wciela w życie skrajne opinie, stosując lub wspierając rozwiązania oparte na przemocy. Z tego podziału wynika radykalizm celowy, który koresponduje z powyższym rozróżnieniem, gdzie jednostka wykonuje działania mające określoną koncepcję, oraz radykalizm metodologiczny, kładący nacisk na empiryczne badanie zachowań i procesów psychicznych⁷.

Podsumowując ten przegląd definicji radykalizacji, można wskazać kilka jej cech. Po pierwsze, radykalizacja to proces, w którym osoby stopniowo zmieniają swoje przekonania. Po drugie, autorzy tych definicji zgadzają się, że radykalizacja może prowadzić niektóre osoby do aktów terroryzmu. Istnieje również zgoda co do tego, że proces ten różni się od demokratycznych metod życia politycznego. Przytoczone definicje wskazują, że radykalizacja obejmuje różne aspekty.

Rekrutacja jako element radykalizacji

Proces rekrutacji do organizacji terrorystycznej jest nierozdzielnie związany z procesem radykalizacji. Przed rozpoczęciem działalności w organizacji terrorystycznej kobiety muszą być najpierw zwer-

⁵ *Ibidem*, s. 80–81.

⁶ B. Bolechów, *Polityka antyterrorystyczna w świetle badań nad terroryzmem*, Wrocław 2012, s. 106.

⁷ B. Doosje [i in.], *op. cit.*, s. 97.

bowane, czyli przyciągnięte do wstąpienia w szeregi tej organizacji, lub też wychowywane w kręgu bojowników islamistycznych. Późniejsza rekrutacja, która polega na pozyskaniu jak najlepszych kandydatek, i dalsza radykalizacja ma miejsce w meczetach lub w innych miejscach modlitwy. Ponadto w związku z rozwojem technologii coraz częściej do tego celu wykorzystywany jest Internet. Organizacje terrorystyczne nieustannie prowadzą badania nad najskuteczniejszymi metodami propagandy pozwalającymi na skuteczną rekrutację ludzi, wykorzystując w tym celu także telewizję i Internet.

Rekrutację kobiet można prowadzić od najmłodszych lat. W stosunku do dorosłych kobiet organizacje terrorystyczne stosują różne metody, od manipulacji po strach i nie tylko. Angażują kobiety w celach propagandowych, ponieważ ataki terrorystyczne dokonywane przez kobiety przyciągają większą uwagę mediów niż ataki mężczyzn. Wynika to głównie z tego, że kobiety rzadziej są podejrzewane o przeprowadzenie ataku terrorystycznego, dlatego wiele tajnych służb skupia się na mężczyznach, a nie na kobietach. Ponadto ten trend jest często pomijany w strategiach antyterrorystycznych. W efekcie organizacje terrorystyczne rekrutują w swoje szeregi coraz więcej kobiet, zwłaszcza gdy dzięki tym działaniom mogą zyskać światowy rozgłos oraz wywołać strach i panikę w społeczeństwie⁸.

Informacje medialne o kobiecych atakach terrorystycznych zachęcają inne osoby do przyłączenia się i działania w ramach organizacji. Kobiety są werbowane także dlatego, ponieważ mogą niezauważenie przemieszczać się w różne miejsca, ukrywając materiały wybuchowe pod luźną odzieżą i wykorzystywać do tego dzieci przenoszące bomby w plecakach lub torbach. Wykluczenie kobiet jako potencjalnego zagrożenia przez państwo mogłoby wzbudzić zainteresowanie organizacji terrorystycznych, a tym samym ułatwić rekrutowanie kobiet we własne szeregi. Rekrutacja kobiet, a także młodych dziewcząt czy dzieci może odbywać się na różnych etapach życia, jest więc znacznie łatwiejsza dla organizacji terrorystycznych, w dodatku płeć żeńska jest uważana za łatwiejszą do manipulowania i przekonywania do działań terrorystycznych. Jednakże zdarzają się sytuacje, w których kobiety same wstępują do organizacji z różnych powodów, które czynią je skłonny do poświęcenia i okrucieństwa. Co więcej, rekrutacja może odbywać się poprzez przymus lub wykorzystanie środków odurzających. Ważną zaletą rekrutacji kobiet jest jednak wspomniany aspekt nieprzewidywalności

⁸ J. Matus, *Sylwetki kobiet terrorystek jako potencjalne zagrożenie bezpieczeństwa międzynarodowego* [w:] *Potencjalne zagrożenia bezpieczeństwa międzynarodowego*, red. M. El Ghamari, Warszawa 2016, s. 286–287.

ich działań, co wpływa na skuteczność takiego ataku. Kobiety są też rekrutowane do werbowania nowych członków organizacji, ponieważ wzbudzają większe zaufanie. Pozwala to na skuteczną rekrutację nowych bojowników muzułmańskich⁹.

Propaganda ISIS może stanowić dobry przykład rekrutacji kobiet różnymi metodami socjotechniki, głównie poprzez działania zwolenników muzułmańskich i członków organizacji mające na celu wzbudzenie zainteresowania kobiet m.in. w krajach europejskich. Plakaty ukazywane w Internecie, na różnych forach internetowych, mają na celu zachęcenie kobiet do wstąpienia w szeregi organizacji. Przedstawiają one romantyczne obrazy dżihadu. Mężczyźni są prezentowani jako twardzi i odważni wojownicy, trzymający flagi ISIS, podczas gdy kobiety ukazywane są jako silne, pokorne i przynoszą mężom zaszczyt jako żony i matki. Zamieszczane są również plakaty przedstawiające zdjęcia pięknych zachodów słońca i lwów. Jednak są to tylko działania socjotechniczne, dlatego wyświetlane obrazy często nie odpowiadają prawdzie. Mimo to mają za zadanie pobudzić wyobraźnię i wywołać pewne emocje u płci żeńskiej¹⁰.

Propaganda ISIS obejmuje również dziedzinę nauki, gdzie naukowcy i lekarze w ramach rekrutacji zachęcają młode dziewczęta do podjęcia nauki na studiach. Kobiety rekrutowane w ten sposób mają zapewnione wszystko, co niezbędne do życia, a te spośród nich, które wykażą się wysokimi osiągnięciami w nauce, zyskują dodatkowe korzyści, m.in. żywność, literaturę, odzież czy zakwaterowanie. Propaganda ISIS rekrutuje również wykwalifikowany personel wojskowy, a także specjalistów w dziedzinie sądownictwa, administracji i wielu innych. ISIS pozyskuje nie tylko specjalistów, ale także poszczególne jednostki. Dżihadysty umiejętnie wykorzystują bogactwo technologii, korzystając z Facebooka, Instagrama, Twittera, forów internetowych, a nawet z platformy YouTube do rekrutacji kobiet¹¹.

Proces rekrutacji ułatwiają motywacje osobiste kobiet, które w poszukiwaniu zemsty są zdolne do dokonywania brutalnych ataków terrorystycznych. Rekruterzy zapewniają im wsparcie psychiczne i fizyczne, dzięki czemu proces rekrutacji jest bardziej wydajny. Kobietom udostępniane są materiały, które mają przekonać je do ideologii i do dżihadu. Co więcej, organizacje terrorystyczne prowadzą rozmowy z kobietami o Allahu, dżihadzie lub poświęceniu życia dla ideologii. Posługują się w tym celu różnymi magazynami skierowanymi również do kobiet,

⁹ *Ibidem*, s. 287.

¹⁰ P. Wilk, *Rola kobiet w ISIS*, „Zeszyty Naukowe SGSP”, 2019, nr 69, s. 114.

¹¹ *Ibidem*, s. 115.

które chcą przekonać do swojej ideologii, zwerbować, a później zradykalizować. ISIS posiada szereg czasopism, co więcej, materiały propagandowe pojawiły się również w języku polskim na stronie Wilayat al-Qawqaz oraz na Facebooku. Wyróżnić można wiele czasopism, m.in. „Dar Al-Harb Magazine”, który zawiera treści religijne w języku arabskim oraz angielskim, „Al-Shamika Magazine”, skierowany do kobiet i zawierający treści propagandowe z różnymi zaleceniami odnoszącymi się do prawidłowego życia muzułmanki¹².

Radykalizacja kobiet w ISIS

Radykalizację kobiet w kierunku terroryzmu można badać, biorąc pod uwagę: podatność, rekrutację i indoktrynację oraz metody działania, uwzględniając uwarunkowania psychologiczne i społeczne, społeczne, ekonomiczne i polityczne. Tożsamość jednostki w określonym kontekście społeczno-kulturowym może mieć kluczowe znaczenie w identyfikacji przesłanek, które mogą doprowadzić osobę do działań o charakterze terrorystycznym. Ważne jest, aby czynniki, które mogą stanowić przesłankę, mogły być rozpatrywane przez pryzmat podejścia systemowego na różnych płaszczyznach korelacji.

W ramach omawianego tematu warto zwrócić najpierw uwagę na aspekt kobiecej działalności terrorystycznej i radykalnej, głównie tzw. czarnych wdów i palestyńskich kobiet. „Czarne wdowy” znane są ze spektakularnego zamachu na moskiewski teatr na Dubrowce, który rozpoczął się 23 października 2002 roku i trwał 4 dni. W ataku podczas spektaklu pt. *NordOst* wzięło udział 19 kobiet, które miały przymocowane pasy szahida, a na nich materiały wybuchowe. Kobiety, które uczestniczyły w tym ataku, ze względu na swój strój, czyli czarne burki, nazwano „czarnymi wdowami”. Co więcej, w Czeczenii był wysoki odsetek kobiet gotowych do dokonywania zamachów terrorystycznych. W większości przypadków „czarne wdowy” były rekrutowane do wykonania zadania o charakterze terrorystycznym. Po werbunku organizacja przygotowywała kobietę do roli bojownika terrorystycznego, a przed akcją zaopatrywała w ładunek wybuchowy. Ich motywacja sprawiała, że były idealnymi kandydatkami do tej roli, a właściwe szkolenie i indoktrynacja stały się czynnikiem sukcesu islamskich organizacji terrorystycznych¹³. Niewąt-

¹² M. El Ghamari, *Jak ekstremiści werbują w Internecie*, InfoSecurity24, <https://www.infosecurity24.pl>, 18.01.2018 (13.02.2022).

¹³ „Czarne wdowy”, *czyli o kobietach-terrorystkach*, Bezpiecznik.org, <https://bezpiecznik.org>, 9.07.2019 (13.02.2022).

pliwie „czarne wdowy” pełniły ważną rolę w procesie radykalizacji, z tego względu, iż w Czeczenii werbowały młode kobiety, odpowiadały za proces radykalizacji i przygotowywały przyszłe bojowniczki islamskie do zamachów terrorystycznych. Dziewczęta były wywożone ze swoich miejsc zamieszkania, co miało pomóc w skutecznym szkoleniu ich na przyszłe terrorystki. Kobiety-rekruterki w tym celu zajmowały się przyszłymi bojowniczkami islamskimi, czytały wraz z nimi Koran, opowiadały im o raju oraz starały się pobudzić w młodych dziewczętach chęć dokonania zamachu terrorystycznego¹⁴. Warto też zwrócić uwagę na to, że „czarne wdowy” nie są rodzajem tzw. samotnych wilków, czyli osób, które dopuszczają się aktu terroryzmu, działając samotnie, bez bezpośredniego lub pośredniego powiązania ze zorganizowanymi grupami terrorystycznymi oraz bez dowództwa. Kobiety te kierowały się własnymi motywami, lecz też w większości przypadków organizacje terrorystyczne wykorzystywały ich naiwność, a co za tym idzie, skutecznie mogły radykalizować i tym samym przygotowywać je do roli zamachowców-samobójców¹⁵.

Palestyński kobiecy terroryzm zrodził się jako wyraz podziwu dla zamachów przeprowadzanych przez mężczyzn, ale w głównej mierze został spowodowany fundamentalizmem islamskim. Tak naprawdę już w pierwszej intifadzie kobiety brały udział w zamachach. Jednakże były wówczas przede wszystkim matkami i rodzicielkami przyszłych bojowników islamskich, tym samym pełniąc rolę o charakterze radykalnym. Kobiety te określano mianem „matek szahida”. Wiele z nich oprócz zaangażowania się w działania o charakterze terrorystycznym coraz bardziej spełniało się w wypełnianiu obowiązku dżihadu poprzez odpowiednią radykalizację swoich dzieci. Ich zaszczytem i dumą było poświęcenie dziecka w imię idei męczeństwa. Wiele z nich działało w organizacjach takich jak Palestyński Islamski Dżihad oraz Hamas. Do pewnego stopnia terroryzm palestyńskich kobiet został zainicjowany przez przywódcę Autonomii Palestyńskiej, Jasera Arafata, który wygłaszając mowę na temat męczeńskiej śmierci z udziałem kobiet, nie przeczuwał, iż żeńska społeczność Palestyny będzie w stanie brać udział w dżihadzie¹⁶.

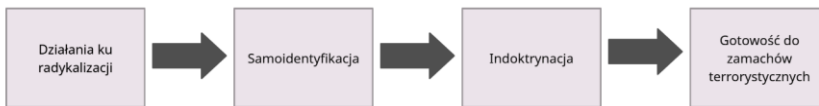
Radykalizacja kobiet w ISIS może mieć miejsce na różnych etapach życia kobiety. W rzeczywistości muzułmańscy bojownicy przygotowują

¹⁴ A. Nowicka, *Partycypacja kobiet w wybranych organizacjach przestępczych*, Warszawa 2017, s. 81–82.

¹⁵ M. Adamczuk, *Czeczeńskie kobiety w strategii działania bojowników kaukaskich*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, 2013, nr 8, s. 69.

¹⁶ M. Zulczyk, *Zjawisko islamskiego terroryzmu samobójczego kobiet*, „De Securitate et Defensione. O Bezpieczeństwie i Obronności”, 2015, nr 1, s. 162–163.

młode dziewczyny od najmłodszych lat do roli zamachowców. Radykalizacja kobiet wzrasta, gdy organizacje terrorystyczne dają im możliwość osiągnięcia swoich celów. Lista czynników wpływających na ten proces jest otwarta, gdyż udział kobiet w organizacjach terrorystycznych jest zjawiskiem niedostatecznie zbadanym. Jednak głównym czynnikiem przyczyniającym się do procesu radykalizacji jest komunikacja za pomocą manipulacji emocjonalnej lub innych metod czy technik. Ponadto wzory do naśladowania i autorytet czy propaganda silnie wpływają na umysły ekstremistycznych kobiet, ponieważ chcą one wypełniać swoje role, wzorując się na przywódcach religijnych lub swoich poprzedniczkach. Profil terrorystek może zależeć od obyczajów panujących w danej kulturze, symboliki, regionu, w którym żyją, misji organizacji terrorystycznej lub należenia do określonej społeczności¹⁷.



Rys. 1. Proces radykalizacji

Źródło: opracowanie własne na podstawie: M. Adamczuk, *Rodzimy terroryzm jako zjawisko zagrażające bezpieczeństwu w Europie*, „Bezpieczeństwo Narodowe”, 2011, nr 17.

Powyższy schemat ukazuje, iż proces radykalizacji przebiega w czterech etapach. Pierwszy z nich jest etapem wiodącym ku radykalizacji (*preradicalization*), zanim nastąpi pełen ekstremizm w społeczeństwie. Jest to początkowy okres, w którym jednostka przyjmuje ideologię islamską jako własną, jeszcze przed działalnością dżihadystyczną. W drugim etapie, czyli samoidentyfikacji z fundamentalizmem islamskim (*self-identification*), kobieta zaczyna identyfikować się z ideologią islamską. Jest to okres, w którym następuje przejście na islam. Kobieta na tym etapie nie utożsamia się już z poprzednią tożsamością i wykazuje swoją przynależność do grupy bojowników. Indoktrynacja (*indoctrination*), będąca trzecim etapem procesu ku radykalizacji, polega na funkcjonowaniu z działającymi już ekstremistami, którzy w ten sposób prowadzą grupę ku dalszej radykalizacji. Kobiety w tym okresie przekonane są już o racjonalności swojej decyzji, a także przyjmują w pełni ideologię islamską i utwierdzają się w przekonaniu, iż uwarunkowania i okoliczności stanowią podłoże do podjęcia właściwych działań w imię Allaha. Ostatnim etapem procesu ku radykalizacji jest pełna gotowość do

¹⁷ A. Gasztold, *Badania radykalizacji kobiet do terroryzmu dżihadystycznego*, „Przegląd Politologiczny”, 2020, nr 1, s. 11.

działań dżihadystycznych. Kobiety są już wówczas w pełni zaangażowane w działalność terrorystyczną, kierując się własnymi osobistymi motywacjami. Na tym etapie następuje planowanie, przygotowanie i ostatecznie realizacja zamachu terrorystycznego¹⁸.

Proces radykalizacji postaw i zachowań opiera się również na modelu czynników popychających i przyciągających, tzw. *push and pull factors*. Główne czynniki popychające, które występują wśród kobiet migrujących na obszary działalności ISIS, są często podobne, jeśli nie takie same, jak w przypadku mężczyzn. Wśród nich wyróżnić można:

- poczucie izolacji społecznej lub kulturowej, w tym niepewność co do tożsamości i przynależności do kultury zachodniej,
- doznanie dyskryminacji bądź niesprawiedliwości ze strony społeczeństwa,
- gniew, smutek, frustrację z powodu prześladowania,
- doświadczenia wskutek działań zbrojnych,
- doznanie traumy bądź przemocy politycznej¹⁹.

Czynniki przyciągające zachodnie kobiety do migracji na tereny kontrolowane przez ISIS, które zachęcają je do wstąpienia do organizacji terrorystycznej, obejmują:

- utopijne ideały tworzenia państwa kalifatu,
- utożsamianie się z grupą i poczucie przynależności do niej,
- budowanie indywidualnych tożsamości,
- romantyzacja doświadczenia, kontakty emocjonalne²⁰.

Model *push and pull* jest z pewnością przydatny w badaniach nad radykalizacją i otwiera ciekawą perspektywę poznawczą. Jednak fakt, że jest zapożyczony z innej dziedziny nauk społecznych, głównie bywa wykorzystywany przy badaniach nad migracjami, sugeruje, że może nie wystarczyć do wyjaśnienia radykalizacji w terroryzmie. Podkreśla motywację ludzi, którzy chcą nawet całkowicie zmienić swoje życie, ale nie wyjaśnia, dlaczego niektórzy decydują się na wyjazd w najniebezpieczniejsze miejsca na świecie oraz dokonują najbardziej brutalnych aktów terroru. Intuicja i ogólna znajomość ludzkiej psychiki podpowiadają, że chęć zemsty i krzywdzenia innych często charakteryzuje tych, którzy zostali zranieni i niosą bagaż traumatycznych doświadczeń życiowych²¹.

¹⁸ M. Adamczuk, *Rodzimy terroryzm jako zjawisko zagrażające bezpieczeństwu w Europie*, „Bezpieczeństwo Narodowe”, 2011, nr 17, s. 67–68.

¹⁹ N.C. Fink, S. Zeiger, R. Bhulai, *A Man's World? Exploring the Roles of Women in Countering Terrorism and Violent Extremism*, Abu Dhabi 2016, s. 146–147.

²⁰ *Ibidem*, s. 148.

²¹ T. Grabowski, *Radykalizacja młodzieży do terroryzmu na przykładzie „zagranicznych bojowników terrorystycznych” z regionu Kaukazu Północnego*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego”, 2021, vol. 15, nr 1, s. 98–99.

Mia Bloom, która badała życie terrorystów-samobójców, podzieliła ich motywacje na tak zwane modele 5R: zemsta (ang. *revenge*), odkupienie (ang. *redemption*), szacunek (ang. *respect*), związek (ang. *relationship*), gwałt (ang. *rape*)²². Za większością tych motywów kryją się bardzo tragiczne wydarzenia z przeszłości. Przykład ten pokazuje, że rozważając radykalizację prowadzącą do terroryzmu, poszczególne czynniki muszą być brane pod uwagę w znacznie większym stopniu niż w klasycznym modelu *push and pull*.

Według Ronalda Eckerta proces radykalizacji opiera się na specyficznej logice składającej się z siedmiu etapów. Niemiecki badacz uważa, że radykalizacja w kierunku terroryzmu opiera się na:

- 1) narodowej definicji kolektywizmu,
- 2) postrzeganiu niesprawiedliwości,
- 3) jasnej koncepcji tożsamości zbiorowej i procesie rekrutacji,
- 4) wpływie nieoczekiwanych wydarzeń,
- 5) wskazaniu implikacji dla filozofii historii,
- 6) zbiorowej solidarności,
- 7) nasileniu nienawiści między przyszłymi pokoleniami²³.

Należy zauważyć, że radykalizacja kobiet ku działaniom terrorystycznym jest rozważana w wielu decydujących aspektach. Należą do nich:

- 1) podatność związana z normami i wzorcami zachowań w danej kulturze,
- 2) rekrutacja przyszłych terrorystów,
- 3) metody i techniki wykorzystywane przez organizacje terrorystyczne w radykalizacji,
- 4) metody działania uwzględniające czynniki psychologiczne, ekonomiczne, społeczne, polityczne lub religijne²⁴.

Skutecznej indoktrynacji i radykalizacji kobiet sprzyjają przede wszystkim treści propagandowe zamieszczane w Internecie na różnych portalach społecznościowych. Przyszłe terrorystki mogą znaleźć treści, które inspirują do walki w imię Allaha, odpowiednio przygotowane przez muzułmańskich bojowników. Zamieszczane są zdjęcia kobiet biorących udział w atakach terrorystycznych wraz z różnymi wskazówkami, jak przygotować się do tego typu akcji, oraz informacje zachęcające do bycia terrorystą-samobójcą. Ponadto powstawały grupy, w których kobiety mogły dzielić się swoimi doświadczeniami życiowymi i informacjami odnośnie do ataków terrorystycznych z ich udziałem²⁵.

²² M. Bloom, *Bombshells: Women and Terror*, Philadelphia 2011, s. 11–15.

²³ A. Gasztold, *op. cit.*, s. 10–11.

²⁴ *Ibidem*, s. 12.

²⁵ J. Kubica, *Sylwetka terrorysty samobójcy – próba typologii*, Portal Geopolityka.org, <https://www.geopolityka.org> (30.12.2021).

Powyższe czynniki ukazują, iż motywy, dla których kobiety migrują na Bliski Wschód i poddają się radykalizacji, są złożone i wieloprzyczynowe. Niewątpliwie zamachy samobójcze dokonywane przez kobiety zależą od wielu czynników. Nie oznacza to, że islamski fundamentalizm, głównie religia, jest jedynym czynnikiem skłaniającym kobiety do przeprowadzania zamachów terrorystycznych. W procesie rekrutacji organizacje terrorystyczne posługują się różnorodnymi determinantami, choć w większym stopniu dominują czynniki społeczno-kulturowe. Dobrze zorganizowany i długi proces radykalizacji, połączony ze szkoleniem, prowadzi do większej brutalności i większego zaangażowania kobiet w idee lub imię Allaha. W tym przypadku są one bardziej zmotywowane do podjęcia działań terrorystycznych niż mężczyźni. Wiele kobiet dokonuje zamachów z zemsty, czego przykładem jest szahidka Baimuratowa. W 1999 roku na rynku miasteczka na jej oczach został postrzelony jej mąż, ponieważ doszło do błędnego zidentyfikowania bojownika. W ramach zemsty szahidka, ukrywając pod ubiorem 28 kilogramów materiałów wybuchowych, zdetonowała je na festiwalu w pobliżu stanowiska, w którym zasiadali urzędnicy, powodując śmierć 150 pielgrzymów²⁶. Warto zwrócić uwagę na to, iż brutalność kobiet wynika z tego, że ich obecność w aktach terrorystycznych jest bardziej szokująca niż w przypadku mężczyzn, ponieważ większość służb po prostu nie spodziewa się, iż zamachu może dokonać kobieta. Wzbudzają one mniej podejrzeń, stąd pod tym względem bardziej kontrolowani są mężczyźni²⁷.

Zakończenie

W odniesieniu do przedstawionego na wstępie głównego problemu badawczego oraz szczegółowych zagadnień można dokonać pewnych uogólnień i wniosków. Można stwierdzić, że wiele mechanizmów społecznych i psychologicznych prowadzi do radykalizacji w kierunku terroryzmu. Jednakże, jak można zauważyć, niewątpliwie bardzo ważną rolę w procesie radykalizacji odgrywa środowisko społeczne, dynamika grupy, środki radykalizacji oraz narażenie na ideologię islamską, która pozwala na zaspokojenie ważnych potrzeb psychologicznych. To właśnie te czynniki decydują o ostatnim kroku przed popełnieniem aktu terrorystycznego. Natomiast motywacja i decyzja o wyjeździe na Bliski Wschód wynika z dwóch przesłanek: z jednej strony jest to dostępność i łatwość tego rozwiązania, z drugiej strony chęć osiągnięcia satysfakcji

²⁶ J. Matus, *op. cit.*, s. 282–284.

²⁷ *Ibidem*, s. 286–287.

z uczestniczenia w ataku terrorystycznym, czyli skupienia uwagi medialnej na sobie czy możliwość dokonania spektakularnej zemsty i wiele innych czynników.

Nie ulega wątpliwości, iż kobiecy udział w radykalizacji ma znaczący wpływ na bezpieczeństwo wielu państw. Kobiety odgrywają ważną rolę w procesie rekrutacji, przede wszystkim jako matki, ale także jako członkowie rodziny, gdyż organizacje terrorystyczne często wykorzystują w procesie rekrutacji więzy rodzinne. Przede wszystkim kobietom zależy na odpowiednim wychowaniu i ukierunkowaniu swoich dzieci jako przyszłych wojowników, a także w wielu przypadkach przyszłych bojowniczek islamskich. Dokonując badań nad kobietą radykalizacją, kluczowe będzie wzięcie pod uwagę wielu aspektów składających się na ten proces, w tym niewątpliwie ich udziału w rekrutacji przyszłych bojowników islamskich oraz pełnieniu roli tzw. matek szahida.

Niewątpliwie kobiety, choć uważane za słabe i bezbronne, poprzez odpowiednią rekrutację i radykalizację stają się idealnymi, a nawet bardziej brutalnymi bojownikami islamskimi. Należy zauważyć, że skuteczność tych działań zwiększa ryzyko terroryzmu. Z drugiej strony stereotypy, jakie wynikają z płci, sprzyjają skuteczności i sukcesowi działań ugrupowań terrorystycznych. Dlatego coraz więcej kobiet walczy w imię ideologii i Allaha. Ponadto, wykorzystanie mediów przez organizacje dżihadystyczne wywołuje strach i niepokój w społeczeństwach dotkniętych terroryzmem. Nie ulega wątpliwości, iż terroryzm z udziałem kobiet jest zjawiskiem niedostatecznie zbadanym, więc istnieje wiele pytań i wątpliwości bez odpowiedzi. Stąd kluczowe jest podjęcie tematyki radykalizacji i kobiecego terroryzmu, chociażby ze względu na to, iż widoczna jest obecność kobiet w islamskich organizacjach terrorystycznych. Ze względu na szczególną skłonność kobiet do budowania sieci społecznych czy role ustalone kulturowo są one wykorzystywane w procesie rekrutacji. Ponadto, organizacje terrorystyczne zatrudniają w swoich działaniach kobiety dla skutecznej propagandy.

Bibliografia

- Adamczuk M., *Czczeńskie kobiety w strategii działania bojowników kaukaskich*, „Przeгляд Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, 2013, nr 8.
- Adamczuk M., *Rodzimy terroryzm jako zjawisko zagrażające bezpieczeństwu w Europie*, „Bezpieczeństwo Narodowe”, 2011, nr 17.
- Behr I.V. [i in.], *Radicalisation in the digital era: The use of the internet in 15 cases of terrorism and extremism*, Santa Monica 2013.
- Bolechów B., *Polityka antyterrorystyczna w świetle badań nad terroryzmem*, Wrocław 2012.

- Bloom M., *Bombshells: Women and Terror*, Philadelphia 2011.
- „Czarne wdowy”, czyli o kobietach-terrorystkach, Bezpiecznik.org, <https://bezpiecznik.org>, 9.07.2019 (13.02.2022).
- Doosje B. [i in.], *Terrorism, radicalization and de-radicalization*, „Current Opinion in Psychology”, 2016, nr 11.
- El Ghamari M., *Jak ekstremiści werbują w Internecie*, InfoSecurity24, <https://www.infosecurity24.pl>, 18.01.2018 (13.02.2022).
- Fink N.C., Zeiger S., Bhulai R., *A Man's World? Exploring the Roles of Women in Countering Terrorism and Violent Extremism*, Abu Dhabi 2016.
- Gasztold A., *Badania radykalizacji kobiet do terroryzmu dżihadystycznego*, „Przegląd Politologiczny”, 2020, nr 1.
- Grabowski T., *Radykalizacja młodzieży do terroryzmu na przykładzie „zagranicznych bojowników terrorystycznych” z regionu Kaukazu Północnego*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego”, 2021, vol. 15, nr 1.
- Kubica J., *Sylwetka terrorysty samobójcy – próba typologii*, Portal Geopolityka.org, <https://www.geopolityka.org> (30.12.2021).
- Matus J., *Sylwetki kobiet terrorystek jako potencjalne zagrożenie bezpieczeństwa międzynarodowego [w:] Potencjalne zagrożenia bezpieczeństwa międzynarodowego*, red. M. El Ghamari, Warszawa 2016.
- Mazurczak J., *Radykalizacja jako proces prowadzący do ekstremizmu i terroryzmu*, „Miscellanea Anthropologica et Sociologica”, 2020, nr 21.
- Nowicka A., *Partycypacja kobiet w wybranych organizacjach przestępczych*, Warszawa 2017.
- Prevent Strategy 2011*, GOV.UK, <https://www.gov.uk> (13.02.2022).
- Wilk P., *Rola kobiet w ISIS*, „Zeszyty Naukowe SGSP”, 2019, nr 69.
- Zulczyk M., *Zjawisko islamskiego terroryzmu samobójczego kobiet*, „De Securitate et Defensione. O Bezpieczeństwie i Obronności”, 2015, nr 1.

Radicalization of women to terrorism in ISIS

Abstract

The aim of this article is to explain the processes that influence women's involvement in terrorist activities in the ranks of international jihadist organizations. Although the activity of women in terrorist groups has been visible for many years, there is a need to recognize gender dynamics in the process of radicalization. This article contains theoretical aspects related to the presentation of the concept of radicalization and the recruitment stage resulting from this process, which is a necessary element. Moreover, indications of the radicalization of women's attitudes and behavior were demonstrated, including individual factors, factors attracting and pushing them to participate in a terrorist attack.

Keywords: terrorism, ISIS, radicalization, woman, Islamic State

Katarzyna Czeszejko-Sochacka*

SOME REMARKS ON THE ISSUES OF THE CONSEQUENCES OF WAR RAPE ON THE EXAMPLE OF BOSNIA AND HERZEGOVINA¹

Abstract

The civil war in Bosnia and Herzegovina² was one of the bloodiest armed conflicts after the end of the Second World War. Despite the passage of years, it is still a painful part of reality for a large group of the country's population. During the war, human rights were violated in the form of ethnic cleansing, murders, and so-called genocidal rapes. Women who were raped face social stigma to this day. According to conservative estimates, approx. 4000 children were born as a result of rapes. Today, the adult generation of "children of shame" experiences social ostracism in almost all spheres of life. Their situation is affected by the fact that they are not recognized as "victims of war" under the current regulations. This situation is slowly beginning to change, but it is a long-term process that requires intensified efforts not only in Bosnia and Herzegovina, but also in the international arena.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, rapes, crimes against humanity, ICTY.

Introduction

After the death of the President of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, Josip Broz Tito, the republics forming Yugoslavia began to show strong nationalist tendencies. This resulted in the bloodiest armed conflict in Europe after World War II. Situation of Bosnia and Herze-

* Uniwersytet Rzeszowski, e-mail: kczeszejko@ur.edu.pl, ORCID: 0000-0001-7978-1687.

¹ The issues surrounding children of war rape are portrayed in Jasmila Zbanic's 2006 film *Grbavica*, which tells the story of a woman raising a daughter born of rape. Sara lives in the belief that her father is a war hero, but eventually discovers an uncomfortable truth that changes her life forever.

² The article was written under the grant from NCN Miniatura 3 entitled *Command in international criminal law on the example of jurisprudence on former Yugoslavia*, Decision of the Director of NCN No- DEC -2019/03/X/HS5/01390 dated 04.12.2019.

govina³ was particularly difficult because of the great ethnic diversity, as Serbian, Croatian and Muslim interests clashed there⁴. Because of this, Bosnia and Herzegovina faced with “the need to define its future”⁵. It paid a very high price for it, and its symbol became the Srebrenica massacre⁶.

Twenty-six years have passed since the war, but its effects are still visible today⁷. During these events there was ethnic cleansing, mass murder, torture, but also systematic rape. The perpetrators of these crimes were representatives of each side, but the Serbs committed them on a larger scale and with greater brutality⁸.

The subject of the article is the problem of the consequences of war rape on the example of the civil war in BiH, with particular emphasis on the situation of women and children. The purpose of this study is to point out that although many years have passed since the end of the warfare, the women who experienced sexual violence during the course of it, have to face the discrimination until these days. The legal situation of children that were born as a result of war rapes is not regulated, which is why they must assert their rights in all aspects of social life. The study used theoretical-legal and empirical method. For this purpose, available scientific publications and sources of law were analyzed, but also empirical research was conducted in Sarajevo, during which the necessary materials were collected.

Issues of sexual violence

Sexual violence has always remained an imminent part of war, with rape being a kind of by-product of it. During the civil war in Yugoslavia, sexual violence reached unimaginable proportions hitherto, forcing to

³ In short BiH.

⁴ K. Krysieniel, *In the shadow of Dayton*, Warsaw 2012, p. 151.

⁵ *Ibidem*.

⁶ From July 11-25, 1995, there was an extermination of more than 7,000 Muslim men and boys from the liquidated enclave of Srebrenica.

⁷ M. Sarsilmaz, *The pain of systematic rape victims in Bosnia never ends*, Daily Sabah, <https://www.dailysabah.com>, 02.11.2021 (02.11.2021).

⁸ It should be added that the sexual abuse of women by peacekeepers is an unspoken problem; it is estimated that in Kosovo this problem has affected about 2,000 women who were used as sex slaves, see: E. Bexheti, *ICTY and Conflict – Related Sexual Crimes: Barriers of successful outcomes – Kosovo case*, [in:] *Mechanism Information Programme for Affected Communities 2020 Essay Volume. Student's reflection on the ICTY'S legacy*, ed. United Nations International Residual Mechanism for Criminal Tribunals, Bosnia–Herzegovina 2020, p. 21-36.

take different perspective on this type of crime⁹. According to various estimates, between 20,000 and 50,000 women experienced it, primarily Muslim women¹⁰. The events in the Balkans made it clear to the international community that rape was no longer an act of an individual nature, but was a tactic of war, linked to ethnic cleansing as a mechanism of broad policy. For the Muslim people, this meant the disintegration of tradition and culture¹¹. The deliberate, genocidal plan was to disgrace and exclude the raped women from the local community.

The aim of the Serbs was to create “little Chetniks”¹², who will exterminate Muslims¹³ in the future¹⁴. To prevent pregnant Bosnian women from having abortions, they were held in solitary confinement until about the seventh week of pregnancy¹⁵. As a result of the trauma experienced, some women murdered their offspring. Others often abandoned their infants in hospitals or shelters. Initially, these newborns were described in documents as “no names” (NN), but there was a problem of their statelessness. To remedy this, in 1996, the BiH authorities introduced legislation under which children of war rape were granted citizenship of the country if one parent was a resident of the country or one of the republics of the former Yugoslavia¹⁶.

However, some women have even shown heroism by choosing to raise unwanted offspring. The sad fact remains that more than twenty-six years after the war, women who were victims of sexual crimes face social ostracism. There is often a general belief that victims voluntarily

⁹ A. Szpak, *Sexual slavery in the jurisprudence of ad hoc international criminal tribunals*, [in:] *Human exploitation in the twentieth and twenty-first centuries*, ed. B. Sitek, G. Dammacco, D. Barańska, K. Naumowicz, K. Zaworska, Olsztyn 2012, p. 265.

¹⁰ I.C. Mochmann, C. Ingvill, S. Lee, *The Human Rights of Children Born of War: Case Analyses of Past and Present Conflicts*, “Historical Social Research”, 2010, Vol. 35, No. 3 (133), Focus: Integration or Exclusion: Former National Socialists in the GD, s. 269.

¹¹ Committee on the Elimination of Discrimination against Women, <https://www.ohchr.org>, 20.11.2021 (20.11.2021).

¹² I.C. Mochmann, C. Ingvill, S. Lee, *op.cit.*, p. 283; H. Pehlivan, *Genocidal rape and the invisible children of Bosnia*, TrtWorld, <https://www.trtworld.com>, 24.10.2021 (24.10.2021).

¹³ H. Ghesquière, *Sarajevo. The wounds are still too deep*, Kraków 2017, p. 19; According to the 1974 SFRY Constitution, Muslims were given the status of a separate nation, which is why they are written about with a capital letter.

¹⁴ H. Pehlivan, *op.cit.*

¹⁵ K. Schmitz, *Bosnia's Invisible Children. Survivors of Sexualised Violence and Children Born of War in Post-conflict Societies - the Case of Post-conflict Bosnia- Herzegovina*, s. 2, Global Campus Open Knowledge Repository, <https://repository.gchumanrights.org>, 02.11.2021 (02.11.2021); I.C. Mochmann, C. Ingvill, S. Lee, *op.cit.*, p. 282.

¹⁶ *Ibidem*, p. 284.

agreed to provide sexual services, in exchange for food or money. Victims' associations stress that wartime sexual violence is too often ignored in political discourse about the wartime past.

In order to counteract such undesirable phenomena, the Government of BiH has taken steps to protect the rights of the victimized women by, among other things, providing financial, medical, and psychotherapeutic assistance and preventing all forms of discrimination, as well as providing support for their reintegration into society. To this end, campaigns against stigmatization are conducted and interventions are made in individual cases¹⁷. Due to the predominating Muslim population in BiH, Islamic organizations are very active in this regard. In order to counteract the exclusion, a document *Fatwa*¹⁸ *on children born by raped women in Bosnia and Herzegovina*¹⁹ where it was ordered to show respect to women who had experienced sexual assault during the war was adopted. This document recognized rape victims as martyrs of Islam (*shahida*) and called on all Muslims to respect and support these women and their children during the reconciliation process²⁰.

„Invisible children”.

According to the BiH government, approximately 4,000 children were born as a result of war rapes²¹. However, these are estimated data, resulting from the lack of official statistics in this area. Until recently, it was a taboo subject. Although children are not responsible for the guilt of their fathers, they are often treated as children of the enemy. They are referred to as “children of shame”, “forgotten children” or even “invisible children”. H. Pehlivan rightly asks the question: “How should we call them when rape itself has been recognized as a war crime only in the 21st century?²²” In a world where the definition of sexual assault is still being debated, the burden on those who have been victimized is still

¹⁷ The authorities of BiH take measures to support the victims in the form of financial assistance for the victims of war rape in the amount of 514 KM, which is about 1217, 59 PLN.

¹⁸ A Fatwa is a special document an official instruction on the application of Islamic law, given by the mufti in religious and legal matters.

¹⁹ B. Rohwerder, *Reintegration of children born of wartime rape*, reliefweb, <https://reliefweb.int>, p.12, 03.12.2021 (03.12.2021).

²⁰ In the Muslim and Croatian parts of BiH, it is 300 Euro, while in the Republika Srpska the amount is higher. This is due to the specific division of BiH, which was created under the Dayton Agreement in 1995. <https://reliefweb.int> (04.11.2021 r.), p. 5.

²¹ H. Pehlivan, *op.cit.*

²² *Ibidem.*

woefully underestimated²³. Children who are the result of war rape are neither Serbs nor Bosnians, they are invisible²⁴. They are often affected by discrimination and social exclusion. They are often accompanied by depressive states, feelings of stigma and loneliness. Some of them talk about themselves as a cancer, which is being carried by the bad Serbian blood²⁵. Others see themselves as “warriors” whose background predestines them to unite divided nations²⁶. However, the rights of these people are being overlooked²⁷. From time to time they are courted by nongovernmental organizations such as *Forgotten children of war*²⁸, who believe that “invisible children” are deprived of basic human rights²⁹. Z. Volčič and Erjavec note that the violations of fundamental rights suffered by most children of wartime rape are a consequence of the actions and omissions of the environments in which they were born and experienced psychological violence³⁰. The organization calls for the recognition of children of wartime rape as “secondary victims of war.” Indeed, as J. Neenan notes, this omission is symptomatic of the broader marginalization of children born of rape in transitional justice mechanisms³¹. Obtaining the status of “war victims” is of great importance, because people with this status can count on a number of privileges in BiH. War victims are entitled to discounts on education, as well as monetary compensation. In addition, they are entitled to professional training to improve their skills, priority in employment, priority in housing, as well as psychological and legal assistance³². Today adult “invisible children” are deprived of all these privileges. Discrimination affects them even after

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ K. Schmitz, *op.cit.*

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ I.C. Mochmann, C. Ingvill, S. Lee, *op. cit.*, p. 284.

²⁸ *Youth makes change happen. Children born of war*, SAME, <https://www.same-network.org>, 14.11.2021 (14.11.2021).

²⁹ Its president is Anja Jusic. Today she is an adult woman who has officially been registered as the first child of a wartime rape. From an early age the girl faced discrimination, her mother was looked upon as a woman of easy virtue in a deeply patriarchal society.

³⁰ Z. Volčič, K. Erjavec, ‘Target’, ‘cancer’ and ‘warrior’: exploring painful metaphors of self-presentation used by girls born of war rape, “Discourse and Society”, 2010, Vol. 20 No 5, p. 3.

³¹ J. Neenan, *The Role of the ICC in Protecting the Rights of Children Born of Rape in War*, EJIL:Talk, <https://www.ejiltalk.org>, 07.11.2021 (07.11.2021).

³² International Commission on Missing Persons, *Guide FOR CIVILIAN VICTIMS OF WAR MPI How to enjoy the right to protection as a civilian victim of war in the Federation of Bosnia and Herzegovina*, Sarajevo 2007, p. 9.

coming of age, e.g. in the public sphere when filling out official state documents in which it is required to enter father's data³³. This seemingly triviality remains a big problem for them, as the place usually remains empty. The organization *Forgotten children of war* poses a rhetorical question here: why do children of war rape have to explain their situation every time? Therefore they fight for the right to choose to enter the data of one parent - father or mother, for the right to respect for their private and family life³⁴.

The problem of children from war rape is not only related to the Balkan conflict. It is present in almost every war and therefore sometimes reaches a global dimension. As J. Neenan rightly points out: from birth all children are guaranteed a number of rights, both on national and international levels including the right to life, health, education, development and non-discrimination³⁵. It is also impossible not to agree with M. Judycka, who notes that "the child as a subject of human rights and fundamental freedoms clearly benefits from the guarantees granted to every human being in the event of an emergency situation"³⁶. The Convention on the Rights of the Child has a special place in the protection of children's rights³⁷, guaranteeing every child civil, social, cultural and political rights. This document imposes obligations on States parties to respect the provisions of international humanitarian law³⁸. However, it should be noted that in situations of armed conflict, the provisions of the Convention are not respected and "children bear a disproportionate burden of suffering, which takes many forms and has long-lasting effects"³⁹. I.C. Mochmann and S. Lee state that in such situations the Convention on the Rights of the Child is often unexplored territory⁴⁰. The case of the "children of shame" is an excellent example of this. To cite here the provision of article 2 of the Convention according to which States Parties shall take appropriate measures to ensure the protection of the child

³³ A. Delić, P. Kuwert, H. Glaesmer, *Should the definition of the term "children born of war" and vulnerabilities of children from recent conflict and post-conflict settings be broadened?*, "Acta Medica Academica", 2017, No. 46 (1), p. 67.

³⁴ *Youth makes change happen. Children born of war...*

³⁵ J. Neenan, *op. cit.*, p. 30

³⁶ M. Judycka, *Child Protection in context of armed conflict in the former Yugoslavia*, "Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego", 2010, No 1, p. 186.

³⁷ Konwencja o prawach dziecka, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. 1991, nr 120, poz. 526).

³⁸ M. Judycka, *op. cit.*, p. 187.

³⁹ *Wytyczne UE w sprawie dzieci w konfliktach zbrojnych*, Parlament Europejski, [https://www.europarl.europa.eu, 02.12.2021 \(02.12.2021\).](https://www.europarl.europa.eu, 02.12.2021 (02.12.2021).)

⁴⁰ Konwencja o prawach...; I.C. Mochmann, C. Ingvill, S. Lee, *op.cit.*, p. 273.

against all forms of discrimination or punishment based on the legal status, activities, expressed views or religious beliefs of the child's parents, legal guardians or family members⁴¹. According to this provision, children should be free from any discrimination, therefore, it can be considered that if they are abandoned by their mothers, they should have the right to foreign adoptions. However, the BiH government and the Muslim community have repeatedly opposed this type of practice. The reason for this was said to be the hermetic nature of the Muslim community and the fact that the intention was to rebuild social structures that had been violated as a result of the war. Another example of non-compliance with the provisions of the Convention is Article 5, which stipulates the Right to know the data of the parent. Here again, it was often pointed out that due to the sensitive nature of the act, this right should be limited. For this reason, documents containing information on the origins of children from wartime rapes were often destroyed⁴². While respecting the importance of the provisions of the Convention on the Rights of the Child, which is considered to be a kind of constitution protecting children around the world, it should be noted that each conflict requires a holistic approach to the problem. In the case of children of war rape, each case must be considered individually and whether the individual will be able to face the cruel truth about his or her origin⁴³.

Rape in ICTY.

Despite the fact that rape was criminalized in the criminal law of the republics comprising Yugoslavia, the ICTY faced a major interpretative challenge related to the concept of rape, which did not have its legal definition at the international level⁴⁴. The issue of sexual violence has been the subject of many cases handled by the ICTY e.g.: *Anto Furundzija*⁴⁵, *Hazim Delic*⁴⁶,

⁴¹ Art. 2 Konwencja o prawach...

⁴² I.C. Mohmann, C. Ingvill, S. Lee, *op.cit.*, p. 291.

⁴³ B. Rohwerder, *op.cit.*.

⁴⁴ *United Nations Security Council, Letter dated 24 May 1994 from the secretary-general to the President of the Security Council*, United Nations Security Council, 27 May 1994, <https://www.icty.org>, 6.12.2021 (06.12.2021).

⁴⁵ The Prosecutor of the Tribunal against Anto Furundzija, case no. IT- 95-17/1, United Nations Security Council, <https://www.icty.org>, 14.11.2021 (14.11.2021).

⁴⁶ The Prosecutor of the Tribunal against Zejnir Delalic, Zdravko Mucic also known as "Pavo" Hazim Delic, Esad Landzo, also known as "Zenga", case no.: IT-96 - 21, United Nations Security Council, <https://www.icty.org>, 14.11.2021 (14.11.2021).

*Kunurac*⁴⁷, or *Dusko Tadic*⁴⁸. The scale of the problem was so large that one in three accused had a sexual assault charge⁴⁹. In the Funundzija case, the tribunal noted that in common and treaty law, there was no definition of the circumstances in which a sexual act bore the hallmarks of rape, leading it to be extracted from the rules of national systems, which were recognized by all systems in the world⁵⁰. In the context of this case, the elements that were necessary to determine whether the victim's sexual autonomy had been violated were clarified. These include components such as the use of force, coercion, intimidation, or taking action without the consent of the victim in the broad sense of that term⁵¹. The ICTY has held that violence, the threat of violence, and the use of a person when the person is unable to object are circumstances indicating that sexual activity has occurred without the victim's consent⁵². The ICTY noted that the concept of consent cannot be interpreted narrowly and must be understood as an act of one's own free will, assessed in the context of the circumstances⁵³. The *Kunurac* case, on the other hand, stated that under national law, for a sexual act to qualify as rape, the sexual activity must be accompanied by force or a series of other specified circumstances that render the victim particularly vulnerable or negate her ability to consciously refuse, or the sexual activity takes place without her consent⁵⁴. It is important to note that a major success of the ICTY is that provides special care for victims of sexual violence and allows them to testify without fear for their safety⁵⁵.

⁴⁷ The Prosecutor of the Tribunal against Dragan Gagović, Gojko Janković, Janko Janjić, Radimir Kovać, Zoran Vuković, Dragan Zelenović, Dragoljub Kunurac, Radovan Stanković, case no.: IT-96-23-I, United Nations Security Council, <https://www.icty.org>, 14.11.2021 (14.11.2021).

⁴⁸ The Prosecutor of the Tribunal against Dusan Tadic a/k/a "Dule" Goran Borovnica, case no.: IT-94-1-I, United Nations Security Council, <https://www.icty.org>, 14.11.2021 (14.11.2021).

⁴⁹ E. Bexheti, *ICTY and Conflict – Related Sexual Crimes: Barriers of successful outcomes – Kosovo case* (in:) *Mechanism Information Programme for Affected Communities 2020 Essay Volume. Student's reflection on the ICTY'S legacy*, United Nations International Residual Mechanism for Criminal Tribunals, Bosnia – Herzegovina 2020, p. 23.

⁵⁰ *Kunurac, Kovać i Vuković (Foca)* (case ref. IT-96-23 i 23/1) trans. after M. Leśniak, M. Znojek, [in:] *International Criminal Law. A selection of sources*, eds M. Królikowski, P. Wiliński, J. Izydorczyk, M. Znojek, Warszawa 2010, p. 472.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*, p. 473.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ E. Bexheti, *op. cit.*, p. 25.

⁵⁵ IRMCT, *Crimes of Sexual Violence*, United Nations Security Council, <https://www.icty.org>, 14.11.2021 (14.11.2021).

The Tribunal allowed witnesses to testify under pseudonyms, with facial and voice distortion in video feeds or in closed sessions⁵⁶. What is important, the ICTY has relied on the judgments and rulings of other international tribunals in its decisions, and through its own landmark judicial decisions, has contributed to the growing awareness of the need to prosecute crimes of sexual violence in wartime⁵⁷.

Thanks to the jurisprudence of the Yugoslavian tribunal and its sister Rwandan tribunal, rape has been included in the catalogue of acts covered by the definition of crimes against humanity⁵⁸ and once and for all put an end to the consideration of the validity of the recognition of rape as an international crime.

The tribunal played a historic role in prosecuting sexual violence during the war in the former Yugoslavia and paved the way for more robust sentencing of such crimes around the world⁵⁹. No international tribunal had tried sex offenders in the past⁶⁰. Events in the former Yugoslavia highlighted the urgent need to sanction these acts. The ICTY was also the first international criminal tribunal to convict for rape as a form of torture and for sexual enslavement as a crime against humanity, and the first international tribunal based in Europe to convict for rape as a crime against humanity. It proved, thereby, that effective prosecution of sexual violence in wartime is possible, and provided survivors with the territory to talk about their suffering. This ultimately helped break the silence and culture of impunity surrounding these horrific acts⁶¹. Thanks to the jurisprudence of this Court, as well as the Rwanda Tribunal, the drafters of the Rome Statute of the International Criminal Court included rape in the Elements of the ICC Crime Definition. It was also an important step to define the concept of “forced pregnancy,” which was defined as the unlawful imprisonment of a woman who has become pregnant through violence, with the intent to influence the ethnic composition of any group of the population or to commit other serious violations of international law (Article 7 (2) of the Rome Statute of the ICC). In doing so, it is important to remember that the crime of forced pregnancy was not formulated specifically with the rights of children born as a result of rape in mind, but was part of a broader push for the international criminalization of wartime gender-based harm to women⁶².

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ A. Szpak, *Evolution of the definition of rape in the jurisprudence of ad hoc international criminal tribunals* “Polityka i Społeczeństwo”, 2018 r., no 4, p. 126.

⁵⁹ IRMCT, *op.cit*.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² J. Neenan, *op. cit*.

Conclusions

The purpose of the analysis of main problems related to sexual violence, which took place during the civil war in Bosnia and Herzegovina was to show that its consequences are visible until this day. Women who experienced this form of aggression have not been provided with sufficient psychological and legal help. In turn “the invisible children” are deprived the elementary rights and as a result of this in their adult lives have to face the trauma and fight to be granted their due category of war victims.

BiH society is slowly opening up to the topic of sexual violence during the war, and thus begins to recognize the problem of women who experienced it and their offspring. However, the whole process requires long-term action, comprehensive dialogue and public debate are needed. In the 21st century, there should be no place for discrimination against women who have experienced sexual violence, and the state should take measures to extend adequate protection to them. Today, victims of these acts experience inadequate access to adequate medical care and support tailored to their needs, including physical and psychosocial care. Ironically, in 2020, Serbian authorities in Bosnia reopened a hotel that was once used as a rape camp⁶³.

The rights of children of war rape have been debated for many years now. Their legal situation still deserves to be clarified. The UN calls for their rights to be regularized as soon as possible and for all forms of discrimination to be eliminated. B. Rohwer states that the solution could be mechanisms of transitional justice, including compensation, which would be an opportunity for children born of wartime rape to come forward⁶⁴. The case of Dominic Ongwen may turn out to be a breakthrough, which in the context of the issue of children from war rape has made a milestone. Among the numerous charges against Ongwen there were charges on forced pregnancies by members of his *Lord's Resistance Army (LRA)* unit. The prosecution explicitly recognized children of war rape as a category of war victims, consistent with their right to reparation under international law, as reflected in the UN Basic Principles and Guidelines for the reparation of victims who have suffered gross violations of international human rights law. The situation of children of war rape can be changed by the education of international regulations through which they will be granted the status of war victims, the creation of financial facilities and specialized psychological assistance, which are essential in the reconciliation process.

⁶³ H. Pehlivan, *op. cit.*

⁶⁴ B. Rohwerder, *op.cit.*

Bibliography

- Bexheti E., *ICTY and Conflict – Related Sexual Crimes: Barriers of successful outcomes – Kosovo case*, [in:] *Mechanism Information Programme for Affected Communities 2020 Essay Volume. Student’s reflection on the ICTY’S legacy*, ed. United Nations International Residual Mechanism for Criminal Tribunals, Bosnia–Herzegovina 2020.
- Children born of war*, SAME, <https://www.same-network.org>, 14.11.2021 (14.11.2021).
- Committee on the Elimination of Discrimination against Women, <https://www.ohchr.org>.
- Delić A., Kuwert P., Glaesmer H., *Should the definition of the term “children born of war” and vulnerabilities of children from recent conflict and post- conflict settings be broadened?*, “Acta Medica Academica”, 2017, no.46 (1), doi: 10.5644/ama2006-124.191.
- Ghesquière H., *Sarajevo. The wounds are still too deep*, Kraków 2017.
- International Commission on Missing Persons, *Guide FOR CIVILIAN VICTIMS OF WAR MPI How to enjoy the right to protection as a civilian victim of war in the Federation of Bosnia and Herzegovina*, Sarajevo 2007.
- IRMCT, *Crimes of Sexual Violence*, United Nations Security Council, <https://www.icty.org>, 14.11.2021 (14.11.2021).
- Judycka M., *Child Protection in context of armed conflict in the former Yugoslavia*, „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego”, 2010, no 1.
- Konwencja o prawach dziecka, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. 1991, nr 120, poz. 526).
- Kunurac, Kovač i Vuković (*Foca*) (case ref. IT-96-23 i 23/1) trans. after M. Leśniak, M. Znojek, [in:] *International Criminal Law. A selection of sources*, ed. M. Królikowski, P. Wiliński, J. Izydorczyk, M. Znojek, Warszawa 2010.
- Krysienieli K., *In the shadow of Dayton*, Warsaw 2012.
- Mochmann I.C., Ingvill C., Lee S., *The Human Rights of Children Born of War: Case Analyses of Past and Present Conflicts*, “Historical Social Research”, 2010, Vol. 35, No. 3 (133), Focus: Integration or Exclusion: Former National Socialists in the GD, <https://doi.org/10.12759/hsr.35.2010.3.268-298>.
- Neenan J., *The Role of the ICC in Protecting the Rights of Children Born of Rape in War*, EJIL:Talk, <https://www.ejiltalk.org>, 07.11.2021 (07.11.2021).
- Pehlivan H., *Genodical rape and the invisible children of Bosnia*, TrtWorld, <https://www.trtworld.com>, 24.10.2021 (24.10.2021).
- Rohwerder B., *Reintegration of children born of wartime rape*, reliefweb, <https://reliefweb.int>, p.12, 03.12.2021 (03.12.2021).
- Sarsilmaz M., *The pain of systematic rape victims in Bosnia never ends*, Daily Sabah, <https://www.dailysabah.com>, 02.11.2021 (02.11.2021).
- Schmitz K., *Bosnia’s Invisible Children. Survivors of Sexualised Violence and Children Born of War in Post-conflict Societies - the Case of Post-conflict Bosnia- Herzegovina*, s. 2, Global Campus Open Knowledge Repository, <https://repository.gchumanrights.org>, 02.11.2021 (02.11.2021).
- Szpak A., *Evolution of the definition of rape in the jurisprudence of ad hoc international criminal tribunals*, „Polityka i Społeczeństwo”, 2018, no 4.
- Szpak A., *Sexual slavery in the jurisprudence of ad hoc international criminal tribunals*, [in:] *Human exploitation in the twentieth and twenty-first centuries*, ed. B. Sitek, G. Dammacco, D. Barańska, K. Naumowicz, K. Zaworska, Olsztyn 2012.
- The Dayton Agreement in 1995. reliefweb, <https://reliefweb.int> (04.11.2021).

- The Prosecutor of the Tribunal against Anto Furundzija*, case no. IT- 95-17/1, United Nations Security Council, <https://www.icty.org>, 14.11.2021 (14.11.2021).
- The Prosecutor of the Tribunal against Zejnil Delalic, Zdravko Mucic also known as "Pavo" Hazim Delic, Esad Landzo, also known as "Zenga"*, case no.: IT-96 – 21, United Nations Security Council, <https://www.icty.org>, 14.11.2021 (14.11.2021).
- The Prosecutor of the Tribunal against Dragan Gagović, Gojko Janković, Janko Janjić, Radomir Kovać, Zoran Vuković, Dragan Zelenović, Dragoljub Kunurac, Radovan Stanković*, case no.: IT-96-23-I, United Nations Security Council, <https://www.icty.org>, 14.11.2021 (14.11.2021).
- The Prosecutor of the Tribunal against Dusan Tadic a/k/a "Dule" Goran Borovnica*, case no.: IT-94-1-I, United Nations Security Council, <https://www.icty.org>, 14.11.2021 (14.11.2021).
- United Nations Security Council, Letter dated 24 may 1994 from the secretary-general to the President of the Security Council, S/1994/674* 27 May 1994 United Nations Security Council, <https://www.icty.org>, 6.12.2021 (06.12.2021).
- Volčić Z., Erjavec K., *"Target", "cancer" and "warrior": exploring painful metaphors of self-presentation used by girls born of war rape*, "Discourse and Society", 2010, Vol. 20 No 5.
- Youth makes change happen. Children born of war*, SAME, <https://www.same-network.org>, 14.11.2021 (14.11.2021).
- Wytyczne UE w sprawie dzieci w konfliktach zbrojnych*, Parlament Europejski, <https://www.europarl.europa.eu>, 02.12.2021 (02.12.2021).

Kilka uwag dotyczących konsekwencji gwałtu wojennego na przykładzie Bośni i Hercegowiny

Streszczenie

Wojna domowa w Bośni i Hercegowinie była jednym z najkrwawszych konfliktów zbrojnych po zakończeniu II wojny światowej. Mimo upływu lat nadal jest bolesnym elementem rzeczywistości dla dużej części mieszkańców tego kraju. W czasie wojny dochodziło do łamania praw człowieka w postaci czystek etnicznych, mordów i tzw. ludobójczych gwałtów. Zgwałcone kobiety do dziś spotykają się z napiętnowaniem społecznym. Według ostrożnych szacunków w wyniku gwałtów urodziło się ok. 4000 dzieci. Dziś dorosłe pokolenie „dzieci wstydu” doświadcza ostracyzmu społecznego w niemal wszystkich sferach życia. Na ich sytuację wpływa fakt, że w świetle obowiązujących przepisów nie są uznawani za „ofiary wojny”. Sytuacja ta powoli zaczyna się zmieniać, ale jest to proces długotrwały, wymagający wzmożonych wysiłków nie tylko w Bośni i Hercegowinie, ale także na arenie międzynarodowej.

Słowa kluczowe: Bośnia i Hercegowina, gwałty, zbrodnie przeciwko ludzkości, ICTY.

Krystyna Kacprowska*

ACTIONS TAKEN AS PART OF THE HEALTH POLICY OF THE REPUBLIC OF POLAND DURING THE COVID-19 PANDEMIC

Abstract

The coronavirus pandemic has become a stimulus to introduce changes in the functioning of societies and to take health policy measures aimed at effective fight against the pandemic. Counteracting the spread of the virus and mitigating its negative effects are a challenge even for countries with organized health services. Several restrictions were introduced in health policy during the COVID-19 pandemic, but the pandemic remains a challenge that requires further action. The aim of this study was to analyze the activities undertaken in Poland as part of health policy. To find an answer to the presented research question, a literature review was carried out, which provided information on the functioning of health policies, programs and intervention techniques that were introduced in the fight against the pandemic.

Keywords: health policy, Poland, COVID-19 pandemic, health service

Introduction

The Agency for Health Technology Assessment and Tariff System emphasizes that health policy during a pandemic should be conducted in such a way as to enable the efficient functioning of the economy, while maintaining the necessary security measures. It is worth paying attention to the fact that the COVID-19 pandemic is a global threat, while different countries are in different stages of fighting the pandemic and the implemented strategies show different effectiveness¹. The World Health Organization has published a list considering the level of preparedness of individual countries to respond to the threat of COVID-19. 5 levels of

* Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, e-mail: kk101835@doktorant.sgh.waw.pl, ORCID: 0000-0002-2183-8655.

¹ *Przegląd strategii walki z COVID-19 w okresie jesienno-zimowym*, Agencja Oceny Technologii Medycznych i Taryfikacji Wydział Świadczeń Opieki Zdrowotnej, <https://www.aotm.gov.plf> (05.08.2020).

readiness were considered, and Poland was included in level 4. The categorization of countries is aimed at selecting countries with the least possibilities to fight the pandemic, and in addition, these countries will be provided with assistance from the WHO in the first place². The work was written to identify activities undertaken in Poland as part of health policy and its functioning during the pandemic.

Restrictions as a tool to fight the pandemic

A. Stawicka and R. Stawicki point out that during the COVID-19 pandemic it is particularly important to ensure the efficient operation of state authorities in the field of protection of the health and life of citizens, by creating and supervising the implementation of regulations aimed at combating the pandemic, but also mitigating its social and economic consequences³.

As part of the fight against the COVID-19 pandemic, the following rules and restrictions were introduced (as at 07/12/2021)⁴:

- Movement restrictions – obligation to maintain a minimum distance of 1.5 meters between pedestrians. The following are excluded from this obligation: parents with children requiring care (up to the age of 13), people living together or running a farm, people with a disability certificate, people with a certificate of need for special education, people who cannot independently move and their guardians; covering the mouth and nose in confined spaces is mandatory throughout the country. The nose and mouth may only be covered with a mask. It is not required in the open air, in the forest, park, greenery, botanical gardens, historic gardens, on roads and squares, in cemeteries, promenades, boulevards, parking places for vehicles, forest parking lots, in family allotments and on the beach, and during private travel by car, motorcycle, quadricycle, moped, at the workplace to eat.

- Quarantine – the restriction applies to people who: cross the border of the Republic of Poland, which is the external border of the EU, cross the border of the Republic of Poland from the Schengen area, have had contact with people infected with coronavirus, live with an infected (isolated) person, have been referred for COVID-19 testing by a primary or overnight doctor health care.

² *Ibidem*.

³ A. Stawicka, R. Stawicki, *Pandemia Covid-19. Sytuacja w wybranych krajach europejskich*, Warszawa 2020, s. 3.

⁴ *Koronawirus: informacje i zalecenia. Aktualne zasady o ograniczenia*, Serwis RP, <https://www.gov.pl>, (09.08.2021).

• Social life – museums and art galleries operate under a strict sanitary regime. There is a limit of people – 1 person on 10 m². The cinemas operate in a strict sanitary regime - max. 75 percent occupancy. It is necessary to cover the mouth and nose. Theaters, operas, and open-air philharmonics operate in a strict sanitary regime - max. 75% occupancy. It is necessary to maintain a distance of 1.5 m between viewers or listeners. The event may be attended by no more than 250 people. The rooms operate in a strict sanitary regime - max. 75% occupancy with 1.5 m distance between viewers or listeners. Ensuring that there is no more than 1 person in the room at the same time per 10 m² of its surface. It is necessary to cover the mouth and nose. Cultural houses and centers conducting activities by cultural centers and centers as well as community centers is allowed in the open air and indoors, provided that the participation does not exceed 75% participants. Ensure that participants follow the order to cover their mouth and nose.

• Care and education – all students returned to full-time teaching. Nurseries and kindergartens are open and provide care for children.

• International borders and traffic – people traveling from outside the European Union, from outside the Schengen area and from outside Turkey cannot be released from quarantine based on a test performed within 48 hours after returning to Poland. This possibility is allowed only after 7 days. The obligation to undergo quarantine is deemed to be fulfilled when the negative test result is entered by the medical diagnostic laboratory into the ICT system. People who, after arrival, stay in the territory of the Republic of Poland for no longer than 24 hours and have a flight ticket confirming departure from the territory of the Republic of Poland within 24 hours, are exempt from the obligation to undergo quarantine. The movement of passengers in rail transport, with the crossing of the Polish border, is suspended.

• Economy – DIY stores, furniture stores, and shopping malls are open in a strict sanitary regime. There is also a limit of people - max. 1 person on 10 m². Catering establishments operate in a strict sanitary regime - max. 75 percent occupancy of the premises. There is a distance between the tables (every second table can be occupied, the distance between the tables must be at least 1.5 m - unless there is a partition at least 1 m high between them, counting from the surface of the table). Catering establishments in restaurants operate in a strict sanitary regime - max. 75 percent occupancy of the premises. There is a distance between the tables (every second table can be occupied, the distance between the tables must be at least 1.5 m - unless there is a partition at least 1 m high between them, counting from the surface of the table). Hair-

dressing and beauty salons are open and can operate under strict sanitary regime. The hotels resumed operation. There is a guest limit – max. 75% hotel occupancy.

- Sports and recreation – gyms, fitness clubs, solariums operate in a sanitary regime. There is a limit of people - max. 1 person on 10 m². Swimming pools, aqua parks and closed sports facilities are also open, with a maximum of 75 percent occupancy of the facility. Not more than 50% of the public is made available. the number of seats provided for the audience, every second seat in the audience, alternately in rows, and in the absence of designated seats in the audience - with 1.5 m between the audience.

- Sanatoriums, health resorts, rehabilitation – spa activities were resumed. The condition for starting inpatient therapeutic rehabilitation in a rehabilitation center or curative-prophylactic stay will be a negative result of the diagnostic test for SARS-CoV-2 or vaccination against COVID-19. The material must be collected no earlier than 4 days before the start of the rehabilitation stay.

It is worth noting that the restrictions introduced earlier have had severe effects. In the second quarter of 2020, which fell most of the cuts, EU GDP fell by 13.9 percent year on year, and unemployment rose by 2.7 percent. These were the sharpest recorded declines since measurements began in 1995. The Polish economy lost over 8 percent of GDP in the second quarter of 2020. It was the largest decline in the Polish economy since the reforms carried out by Deputy Prime Minister Leszek Balcerowicz in 1990-1991⁵.

The functioning of the health service during a pandemic

It is worth noting that the National Health Fund constantly monitors the availability of healthcare services for patients and tries to respond to any symptoms of irregularities or limitations of this availability without undue delay⁶.

Problems in the system of functioning in the healthcare system during the COVID-19 pandemic⁷:

⁵ Związek przedsiębiorców i pracodawców. Podsumowanie lockdownu w Polsce, Związek Przedsiębiorców i Pracodawców, <https://zpp.net.pl> (09.01.2021).

⁶ Koronawirus. NFZ informuje, jak walczy z epidemią, Rzecznik Praw Obywatelskich, <https://bip.brpo.gov.pl> (09.08.2021).

⁷ Główne problemy pacjentów w pandemii. Informacja RPO dla Rzecznika Praw Pacjenta, Rzecznik Praw Obywatelskich, <https://bip.brpo.gov.pl> (24.02.2021).

• The dramatic situation in hospitals during the pandemic: lack of effective coordination of the ambulance service, lack of places in hospitals, lack of oxygen in hospitals and ambulances for patients with COVID-19, limitation of the necessary documentation, the status of soldiers in hospitals, insufficient training, and lack of medical personnel for the operation of ventilators, making admission to surgery dependent on the demonstration of a negative test result by an asymptomatic patient,

• Provision of healthcare for non-covid patients: limited access of seniors to health services, access of patients suffering from multiple sclerosis (MS) to health services during the pandemic, the situation of cancer patients, in particular those suffering from lung cancer, the situation of school dentists' offices and limitations in patients' access to dental services,

• Citizen access to SARS-CoV-2 tests: access to coronavirus tests has remained an issue since the start of the pandemic. Already on March 12, 2020, the Presidium of the Supreme Medical Council called on the Minister to radically increase access to tests for the detection of the presence of the SARS-CoV-2 coronavirus⁸. However, only with the entry into force of the regulation of October 8, 2020, on the standard of organizational health care for a patient suspected of being infected or infected with SARS-CoV-2 virus (Dz.U. poz. 1749), the principle was adopted that the doctor himself, considering current medical knowledge, assesses the validity of indications for commissioning such tests. However, the actual access to the tests remains a problem⁹,

• Access to flu vaccines: there have been signals from all over the country that there is a lack of flu vaccines during a pandemic. Citizens' uncertainty was compounded by the fact that they did not know when the flu vaccine would be available. Patients obtained information from pharmacies that the list of candidates for the vaccine was exhausted. This applied to pharmacies in the region or even 150 km away from their place of residence,

• Salary of medical personnel: over a dozen percent of medical personnel declare that they want to leave their job after the pandemic. The above decision is influenced by low and insufficient wages and the need to work in many jobs. Medical professionals note that medicine is under great pressure to work long because there is not enough staff. The low wage, which has been maintained for many years, forces the medics to work many hours to cover staff shortages. Healthcare professionals note

⁸ *Apel PNRL do Ministra Zdrowia, Naczelna Izba Lekarska*, <https://nil.org.pl> (09.08.2021).

⁹ S. Bounaoui, *Długie kolejki na testy na koronawirusa. NFZ: Powstają nowe punkty pobrań wymazów*, RMF.FM, <https://www.rmf24.pl> (15.10.2020).

that otherwise, if they started working eight hours each, the health system would collapse. It is worrying that in the Polish health care system there is a shortage of workers and female workers at all levels. It should be noted, for example, that we have 2.4 doctors per 100,000 inhabitants - this is the least in all of Europe. There is also a problem with medical diagnosticians and nurses. The average age of a nurse is 52, and in 2030 it will be 60. According to OECD data, per 100,000 there are 13 nurses in Germany, 9 in Europe on average, while in Poland there are 200 thousand nurses missing¹⁰,

- The right to respect for the private and family life of the patient: no possibility for parents (legal guardians) to stay with young patients in pediatric wards, suspension of family births due to the pandemic, dealing with the remains of people who died in connection with COVID-19, the possibility of saying goodbye to a person leaving.

The National Health Fund makes every effort to reduce the number of these problems to a minimum. To this point, the directors of the provincial branches of the National Health Fund constantly monitor the situation in their area, being in constant contact with Provincial Offices, Provincial Sanitary Inspectors, and hospital directors. Every day they collect information on the availability of beds and ventilators in hospitals dedicated to patients infected with the SARS-CoV-2 virus.

In the National Health Fund, order No. 28/2020 / GPF of the President of the National Health Fund of March 1, 2020, on the appointment of the Team for monitoring the correctness of proceedings in cases of suspected or infection with the SARS-CoV-2 coronavirus (as amended) goal team, which is, among others monitoring and reacting to the current situation in the health care system. The team works 24 hours a day, 7 days a week in the form of shifts¹¹.

Social programs for young people

In the environment of children and adolescents, the condition of distance learning limits the satisfaction of natural developmental needs. Research about children and adolescents during the pandemic was prepared by the Institute of Integrated Prevention. The research

¹⁰ A. Rozwadowska, *System eksploatacji zdrowia: zarabiają mało, bo muszą pracować więcej*, Wyborcza, <https://wyborcza.pl/7,155287,26458082,system-eksploatacji-zdrowia-pracownicy-medyczni-zarabiaja-malo.html>, 02.11.2020.

¹¹ *Koronawirus. NFZ informuje, jak walczy z epidemią*, Biuletyn Informacji Publicznej RPO, <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/koronawirus-nfz-informuje-rpo-jak-walczy-z-epidemia>, 05.11.2020.

was carried out by sending a survey via e-mail and social media. The research sample was 2,079 people aged 13-19, and the research was carried out in April 2020.

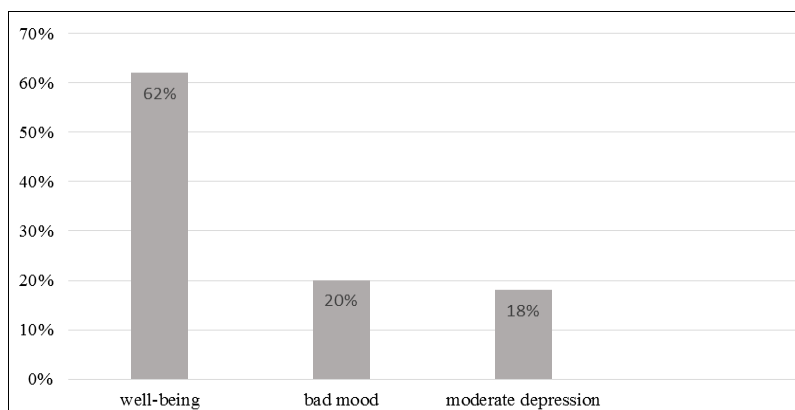


Fig. 1. Mental state of children and adolescents during the pandemic

Source: own study based on: In. W. Poleszak, *Ekspertyza dotycząca wskazań w zakresie prowadzenia działań i programów profilaktycznych adresowanych do dzieci młodzieży dotyczących zachowań ryzykownych w czasie pandemii COVID – 19, z uwzględnieniem nauczania dzieci w trybie on-line*, Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, <https://www.parpa.pl> (10.12.2020).

Research shows that most students, 62% to be exact, copes well with mood during a pandemic. However, one fifth of the surveyed adolescents report experiencing malaise and difficulties in coping with the situation. Another 18% indicate moderate depression (Figure 1). In the group of young people experiencing a mood of depression, girls slightly dominate. The research shows that only children and non-religious practitioners cope with remote learning and isolation. The pandemic is not tolerated very well by young people with a chronic disease, which may be due to both greater anxiety about health and difficulties in accessing health care.

The Ministry of Education and Science has prepared 4 post-pandemic student support programs. The programs are related to the health and physical condition of children and adolescents, psychological and pedagogical support, as well as help in mastering and consolidating the material. MEiN will allocate approximately PLN 244 million for their implementation. The aim of the programs is to comprehensively support young people in returning to school after a long period of distance learning¹².

¹² *Narodowy Program Wsparcia Uczniów po Pandemii – działania MEiN*, Ministerstwo Edukacji i Nauki, <https://www.gov.pl> (09.08.2021).

MEiN programs include¹³:

1. “PE from AWF - Active return of students to school” – restoring and increasing the level of physical fitness of students after a long time of distance learning – is a program prepared by the Ministry of Education and Science in cooperation with the Academies of Physical Education. Its main goal is to improve and monitor the physical condition of children and adolescents after returning to classroom activities. The project is being implemented in two stages:

- 1st stage of “Training for teachers” – it covers the preparation and delivery of training for physical education teachers and early childhood education teachers from all voivodships. Training topics cover both psychological and health aspects. During the training, teachers will learn, among others, methods of counteracting the effects of hypokinesia and social isolation. They will learn how to stimulate and keep students motivated to regular physical activity. The training is based on the latest scientific and implementation achievements developed by specialists from the Academy of Physical Education. The methodological part considers innovative solutions prepared by academic teachers.
- II stage “Sports Clubs” – the aim is to improve the physical condition of children and adolescents by participating in additional and free sports activities. The organization of these classes will be the starting point for conducting scientific research that will allow to determine the physical condition of children and adolescents after the period of isolation caused by the COVID-19 pandemic. During the course, fitness tests and quantitative research will be conducted. On their basis, a scientific report on the physical condition of children and adolescents will be prepared. Teachers who completed the training in the first stage and received a certificate will be able to apply for funds to conduct additional classes under the so-called “Sports Clubs”,

2. Psychological and pedagogical support for students and teachers – counteracting the effects of the pandemic, the Ministry of Education and Science, in cooperation with scientists from the Cardinal Stefan Wyszyński University and representatives of the Polish Academy of Sciences Foundation in Lublin, is implementing a pilot Psychological and Pedagogical Support Program. Activities under the program include:

- reaching 1,200 schools from all over Poland (16 provinces) – diagnosis of target groups,
- conducting trainings for teachers, parents, specialists, including specialists from psychological and pedagogical counseling centers,

¹³ *Ibidem.*

- developing a Model of Psychological and Pedagogical Support,
- organization of thematic conferences and publication of scientific monographs and post-conference publications,
- appointment and training of 64 Program Support Coordinators operating in 16 voivodships,
- organization of on-line psychological counseling for parents, students, and teachers, as well as specialists from psychological and pedagogical counseling centers,

3. Help in replenishing the knowledge – additional support activities – the supportive classes are designed to consolidate the knowledge and skills of selected compulsory general education classes. They are intended for students in grades IV-VIII of public and non-public primary schools and secondary schools, including special and artistic schools providing general education. Classes are held only at school, in a full-time form. The subjects in which the classes will be conducted are decided by the school head in consultation with the teachers,

4. Good to see – myopia prevention program – on July 2, 2021, the Minister of Education and Science, together with the Minister of Health, announced a program for the prevention of myopia in early childhood education students. Screening tests will be carried out by a team of experts from the Medical University of Lublin under the supervision of prof. dr. hab. Robert Rejdak. They will cover 900 children from grades 1-3 from Lublin schools, i.e., 300 students from Lublin, 300 from the municipal commune, 300 from the rural commune from the Lublin Province.

Summary

The situation caused by the pandemic became a stimulus to introduce changes in the functioning of the entire Polish society. As part of the fight against the coronavirus, several restrictions have been introduced to fight the pandemic. The functioning of the health service during the pandemic also needs to adapt to the current situation. Due to the increased number of sick people, there was a greater demand for medical equipment, as well as for the medical staff. This is an undoubted challenge for the health policy in Poland, which, despite taking many steps, is still not able to provide every patient with equal access to medical services. The main reason is that the Polish health service was not prepared for the pandemic and is still adjusting to the current situation in the country. In addition, health policy has also introduced social programs for young people that consider both the physical and mental side effects of distance learning. The introduction of social isolation was necessary,

but it was associated with side effects, including the deteriorated psychological situation of the society caused, inter alia, by the lack of contact with the environment.

Bibliography

- Apel PNRL do Ministra Zdrowia, Naczelna Izba Lekarska, <https://nil.org.pl> (12.03.2020).
- Bounaoui S., *Długie kolejki na testy na koronawirusa. NFZ: Powstają nowe punkty pobrań wymazów*, RMF FM, <https://www.rmf24.pl> (15.10.2020).
- Główne problemy pacjentów w pandemii. Informacja RPO dla Rzecznika Praw Pacjenta*, Rzecznik Praw Obywatelskich, <https://bip.brpo.gov.pl> (24.02.2021).
- Koronawirus: informacje i zalecenia. Aktualne zasady o ograniczenia*, Serwis Rzeczypospolitej Polskiej, <https://www.gov.pl> (09.08.2021).
- Koronawirus. NFZ informuje, jak walczy z epidemią*, Rzecznik Praw Obywatelskich, <https://bip.brpo.gov.pl> (05.11.2020).
- Poleszak W., *Ekspertyza dotycząca wskazań w zakresie prowadzenia działań i programów profilaktycznych adresowanych do dzieci młodzieży dotyczących zachowań ryzykownych w czasie pandemii COVID – 19, z uwzględnieniem nauczania dzieci w trybie on-line*, Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, <https://www.parpa.pl> (10.12.2020).
- Przegląd strategii walki z COVID-19 w okresie jesienno-zimowym*, Agencja Oceny Technologii Medycznych i Taryfikacji Wydział Świadczeń Opieki Zdrowotnej, <https://www.aotm.gov.pl> (05.08.2020).
- Rozwadowska A., *System eksploatacji zdrowia: zarabiają mało, bo muszą pracować więcej*, Gazeta Wyborcza, <https://wyborcza.pl> (02.11.2020).
- Stawicka A., Stawicki R., *Pandemia Covid-19. Sytuacja w wybranych krajach europejskich*, Warszawa 2020.
- Związek przedsiębiorców i pracodawców. Podsumowanie lockdownu w Polsce*, Związek Przedsiębiorców i Pracodawców, <https://zpp.net.pl> (09.01.2021).

Działania podejmowane w ramach polityki zdrowotnej RP podczas pandemii Covid-19

Streszczenie

Pandemia koronawirusa stała się bodźcem do wprowadzenia zmian w funkcjonowaniu społeczeństw oraz podejmowania działań w ramach polityki zdrowotnej, mających na celu efektywną walkę z pandemią. Przeciwdziałanie rozprzestrzenianiu się wirusa oraz łagodzenie jego negatywnych skutków są wyzwaniem nawet dla krajów posiadających zorganizowaną służbę zdrowia. W ramach polityki zdrowotnej w czasie pandemii COVID-19 wprowadzono szereg ograniczeń, jednak pandemia nadal stanowi wyzwanie, które wymaga podejmowania dalszych działań. Celem niniejszej pracy była analiza działań podejmowanych w Polsce w ramach polityki zdrowotnej. W celu znalezienia odpowiedzi na przedstawione pytanie badawcze przeprowadzono przegląd literatury, który dostarczył informacji na temat funkcjonowania polityki zdrowotnej, programów i technik interwencyjnych, które zostały wprowadzone w ramach walki z pandemią.

Słowa kluczowe: polityka zdrowotna RP, pandemia COVID-19, służba zdrowia

Tomasz Koziello*

KONCEPCJE USTROJOWE POLSKIEGO OBOZU NARODOWEGO W XXI WIEKU NA PRZYKŁADZIE LIGI POLSKICH RODZIN I RUCHU NARODOWEGO

Streszczenie

Artykuł stanowi analizę koncepcji ustrojowych współczesnego polskiego obozu narodowego, reprezentowanego przez Ligę Polskich Rodzin (2001–2011) oraz Ruch Narodowy (od 2012). Obie partie dążyły do stworzenia państwa narodowego, w którym naród polski miałby dominującą pozycję i realizował własne interesy. Zdaniem przywódców obu partii tylko państwo narodowe może realizować politykę wszechstronnego rozwoju wewnętrznego – społecznego, ekonomicznego i militarne, czyniąc z Polski ważny podmiot polityki międzynarodowej oraz zapewniając jej mieszkańcom bezpieczeństwo i dobrobyt.

Słowa kluczowe: Liga Polskich Rodzin, Ruch Narodowy, myśl polityczna, ustrój polityczny Polski

Wstęp

Polski obóz narodowy w XXI wieku reprezentują dwa ugrupowania polityczne: Liga Polskich Rodzin, której aktywność przypadała na lata 2001–2011, oraz Ruch Narodowy, założony w 2012 roku jako stowarzyszenie, zaś w 2015 roku przekształcony w partię polityczną. Na czele LPR w okresie największych jej wpływów politycznych stali Marek Kotlinowski, wieloletni prezes Zarządu Głównego (2001–2006) i przewodniczący Kongresu (2006) partii, oraz Roman Giertych, przewodniczący Kongresu (2002–2006) i prezes Zarządu Głównego (2006–2007). Partia miała wówczas swoich przedstawicieli w Sejmie i Senacie (2001–2007), wprowadzając 36 i 34 posłów oraz 2 i 7 senatorów, Parlamencie Europejskim (2004–2009), w którym zdobyła 10 mandatów, oraz była członkiem koalicji rządzącej (2006–2007), gdzie z jej nominacji było

* Uniwersytet Rzeszowski, e-mail: tkoziello@ur.edu.pl, ORCID: 0000-0003-3657-2601.

2 ministrów i 10 wiceministrów. Po przegranych wyborach parlamentarnych 2007 roku i europejskich 2009 roku aktywność polityczna Ligi zaczęła zanikać i po 2011 roku jej pozycja na scenie politycznej jest marginalna¹.

Ruch Narodowy został zorganizowany przez działaczy Młodzieży Wszechpolskiej, młodzieżówki obozu narodowego, oraz byłych członków LPR. Jego liderami są od samego początku Robert Winnicki, prezes Zarządu Głównego RN i były prezes MW, oraz Krzysztof Bosak, wiceprezes ZG RN i były poseł LPR. Nie mając szans na samodzielne wprowadzenie swoich członków do organów władzy państwowej, Ruch związał się najpierw z komitetem wyborczym Kukiz'15, a następnie z Konfederacją, z których to list w latach 2015 i 2019 wprowadził po 5 swoich członków do Sejmu².

Oba ugrupowania za najważniejszą wartość doczesną uważają naród polski. Pod tym pojęciem rozumieją najwyższą naturalną wspólnotę ludzi, połączonych ze sobą wspólnym pochodzeniem, kulturą, językiem i miejscem zamieszkania, mających świadomość własnej wspólnej tożsamości oraz odrębności od innych wspólnot narodowych. Więzy międzyludzkie, oparte na powyższych czynnikach, miały skutecznie złączyć różne jednostki w jedną organiczną całość, w której każdy człowiek miałby być odpowiedzialny za siebie i za innych z uwagi na łączące go pokrewieństwo etniczne i kulturowe z resztą wspólnoty. Wspólnota taka dawałaby każdemu jej członkowi opiekę i zapewniała możliwość wszechstronnego rozwoju materialnego i duchowego, ponieważ dzięki temu mogła sama się rozwijać i stawać się coraz silniejsza³.

Artykuł stanowi analizę koncepcji ustroju politycznego Polski obu formacji narodowych. Jego celem jest przedstawienie wizji państwa, jaką LPR i RN stworzyły, opierając się na zasadzie prymatu wspólnoty narodowej, poprzez ukazanie jego najważniejszych cech, charakterystykę suwerena oraz zasad legitymizacji władzy państwowej.

¹ T. Koziełło, *Myśl polityczna Ligi Polskich Rodzin (2001–2009). Narodowa wizja państwa, społeczeństwa i polityki*, Rzeszów 2017, s. 23–87; *idem*, *Ewolucja politycznej relewancji Ligi Polskich Rodzin (2001–2010)*, „Polityka i Społeczeństwo”, 2014, nr 3, s. 45–57.

² *O nas*, Ruch Narodowy, <https://ruchnarodowy.net>; *Posłowie Ruchu Narodowego w Sejmie*, Ruch Narodowy, <https://ruchnarodowy.net>; *Posłowie Ruchu Narodowego w IX kadencji Sejmu!*, Ruch Narodowy, <https://ruchnarodowy.net> (20.10.2021).

³ C. Maj, E. Maj, *Narodowe ugrupowania polityczne w Polsce: 1989–2001*, Lublin 2007, s. 259–260; T. Koziełło, *Myśl...*, s. 139–140; *Program ideowy Ligi Polskich Rodzin*, Warszawa 2002, s. 1; *Program gospodarczy Ligi Polskich Rodzin*, Warszawa 2003, s. 1; *Nowy porządek. Tezy konstytucyjne*, Warszawa 2020, s. 6–7; *Suwerenny Naród w XXI wieku. Program Ruchu Narodowego*, Warszawa 2016, s. 3–4.

Cechy państwa polskiego

Polski obóz narodowy w XXI wieku dążył do stworzenia w Polsce państwa narodowego. Oznaczało to ustanowienie takiego ustroju, w którym państwo polskie byłoby własnością polskiego narodu i reprezentantem jego interesów w polityce wewnętrznej i zagranicznej. Z tego stanowiska wynikało kilka konsekwencji. Po pierwsze, podstawą systemu prawnego państwa powinna być tradycja i kultura narodowa, czyli pozytywny dorobek minionych pokoleń Polaków, wzbogacony o takie wartości współczesne, które byłyby korzystne dla utrzymania i rozwoju polskiego narodu. Po drugie, państwo powinno kierować się w swojej działalności egoizmem narodowym, czyli podporządkowaniem całej aktywności politycznej interesom Polski i Polaków. Po trzecie, rządzący państwem powinni kierować się zawsze ideą służby narodowej. Oznaczało to potrzebę wyboru takich przedstawicieli narodu do organów władz publicznych, którzy na pierwszym miejscu stawialiby zawsze dobro ojczyzny i narodu⁴. W programie LPR z 2003 roku napisano: „Wszelka działalność organów państwa, polityka wewnętrzna i zagraniczna mają służyć przede wszystkim dobru narodu polskiego”. Natomiast program RN z 2020 roku zakładał: „Realizacja dobra narodu musi zawsze stać w centrum zadań państwa polskiego”⁵.

W trakcie aktywności politycznej LPR i RN zaprezentowały kilka cech, którymi powinno odznaczać się polskie państwo. Pierwszą z nich stanowiła suwerenność: polityczna, ekonomiczna i kulturalna. Suwerenność polityczną miała zapewnić realizacja 3 celów: 1) podmiotowości państwa i narodu polskiego dzięki uzyskaniu niezależności od środowiska międzynarodowego w prowadzeniu polityki wewnętrznej i zagranicznej, 2) wyłączności władz polskich w tworzeniu prawa obowiązującego w państwie, które miałyby prymat nad prawem międzynarodowym, oraz 3) realizacji przez władze Rzeczypospolitej polskiej racji stanu. Suwerenność ekonomiczna miała przejawiać się w: 1) decydowaniu o kierunkach i celach polskiej polityki gospodarczej w celu zapewnienia państwu i społeczeństwu potęgi materialnej, 2) utrzymaniu pod kontrolą państwa polskiej własności strategicznej, w tym sektora finansowego, energetycznego, wydobywczego, stoczniowego, zbrojeniowego i żywnościowego oraz 3) osiągnięciu jak największej samowystarczalności gospodarczej. W kwestii suwerenności kulturalnej postulowano zachowa-

⁴ T. Kozięłło, *Mysł...*, s. 141–142; C. Maj, E. Maj, *op. cit.*, s. 264–265; *Program ideowy...*, s. 1; *Program gospodarczy...*, s. 1; *Nowy porządek...*, s. 7; *Suwerenny Naród...*, s. 3–4.

⁵ *Program gospodarczy...*, s. 1; *Nowy porządek...*, s. 7.

nie polskiego dziedzictwa narodowego i religijnego oraz jego obronę przed obcymi wpływami cywilizacyjnymi, które mogłyby te wartości osłabić lub zniszczyć, niszcząc jednocześnie całą wspólnotę narodową. Do największych zagrożeń zaliczono ideologie liberalne i lewicowe oraz ortodoksyjny islam, negatywnie wpływające na katolickie dziedzictwo polskiego narodu⁶. Władze LPR w 2004 roku zadeklarowały: „Suwerenność narodu i niepodległość państwa polskiego należą do najwyższych wartości konstytucyjnych”, zaś władze RN postulowały: „Suwerenne państwo nie może słuchać obcych nakazów, ale działać winno w interesie narodowym”⁷.

Państwo polskie w wizji LPR i RN miało za zadanie służyć obywatelom. Służba miała przejawiać się w realizacji dwóch zadań. Pierwszym było stworzenie przez instytucje władcze mieszkańcom Rzeczypospolitej takich warunków, dzięki którym traktowałiby Polskę jako swoją ojczyznę, dbającą o ich dobro i pomyślność. Oznaczało to wprowadzenie w życie publicznym dwóch zasad. Po pierwsze, stworzenie obustronnego zaufania między władzą a obywatelami. Uważano, że społeczeństwo powinno mieć duży zakres wolności, aby móc rozwijać się i realizować własne cele, a to byłoby możliwe dzięki ograniczeniu zakresu ingerencji władz publicznych w różne sfery życia. Żądano, aby organy państwowe i samorządowe postępowały zgodnie z zasadą pomocniczości, czyli zmniejszyły swoje kompetencje na rzecz obywateli i wspólnot lokalnych. W ten sposób wyraziłyby zaufanie do obywateli, że ci potrafią sami sobą się rządzić i uczciwie realizować obowiązki wobec państwa i narodu. Jednocześnie chciano karać tych, którzy złamaliby prawo. Po drugie, realizacja zasady podmiotowości obywatela przez instytucje publiczne poprzez traktowanie go z szacunkiem i życzliwością. Każdy człowiek powinien zyskać poczucie, że organy publiczne są powołane do tego, by mu pomóc i wspierać, a nie jedynie kontrolować i karać. Drugim zadaniem było zapewnienie warunków do wszechstronnego rozwoju społeczeństwa. Nowa Polska miała przekształcić się w państwo atrakcyjne dla jego mieszkańców, w którym każdy obywatel chciałby żyć i pracować. Postulowano zwiększenie wydatków na inwestycje prozwojowe (m.in. stworzenie i import nowoczesnych technologii), prowadzenie polityki prospołecznej umożliwiającej ograniczenie różnic

⁶ T. Koziełło, *Idea polityki suwerennej w koncepcjach politycznych Ligi Polskich Rodzin* [w:] *Metapolityka. Pomiędzy filozofią, teorią i praktyką*, red. A. Pięta-Szawara, Rzeszów 2013, s. 99–108; C. Maj, E. Maj, *op. cit.*, s. 260–261; *Program gospodarczy...*, s. 1–2; *Suwerenny Naród...*, s. 3–4, 18–22, 29–33; *Nowy porządek...*, s. 17–19, 26.

⁷ *Skarżymy do Trybunału Konstytucyjnego Traktat Akcesyjny!*, Liga Polskich Rodzin, <https://www.lpr.pl>, 30.04.2004 (20.10.2020); *Oświadczenie ZG RN*, Ruch Narodowy, <https://ruchnarodowy.net>, 25.07.2015 (20.10.2021).

majątkowych między obywatelami oraz wyrównywanie dostępu do edukacji, rynku pracy i dóbr kultury, a także zniwelowanie różnic między różnymi dzielnicami Polski, m.in. poprzez rozwój komunikacji publicznej i różnych dziedzin gospodarki w regionach biedniejszych⁸. Projekt ustawy LPR z 2006 roku traktował Polskę jako „wspólny dom wszystkich Polaków”. Natomiast program RN z 2020 roku postulował: „Rzeczpospolita Polska musi właściwie służyć dobru wspólnemu”⁹.

Chcąc zrealizować postulaty suwerenności państwa i służby obywatelom, polski obóz narodowy postulował zapewnienie przestrzegania przez organy publiczne w swojej działalności takich zasad, jak uczciwość i sprawiedliwość. Oznaczało to wyeliminowanie z funkcjonowania władz państwowych i samorządowych działalności przestępczej, takiej jak korupcja, defraudacja pieniędzy publicznych, łamanie praw obywatelskich, nieprzestrzeganie prawa oraz wykorzystywanie służb mundurowych dla partykularnych celów. Uważano, że każdy funkcjonariusz publiczny powinien ponosić odpowiedzialność karną i majątkową za różnego rodzaju nadużycia i przestępstwa, w zależności od rodzaju wykroczenia, jakie popełnił. Żądano usuwania ze stanowisk w instytucjach publicznych osób skazanych prawomocnym wyrokiem sądu za przestępstwa ścigane z oskarżenia publicznego, ale również za udowodnione im bezprawne decyzje (w przypadku urzędników) i wyroki (w przypadku sędziów). Nowe państwo powinno być rządzone i zarządzane przez osoby uczciwe, które swoją władzę musiałyby wykorzystywać dla dobra wspólnego poprzez tworzenie i realizację prawa zgodnego z polską racją stanu i interesem społecznym. W takim ustroju każdy obywatel powinien mieć świadomość, że zostanie potraktowany tak samo przez instytucje publiczne, niezależnie od swojego statusu społecznego, zaś chcąc uzyskać pomoc, nie będzie zmuszony do dawania łapówek lub powoływania się na koligacje rodzinne czy towarzyskie¹⁰. Zdaniem R. Giertycha: „Sprawiedliwość jest ostoją mocy i trwałości Rzeczypospolitej”. Natomiast według K. Bosaka „prawo służy temu, aby chronić jakieś dobro”¹¹.

⁸ T. Kozięło, *Mysł...*, s. 233–234, 371–379; *Suwerenny Naród...*, s. 3–4, 9; *Nowy porządek...*, s. 23–25; *Siła polskości. Program samorządowy Ruchu Narodowego*, Warszawa 2018.

⁹ *Projekt ustawy o zmianie ustawy z 26 IV 1950 r. o ustanowieniu dnia 1 maja świętem państwowym*, Sejm RP, <https://www.sejm.gov.pl>, IV kadencja, druk nr 1024 z 24 VIII 2006 (20.10.2020); *Nowy porządek...*, s. 7.

¹⁰ T. Kozięło, *Zasady ustrojowe IV Rzeczypospolitej w myśli politycznej Ligi Polskich Rodzin*, [w:] *Demokracja konstytucyjna w Polsce*, red. T. Słomka, Warszawa 2019, s. 256–258; *Nowy porządek...*, s. 29–31; *Suwerenny Naród...*, s. 9, 12–13.

¹¹ R. Giertych, *Chcemy wygrać!*, „Racja Polska”, styczeń 2004, s. 5; K. Bosak, *Jaki ustrój dla Polski?*, Ruch Narodowy, <https://ruchnarodowy.net>, 29.03.2017 (20.10.2021).

Oba ugrupowania stały na stanowisku, że państwo polskie powinno być skuteczne i efektywnie realizować postulowane wartości i cele w życiu publicznym. Skuteczność powinna polegać na realizacji przez instytucje publiczne kilku zadań. Po pierwsze, trafnie zdiagnozować problemy istniejące w społeczeństwie – ich przyczynę, cechy i konsekwencje dla państwa i społeczeństwa. Po drugie, wybrać odpowiednie metody i środki w celu jak najlepszego rozwiązania tych problemów. Po trzecie, wprowadzić je w życie w sposób zgodny z założonymi celami. Warunkiem koniecznym zapewnienia właściwej realizacji tych zadań było stworzenie odpowiedniego systemu organizacyjnego, kierowanego przez ludzi posiadających kwalifikacje z zakresu prawa, administracji, zarządzania i ekonomii oraz mających na tyle duże doświadczenie, by teoretyczną wiedzę wykorzystywać w praktyce. W celu podniesienia kwalifikacji kadr urzędniczych proponowano wprowadzenie dla nich obowiązkowych, cyklicznych kursów dokształcających z wyżej wymienionych dziedzin, dzięki którym poziom merytoryczny administracji rządowej i samorządowej stałby na wysokim poziomie. Gwarantowałoby to właściwe funkcjonowanie państwa i realizację przez organy państwowe i samorządowe celów konstytucyjnych Rzeczypospolitej, w tym dbałości o jej rację stanu i interesy polskich obywateli, którzy dzięki temu mieliby pewność, że w przypadku jakichś problemów zawsze znajdą konkretną pomoc w instytucjach publicznych¹². M. Kotlinowski stwierdził: „Polska może być krajem suwerennym, zasobnym i dobrze rządonym”. R. Winnicki obiecywał, że po dojściu do władzy RN „skutecznie zreformuje państwo, usprawniając i upraszczając działania poszczególnych służb, administracji”¹³.

Naród polski jako suweren

Polski obóz narodowy podkreślał, że suwerenem w Polsce powinien być tylko polski naród. Oznaczało to przekazanie władzy zwierzchniej polskiej wspólnotie narodowej, która, bezpośrednio lub przez swoich przedstawicieli, sprawowałaby władzę w Polsce. Suwerenność narodu pojmowano w dwóch wymiarach: naród – państwo oraz naród – władza polityczna. Pierwszy oznaczał, że naród polski powinien być właścicielem i gospodarzem Rzeczypospolitej, a państwo – organizacją, która

¹² T. Koziello, *Zasady...*, s. 258–259; *Nowy porządek...*, s. 33; *Suwerenny Naród...*, s. 9.

¹³ M. Kotlinowski, *Wystąpienie na 74 pos. Sejmu IV kadencji z 29 IV 2004*, Sejm RP, <https://www.sejm.gov.pl> (20.10.2020); R. Winnicki, *Wystąpienie na 74 pos. Sejmu VIII kadencji z 13 XII 2018*, Sejm RP, <https://www.sejm.gov.pl> (20.10.2021).

realizuje jego interesy we wszystkich dziedzinach życia publicznego. Naród jako właściciel i gospodarz miałby wyłączne prawo dysponowania instytucjami politycznymi państwa poprzez obsadzanie swoimi przedstawicielami organów władzy i administracji publicznej oraz określanie ich pozycji w systemie politycznym, funkcji i kompetencji. W ten sposób chciano zagwarantować, że w organach decyzyjnych państwa i samorządu znajdują się osoby cieszące się poparciem wspólnoty narodowej, wybrane przez nią dzięki swojej wiedzy, kompetencjom, doświadczeniu i moralności, które poświęcą swoją pracę i energię twórczą na rozwiązywanie najważniejszych problemów stojących przed Polską i Polakami. Organy decyzyjne byłyby natomiast ukształtowane zgodnie z potrzebami narodowymi i państwowymi i modyfikowane w zależności od aktualnych wyzwań wewnętrznych i międzynarodowych. Naród również miałby prawo kontrolować rządzących z wywiązywania się przez nich z postulatów ideologicznych i programowych. Polegałoby to na poparciu lub odmowie poparcia dla danych polityków w kolejnych wyborach, pisaniu petycji i żądań do swoich przedstawicieli w organach decyzyjnych, manifestacjach, demonstracjach i prowadzeniu innych działań wyrażających poparcie lub sprzeciw wobec danych decydentów lub podejmowanych przez nich decyzji, a także na inicjowaniu prób usunięcia szkodliwych lub niekompetentnych osób z zajmowanych stanowisk. Realizacja tych postulatów uczyniłaby z narodu faktycznego gospodarza państwa, czynnego uczestnika życia politycznego, który tworzyłby elitę władzy złożoną z najlepszych przedstawicieli, ale jednocześnie nie pozwoliłoby na żadną działalność przynoszącą wspólnocie narodowej szkodę i byłby gotowy do ukarania winnych¹⁴. W programie LPR z 2002 roku napisano: „Uznajemy naród polski za suwerena w państwie polskim”. Natomiast program RN z 2016 roku zakładał, że „Państwo jest podstawowym instrumentem realizacji interesów narodowych”¹⁵.

Wymiar naród – władza polityczna oznaczał przyznanie narodowi polskiemu wyłącznej władzy w Rzeczypospolitej. Z takiego podejścia wynikały dwie konsekwencje. Po pierwsze, organy władzy publicznej, reprezentujące i wykonujące wolę narodu (na przykład parlament, rząd, prezydent), miałyby prymat nad innymi podmiotami politycznymi, zarówno wewnętrznymi (jak partie polityczne, organizacje społeczne), jak i zagranicznymi (organy władzy innych państw i organizacji międzynarodowych). To one decydowałyby o priorytetach polityki wewnętrznej

¹⁴ C. Maj, E. Maj, *op. cit.*, s. 200; T. Koziello, *Myśl...*, s. 142–144; *idem*, *Zasady...*, s. 263–264, 269–270; *Nowy porządek...*, s. 11–16; *Suwerenny Naród...*, s. 7–8, 34; *Siła polskości...*, s. 38.

¹⁵ *Program ideowy...*, s. 1; *Suwerenny Naród...*, s. 3.

i zagranicznej państwa, określaniu ich i formułowaniu konkretnych propozycji oraz ustalaniu metod i środków ich realizacji. Czyniłyby to niezależnie od podmiotów tworzących środowisko międzynarodowe, a także mniejszości narodowych, które musiałyby im się podporządkować. Żaden inny podmiot polityczny nie miałby prawa ingerować w procesy decyzyjne organów władzy państwa polskiego bez ich zgody ani tym bardziej narzucać im swojej woli. Po drugie, naród polski zostałby uznany za jedyne i ostateczne źródło prawa wewnętrznego Rzeczypospolitej. Jego obowiązkiem byłoby podejmowanie decyzji o ostatecznym kształcie wszystkich aktów normatywnych obowiązujących państwo polskie – konstytucji, ustaw i rozporządzeń. Mógłby to czynić poprzez swoich reprezentantów w organach władzy publicznej oraz bezpośrednio, w drodze referendum, który to instrument politycy LPR i RN uznawali za ważny środek aktywizacji narodu polskiego w systemie politycznym państwa. Tylko prawo uchwalane przez Polaków i uwzględniające polskie wartości, interesy i cele narodowe miałyby status legalności i byłoby powszechnie obowiązujące, gdyż uznawano za konieczne, aby to naród samodzielnie decydował o własnym losie. Z tego względu odrzucano podporządkowanie Polski prawu międzynarodowemu, w tym prawu Unii Europejskiej, uznając taką zależność za sprzeczną z ideą samostanowienia narodowego¹⁶. Projekt konstytucji LPR z 2005 roku zakładał: „Władza zwierzchnia w Rzeczypospolitej Polskiej należy do Narodu”. Natomiast w programie RN z 2020 roku napisano: „Naród powinien być podmiotem władzy w państwie”¹⁷.

Zarówno LPR, jak i RN uważały za zaletę polskiego społeczeństwa, że jest ono w przeważającej większości jednolite etnicznie i kulturowo, z niewielką tylko liczbą mniejszości narodowych i religijnych. Ułatwiało to, zdaniem liderów obu partii, prowadzenie polityki w duchu narodowym, ponieważ niewielkie znaczenie mniejszości uniemożliwiało im skuteczne przeciwstawianie się realizacji interesów Polski i Polaków w działalności państwa. Zachowanie homogeniczności polskiego społeczeństwa traktowano jako jeden z głównych priorytetów polityki wewnętrznej, dążąc z jednej strony do jak największej asymilacji obywateli niepolskiego pochodzenia lub imigrantów, z drugiej natomiast przeciwstawiając się dążeniom do przyjmowania dużych grup ludności obcej etnicznie, kulturowo i religijnie, które mogłyby naruszyć dominację Polaków w Rzeczypospolitej. Chcąc wzmocnić polskość w sytuacji napły-

¹⁶ T. Koziello, *Zasady...*, s. 265–266; *Nowy porządek...*, s. 7, 17–18; *Suwerenny Naród...*, s. 3–4, 7–8.

¹⁷ *Konstytucja IV RP: Liga Polskich Rodzin*, Warszawa 2005, s. 5; *Nowy porządek...*, s. 7.

wu imigrantów z Azji i Bliskiego Wschodu, którzy przyjeżdżali do Polski w poszukiwaniu pracy lub uciekając przed wojną i prześladowaniami, partie narodowe postulowały zwiększenie repatriacji Polaków z państw dawnego ZSRR oraz stwarzanie warunków do powrotu obywateli z emigracji. W ten sposób chciano rozwiązać dwa problemy, przed którymi stanęła Polska w XXI wieku. Jednym z nich był postępujący kryzys demograficzny spowodowany wyjazdem tysięcy Polaków za granicę w celach zarobkowych oraz coraz niższy przyrost naturalny, przyczyniający się do spadku liczby polskiej ludności, zwłaszcza w wieku produkcyjnym. Drugim problemem była imigracja zarobkowa obywateli z innych państw do Polski w celu przejęcia miejsc pracy opuszczanych przez Polaków, co mogło doprowadzić, w przypadku stałego zwiększania ich liczebności, do lokalnych, a z czasem powszechnych konfliktów narodowych i religijnych. Polska jako państwo wielonarodowościowe lub z dużą ilością mniejszości narodowych i etnicznych była nie do zaakceptowania dla narodowców, ponieważ wówczas ich polityka nie miałaby szans powodzenia, a Polska, osłabiona przez konflikty wewnętrzne, z czasem straciłaby swoją suwerenność, a nawet mogłaby ulec likwidacji. Dlatego też przedstawiciele Ligi i Ruchu podkreślali ważną rolę jednolitości narodowej dla rozwoju państwa i zapewnienia jego egzystencji, a także postulowali, aby władze robiły wszystko, by tę jednolitość zachować dla dobra Polski i Polaków¹⁸. W programie LPR z 2003 roku napisano: „Polacy to naród żyjący zarówno w kraju, jak i na obczyźnie. Dobro jednych i drugich winno być przedmiotem troski władz państwowych”. Podobnie zapatrywał się na to RN w programie z 2016 roku: „Państwo polskie ma służyć wspólnocie narodowej. Służyć Polakom, także tym zamieszkałym poza granicami RP”¹⁹.

Zasady legitymizacji władzy w państwie polskim

Zgodnie z dokumentami ideowymi LPR i RN władza w państwie polskim powinna należeć do polskiego narodu, który miałby sprawować ją poprzez swoich reprezentantów lub bezpośrednio. Tylko decyzje tak podejmowane byłyby wiążące i obowiązujące wszystkich mieszkańców Rzeczypospolitej. Chcąc zrealizować ten postulat, obóz narodowy żądał wprowadzenia pewnych mechanizmów, które miały urzeczywistnić za-

¹⁸ T. Koziello, *Mysł...*, s. 242–243, 332–335; *Nowy porządek...*, s. 7, 27; *Suwerenny Naród...*, s. 34, 37; *Deklaracja ws. wspólnoty i tożsamości narodowej*, Ruch Narodowy, <https://ruchnarodowy.net>, 21.11.2017 (20.10.2021).

¹⁹ *Program gospodarczy...*, s. 3; *Suwerenny Naród...*, s. 34.

sadę władzy narodu i zapewnić mu możliwość pełnego uczestnictwa w procesach decyzyjnych na poziomie lokalnym i ogólnopaństwowym.

Systemem politycznym, który najpełniej miał zrealizować postulaty władzy narodowej, była według narodowców demokracja, chociaż większy entuzjazm do niej wykazywała Liga niż Ruch Narodowy. Wśród cech, którymi powinna się odznaczać demokracja, LPR wymieniała: 1) stabilne i przejrzyste prawo, 2) równość obywateli wobec prawa oraz 3) faktyczna partycypacja obywateli w życiu politycznym. W kwestii prawa uważano, że musi być ono zrozumiałe i jednoznaczne dla obywateli. Oznaczało to dla organów prawodawczych obowiązek tworzenia takich przepisów, których nie można było interpretować w różny sposób i które nie kolidowałyby z przepisami zawartymi w innych aktach normatywnych. Żądano również, aby przepisy prawne nie były zbyt często zmieniane, ponieważ czyniłoby to niemożliwym zapoznanie się obywateli z istniejącymi nakazami i zakazami. Wprowadzenie powyższych zasad w tworzeniu prawa wzmocniłoby poczucie bezpieczeństwa Polaków, gdyż ograniczyłoby tendencje funkcjonariuszy państwowych do manipulacji przepisami i karania obywateli według własnego osądu. Idea równości wobec prawa oznaczała stan, w którym każdy obywatel Polski powinien być tak samo traktowany przez instytucje publiczne, niezależnie od płci, rasy, koloru skóry, wyznania czy statusu materialnego. Sprzeciwiano się zarówno dyskryminacji, jak i nieuzasadnionemu faworyzowaniu pewnych grup społecznych, uważając, że podważa to wspólnotę narodową, niszczy solidarność społeczną i współpracę międzyludzką. Uważano, że tylko przestrzeganie zasady równości może przyczynić się do wzmocnienia wewnętrznego narodu poprzez zbudowanie silnych więzi pomiędzy jego podmiotami indywidualnymi i zbiorowymi. Natomiast zasada partycypacji obywateli w życiu politycznym polegała na obowiązku słuchania przez władze państwowe i samorządowe opinii narodu polskiego wyrażanej w postaci demokracji bezpośredniej (referendum, inicjatywa ludowa) lub petycji i wniosków składanych do odpowiednich instytucji, a także angażowaniu grup społecznych, których decyzje polityczne miały dotyczyć, w proces ich podejmowania poprzez konsultacje społeczne. Tylko w ten sposób można było zagwarantować, że interesy polskiego narodu byłyby realizowane przez państwo i samorządy²⁰. R. Giertych apelował: „Polska zasługuje na więcej demokracji”²¹.

Ruch Narodowy stał na stanowisku, że tradycja ustrojowa Polski jest monarchiczno-republikańska, z silnym rządem centralnym i dużą samo-

²⁰ T. Koziełło, *Myśl...*, s. 142–143; *idem*, *Zasady...*, s. 270.

²¹ R. Giertych, *Polska zasługuje na więcej*, „Nowa Myśl Polska”, 3 X 2004, nr 39, s. 13.

rządnością w polityce regionalnej i lokalnej. Jednak liderzy ugrupowania nie widzieli możliwości, aby przywrócić dawny system, więc uznali, że demokracja, odpowiednio skonstruowana, może zapewnić narodowi polskiemu pełny wpływ na rządy Rzeczypospolitej. Wśród najważniejszych cech, jakimi demokracja powinna się odznaczać, wymieniało: 1) zapewnienie swobodnej artykulacji interesów narodowych przez różne grupy społeczne, 2) możliwość zrzeszania się reprezentantów narodu w różnorodne partie i ugrupowania polityczne celem zrealizowania swoich postulatów ideologicznych, 3) gwarancję równej rywalizacji o władzę pomiędzy różnymi ugrupowaniami politycznymi reprezentującymi wspólnotę narodową, 4) wzięcie pełnej odpowiedzialności przez jedną elitę rządzącą za całokształt polityki państwa oraz 5) możliwość kontroli władzy publicznej przez obywateli poprzez wybór i odwoływanie jej członków drogą wyborów lub za pomocą instrumentów demokracji bezpośredniej. RN uważał, że dzięki zapewnieniu tych zasad naród polski miałby możliwość skutecznego wpływania na zachodzące procesy polityczne i korygowania swoich błędów, stopniowo realizując postulat państwa narodowego²². K. Bosak żądał, aby „udoskonalić system partyjny, zwiększyć możliwość konkurencji”, ponieważ „w demokracji mają ścierać się bloki wyborcze, bloki ideowe, a władza ma być poddana mechanizmowi kadencyjności”²³.

Obie partie traktowały system demokratyczny jako instrument do przejęcia władzy w państwie i stworzenia ustroju narodowego. Nie oznaczało to negacji samych mechanizmów demokratycznych, lecz zażyczenie ich do członków polskiego narodu i tych obywateli niepolskiego pochodzenia, którzy gotowi byli służyć państwu i narodowi polskiemu. Zdaniem liderów LPR i RN nie każda władza, wybrana w wyborach powszechnych, mogła decydować o polityce państwa i narzucać swoje decyzje obywatelom. Politycy, którzy nie chcieli kierować się w swoim działaniu interesem narodowym lub też działali na szkodę wspólnoty narodowej, tracili moralne prawo do sprawowania władzy i powinni ustąpić ze swoich stanowisk. Z tego powodu odmawiano prawa do sprawowania władzy środowiskom rządzącym (z niewielkimi wyjątkami) po 1989 roku, oskarżając je o przyczynienie się do ciągłego kryzysu gospodarczego Polski, obniżenia poziomu życia społeczeństwa oraz utraty

²² R. Winnicki, *Wystąpienie na 46 pos. Sejmu VIII kadencji z 18 VII 2017*, Sejm RP, <https://www.sejm.gov.pl>; *Krzysztof Bosak: Niektórzy demokrację rozumieją nie jako sposób wylaniania władz a jako projekt ideologiczny*, Ruch Narodowy, <https://ruchnarodowy.net>, 16.01.2016; *Krzysztof Bosak: Cierpliwie czekamy na swój czas*, Ruch Narodowy, <https://ruchnarodowy.net>, 4.03.2016; K. Bosak, *Jaki ustrój...* (20.10.2021).

²³ K. Bosak, *Jaki ustrój...*

przez państwo suwerenności na rzecz Unii Europejskiej. Uważano, że polskie elity rządzące podporządkowały państwo i jego politykę zachodnim centrom decyzyjnym, co groziło w dłuższej perspektywie czasowej zagrożeniem dla rozwoju, a nawet przetrwania Rzeczypospolitej i jej mieszkańców. LPR i RN stały na stanowisku, że władzę w Polsce powinny sprawować osoby, które chciałyby i potrafiłyby działać na rzecz dobra państwa i narodu, realizując najważniejsze cele i interesy polskie. Tylko taka władza byłaby prawdziwie demokratyczna, ponieważ urzędującistniałaby wolę suwerena, czyli narodu²⁴. R. Giertych powiedział: „Naród musi odzyskać swoją ojczyznę. Musi odzyskać ją poprzez demokratyczne wybory”, zaś R. Winnicki stwierdził: „Demokracja powinna być narodowa, demokracja nie powinna być liberalna”²⁵.

Demokracja w rozumieniu LPR i RN powinna zagwarantować rządy pronarodowe, czyli zapewnić wybór tylko takich osób do władz publicznych, które gwarantowałyby realizację polityki narodowej. Dlatego też w pierwszej kolejności chciano pozbawić praw publicznych osoby zajmujące kierownicze stanowiska w okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej oraz skazane prawomocnym wyrokiem sądowym za działalność przestępczą w III Rzeczypospolitej. Następnie próbowano podjąć analizę dokonań poszczególnych środowisk sprawujących rządy po 1989 roku i rozliczyć konkretne ugrupowania i pojedynczych polityków z programów politycznych i ich realizacji. Uważano, że te środowiska polityczne, które oszukały naród, zdobywając władzę na podstawie pozytywnych programów wyborczych, a potem ich nie realizując, powinny zostać napiętnowane przez opinię publiczną i poddane ostracyzmowi. Miało to być ostrzeżenie dla innych polityków, że obietnice wyborcze, dzięki którym dane ugrupowanie doszło do władzy, trzeba realizować, a jeśli nie potrafi się tego dokonać, to należy zrezygnować z kandydowania. Zagwarantowałyby to narodowi pewność, że jego przedstawiciele, a przynajmniej przedstawiciele zwycięskiej większości będą formułowali tylko takie projekty, które są w stanie wprowadzić w życie z korzyścią dla państwa i obywateli. Przedstawiciele obozu narodowego byli pewni, że przy zastosowaniu mechanizmów negatywnej selekcji to oni będą mieli największe szanse na zwycięstwo jako reprezentanci ideologii narodowej i zrealizują swoje plany ustrojowe²⁶. R. Giertych obie-

²⁴ T. Koziełło, *Zasady...*, s. 271–272; *Nowy porządek...*, s. 7, 11, 16–18, 27; *Suwerenny Naród...*, s. 3–4, 7, 22, 29–31; *Deklaracja Niepodległości 2018*, Ruch Narodowy, <https://ruchnarodowy.net>, 16.06.2018 (20.10.2021).

²⁵ R. Giertych, *Wystąpienie na 74 pos. Sejmu IV kadencji z 29 IV 2004*, Sejm RP, <https://www.sejm.gov.pl> (20.10.2020); R. Winnicki, *Wystąpienie na 46 pos. Sejmu...*

²⁶ T. Koziełło, *Zasady...*, s. 272–273; C. Maj, E. Maj, *op. cit.*, s. 258–259; R. Winnicki, *Wystąpienie na 34 pos. Sejmu VIII kadencji z 26 I 2017*, Sejm RP,

cywał, że Liga „oczyszczy życie publiczne z korupcji, pozwoli ukarać tych, którzy popełnili przestępstwa”. Natomiast jeden z liderów RN, Adam Andruszkiewicz, chciał „walczyć o odbicie Polski z rąk politycznej mafii”²⁷.

W propagowanym przez siebie ustroju obóz narodowy postulował, aby władza publiczna została tak skonstruowana, by reprezentować naród i realizować jego wolę. Miał to gwarantować sposób wybierania poszczególnych instytucji władczych w systemie politycznym. W przypadku władzy ustawodawczej, której głównym zadaniem było stanowienie prawa i kontrola rządzących, uważano za wskazane, aby odejść od ordynacji proporcjonalnej na rzecz ordynacji większościowej (LPR) lub mieszanej: proporcjonalno-większościowej (RN). Do zalet głosowania większościowego zaliczano ograniczenie partiokracji, czyli uzależnienia kandydatów na członków obu izb parlamentu od nominacji ze strony konkretnej partii i jej wyniku wyborczego. Uważano, że głosowanie bezpośrednie na daną osobę pozwoliłoby wyborcom na poparcie tych kandydatów, których uważaliby za najlepszych do sprawowania władzy pod względem intelektualnym i moralnym. Byłoby to urzeczywistnienie suwerennego prawa narodu do powoływania swoich przedstawicieli do organów władzy, ponieważ w parlamencie znalazłyby się tylko te osoby lub ich większość, które zyskałyby największe poparcie społeczeństwa, w tym zasłużeni liderzy regionalni i lokalni, a także reprezentanci mniejszych ugrupowań. Wiedząc, że od poparcia społecznego zależałby ich mandat, wybrani kandydaci musieliby realizować obietnice wyborcze, stając się tym samym bardziej lojalni wobec suwerena niż przywódców partyjnych, którzy nieraz odchodzili od programów wyborczych. Jednak RN nie zrezygnował całkowicie z ordynacji proporcjonalnej. Uważał, że głosowanie na listy wyborcze pozwoli na rywalizację pomiędzy wielkimi blokami ideologicznymi popieranymi przez miliony obywateli i reprezentującymi określone wizje rzeczywistości społeczno-politycznej. Zwycięstwo danego komitetu wyborczego, któremu proponowano dodatkowe mandaty poselskie, pozwoliłoby mu uzyskać względnie stabilną większość, pozwalającą w większości przypadków na stworzenie samodzielnego rządu i skuteczną realizację programu popartego przez wyborców²⁸.

Władza wykonawcza, którą w projektach LPR i RN stanowili Prezydent RP i Rada Ministrów, również miała być powoływana z woli

<https://www.sejm.gov.pl> (20.10.2021); R. Winnicki, *Wystąpienie na 46 pos. Sejmu...*; Krzysztof Bosak: *Niektórzy demokrację rozumieją...*; Krzysztof Bosak: *Cierpliwie czekamy...*; K. Bosak, *Jaki ustrój...*

²⁷ R. Giertych, *Polska zasługuje...*, s. 13; Adam Andruszkiewicz *o celach swojej działalności*, Ruch Narodowy, <https://ruchnarodowy.net>, 1.10.2015 (20.10.2021).

²⁸ T. Koziełło, *Myśl...*, s. 250–256; *Nowy porządek...*, s. 14–15; *Suwerenny Naród...*, s. 7.

narodu. Dlatego też oba ugrupowania stały na stanowisku powszechnych wyborów głowy państwa oraz uzależnienia istnienia rządu od poparcia prezydenta i parlamentu. Różnica między nimi polegała na odmiennym stosunku do obu organów egzekutywy: Liga postulowała wzmocnienie roli głowy państwa kosztem rządu, Ruch natomiast dawał pierwszeństwo Radzie Ministrów w prowadzeniu polityki państwowej. LPR przyznawała prezydentowi możliwość powoływania rządu na określony czas nawet bez zgody parlamentu, przewodniczenia posiedzeniom rządu w wyjątkowych sytuacjach, kontroli polityki ustawodawczej parlamentu i kontroli polityki wykonawczej Rady Ministrów. Politycy Ligi swoje stanowisko uzasadniali tym, że prezydent mógłby stanowić przeciwwagę dla większości parlamentarnej i rządowej, która nie realizowałaby polityki narodowej. Natomiast według RN silny prezydent stanowiłby przeszkodę dla działalności rządu, co mogło doprowadzić do sparaliżowania funkcjonowania państwa. Politycy Ruchu twierdzili, że skoro parlament ma reprezentować naród, więc zasadą legitymizacji władzy rządowej powinno być oparcie się na reprezentacji narodowej, a nie na woli jednego człowieka. Z tego względu Rada Ministrów, powołana przez większość parlamentarną, powinna mieć wyłączne kompetencje w prowadzeniu bieżącej polityki państwa, natomiast prezydentowi chciano przyznać jedynie uprawnienia strażnika konstytucji i praworządności²⁹.

W demokracji narodowej powinny prawidłowo funkcjonować mechanizmy kontroli władzy publicznej, aby rządzący zawsze mieli świadomość, że ich działania są pod nadzorem obywateli. Pierwszym z nich miało być wzmocnienie roli opozycji w kontrolowaniu większości parlamentarnej i rządowej, ponieważ, jak twierdzono w obozie narodowym, rząd, mający poparcie parlamentu, może zacząć działać wbrew interesom narodowym, realizując swoje egoistyczne cele. Dlatego postulowano, aby tylko politycy opozycji mogli obejmować takie stanowiska, jak prezes Najwyższej Izby Kontroli i szef Centralnego Biura Antykorupcyjnego oraz przewodniczący sejmowych komisji śledczych. W ten sposób kontrola rządu przestałaby być fikcją, ponieważ osobom sprawującym powyższe stanowiska zależałoby na wykrywaniu i ściganiu przestępstw dokonywanych przez większość rządzącą. Drugim mechanizmem, jaki chciano wprowadzić, miało być stworzenie obiektywnych mediów publicznych, niezależnych od jakiegokolwiek opcji politycznej. Miałyby one za zadanie informować obywateli o sytuacji politycznej w państwie i w środowisku międzynarodowym, wyjaśniać jej przyczyny, przebieg i skutki oraz relacjonować działania podejmowane przez rządzących. Dzięki temu

²⁹ T. Koziello, *Mysł...*, s. 270–281; *Nowy porządek...*, s. 8–9; *Suwerenny Naród...*, s. 6–7.

naród mógł obserwować działalność swoich reprezentantów i rozliczać ich podczas kolejnych wyborów z proponowanych i realizowanych decyzji. Trzecim mechanizmem miało być wzmocnienie roli instytucji demokracji bezpośredniej i obowiązku konsultacji społecznych władzy z obywatelami. W ten sposób władza stałaby się ograniczona wolą narodu, zyskującego prawne możliwości wpływania na decyzje polityczne i kształtowania ich zgodnie ze swoimi oczekiwaniami³⁰. W programie LPR z 2003 roku postulowano budowę „sprawiedliwej, praworządnej i silnej władzy, mądrze kontrolowanej i ograniczanej przez parlament i opinię publiczną”. Natomiast RN w programie z 2020 roku żądał, aby „stworzyć szereg instrumentów, które wzmocnią pozycję posłów i senatorów w kontrolowaniu władzy”³¹.

Zakończenie

Polski obóz narodowy w XXI wieku dążył do zbudowania w Polsce państwa narodowego, ustroju, którego naczelną zasadą miało być zagwarantowanie rządów polskiej wspólnoty narodowej, bezpośrednio lub poprzez swoich przedstawicieli, która realizowałaby interesy Polski i Polaków. W tym celu przywódcy Ligi Polskich Rodzin i Ruchu Narodowego nakreślili mechanizmy, za pomocą których chcieli zrealizować ten cel. Po pierwsze, pozbawienie praw politycznych lub napiętnowanie osób, które w przeszłości działały na szkodę polskiego państwa i społeczeństwa jako członkowie władzy i administracji publicznej. Po drugie, zwiększenie roli obywateli w podejmowaniu decyzji politycznych poprzez zwiększenie znaczenia instytucji demokracji bezpośredniej i konsultacji społecznych. Po trzecie, skonstruowanie takiej ordynacji wyborczej, która zapewniłaby większość faktycznym reprezentantom narodu i możliwość skutecznego realizowania przez nich swoich zamierzeń. Po czwarte, wprowadzenie instytucji kontrolujących rządzących w celu zapobieżenia odejściu przez nich od realizacji polityki narodowej. Po piąte, wprowadzenie obowiązkowych szkoleń z zakresu ekonomii, prawa i zarządzania dla osób zajmujących kierownicze stanowisko we władzy i administracji publicznej, aby potrafiły skutecznie zrealizować narodowe cele i zamierzenia. Po szóste, permanentne rozliczanie rządzących i urzędników z pełnionych przez nich funkcji po to, aby pamiętali, że reprezentują naród, a nie własne interesy. Wprowadzenie w życie tych postanowień miało urzeczywistnić plan przebudowy ustroju państwowe-

³⁰ T. Koziół, *Mysł...*, s. 249; *Nowy porządek...*, s. 12–13; *Suwerenny Naród...*, s. 8.

³¹ *Program gospodarczy...*, s. 1; *Nowy porządek...*, s. 13.

go Polski. Jednak warunkiem koniecznym podjęcia się tego zamiaru było wygranie wyborów i samodzielne przejęcie władzy przez któreś z tych ugrupowań, a tego ani LPR, ani RN nie potrafiły uczynić.

Bibliografia

- Bosak K., *Jaki ustrój dla Polski?*, Ruch Narodowy, <https://ruchnarodowy.net>, 29.03.2017 (20.10.2021).
- Deklaracja Niepodległości 2018*, Ruch Narodowy, <https://ruchnarodowy.net>, 16.06.2018 (20.10.2021).
- Deklaracja ws. wspólnoty i tożsamości narodowej*, Ruch Narodowy, <https://ruchnarodowy.net>, 21.11.2017 (20.10.2021).
- Giertych R., *Chcemy wygrać!*, „Racja Polska”, styczeń 2004.
- Giertych R., *Polska zasługuje na więcej*, „Nowa Myśl Polska”, 3 X 2004, nr 39.
- Giertych R., *Wystąpienie na 74 pos. Sejmu IV kadencji z 29 IV 2004*, Sejm RP, <https://www.sejm.gov.pl> (20.10.2020).
- Konstytucja IV RP: Liga Polskich Rodzin*, Warszawa 2005.
- Kotlinowski M., *Wystąpienie na 74 pos. Sejmu IV kadencji z 29 IV 2004*, Sejm RP, <https://www.sejm.gov.pl> (20.10.2020).
- Koziełło T., *Ewolucja politycznej relewancji Ligi Polskich Rodzin (2001–2010)*, „Polityka i Społeczeństwo”, 2014, nr 3.
- Koziełło T., *Idea polityki suwerennej w koncepcjach politycznych Ligi Polskich Rodzin [w:] Metapolityka. Pomiędzy filozofią, teorią i praktyką*, red. A. Pięta-Szawara, Rzeszów 2013.
- Koziełło T., *Myśl polityczna Ligi Polskich Rodzin (2001–2009). Narodowa wizja państwa, społeczeństwa i polityki*, Rzeszów 2017.
- Koziełło T., *Zasady ustrojowe IV Rzeczypospolitej w myśli politycznej Ligi Polskich Rodzin [w:] Demokracja konstytucyjna w Polsce*, red. T. Słomka, Warszawa 2019.
- Krzysztof Bosak: *Cierpliwie czekamy na swój czas*, Ruch Narodowy, <https://ruchnarodowy.net>, 4.03.2016 (20.10.2021).
- Krzysztof Bosak: *Niektórzy demokrację rozumieją nie jako sposób wylaniania władz a jako projekt ideologiczny*, Ruch Narodowy, <https://ruchnarodowy.net>, 16.01.2016 (20.10.2021).
- Maj C., Maj E., *Narodowe ugrupowania polityczne w Polsce: 1989–2001*, Lublin 2007.
- Nowy porządek. Tezy konstytucyjne*, Warszawa 2020.
- O nas*, Ruch Narodowy, <https://ruchnarodowy.net> (20.10.2021).
- Oświadczenie ZG RN*, Ruch Narodowy, <https://ruchnarodowy.net>, 25.07.2015 (20.10.2021).
- Posłowie Ruchu Narodowego w Sejmie*, Ruch Narodowy, <https://ruchnarodowy.net> (20.10.2021).
- Posłowie Ruchu Narodowego w IX kadencji Sejmu!*, Ruch Narodowy, <https://ruchnarodowy.net> (20.10.2021).
- Program gospodarczy Ligi Polskich Rodzin*, Warszawa 2003.
- Program ideowy Ligi Polskich Rodzin*, Warszawa 2002.
- Projekt ustawy o zmianie ustawy z 26 IV 1950 r. o ustanowieniu dnia 1 maja świętem państwowym*, Sejm RP, <https://www.sejm.gov.pl>, IV kadencja, druk nr 1024 z 24 VIII 2006 (20.10.2020).

- Siła polskości. Program samorządowy Ruchu Narodowego*, Warszawa 2018.
- Skarżymy do Trybunału Konstytucyjnego Traktat Akcesyjny!*, Liga Polskich Rodzin, <https://www.lpr.pl>, 30.04.2004 (20.10.2020).
- Suwerenny Naród w XXI wieku. Program Ruchu Narodowego*, Warszawa 2016.
- Winnicki R., *Wystąpienie na 34 pos. Sejmu VIII kadencji z 26 I 2017*, Sejm RP, <https://www.sejm.gov.pl> (20.10.2021).
- Winnicki R., *Wystąpienie na 46 pos. Sejmu VIII kadencji z 18 VII 2017*, Sejm RP, <https://www.sejm.gov.pl> (20.10.2021).
- Winnicki R., *Wystąpienie na 74 pos. Sejmu VIII kadencji z 13 XII 2018*, Sejm RP, <https://www.sejm.gov.pl> (20.10.2021).

Political concepts of the Polish national camp in the XXIth century on the example of the League of Polish Families and the National Movement

Abstract

This article analyses the political concepts of the contemporary Polish national camp, represented by the League of Polish Families (2001–2011) and the National Movement (since 2012). Both parties strived to create a national state in which the Polish nation would have a dominant position and pursue its own interests. According to the leaders of both parties, only a nation-state can pursue a policy of comprehensive internal social, economic and military development, making Poland an important player in international politics and ensuring the security and prosperity of its citizens.

Keywords: League of Polish Families, National Movement, political thought, political system of Poland

Bartosz Kozicki*, **Sabina Grabowska****
Arsen Ovsepyan***, **Bogdan Sowa******

MULTIDIMENSIONAL COMPARATIVE ANALYSIS OF THE NUMBER OF DEATHS IN EUROPE BETWEEN 2018-2021 IN TERMS OF ECONOMIC SECURITY

Abstract

The study concerned a multidimensional comparative analysis of the number of deaths in 30 European countries between 2018-2021, also by age groups and type of vaccination in Poland in 2021 in terms of the impact of the COVID-19 pandemic and economic security. The data for the research was obtained from the websites of Eurostat and the Central Statistical Office. They were grouped and sorted from largest to smallest. In order to achieve the aim of the study, the death indices were calculated and analyzed. The obtained test results are included in bar charts. The article ends with a summary and final conclusions.

Keywords: human deaths, multidimensional comparative analyzes, security, economic security, COVID-19.

Introduction

The main goal of the study is to conduct a multidimensional comparative analysis of the number of human deaths in 30 European countries, including Poland, between 2018-2021, caused by the COVID-19 infectious disease pandemic - in terms of the maintenance of economic security. The subject of the research is 30 European countries and the object of the research is the number of human deaths between 2018-

* Wojskowa Akademia Techniczna, e-mail: bartosz.kozicki@wat.edu.pl, ORCID: 0000-0001-6089-952X.

** Uniwersytet Rzeszowski, e-mail: sgrabowska@ur.edu.pl, ORCID: 0000-0003-0530-708X.

*** Fundacja Polsko-Ormiańska w Warszawie, e-mail: arsen@fpo.com.pl, ORCID: 0000-0002-3359-4023.

**** Sztab Generalny Wojska Polskiego, e-mail: bsowa@mon.gov.pl; ORCID: 0000-0002-4870-5806.

2021. The following hypothesis was formulated in the study: the use of a multidimensional comparative analysis will allow to group countries into those that were more and less affected by the effects of the COVID-19 pandemic in terms of the number of human deaths in 2021.

Conclusions from the research: In 2021, an increase in deaths was recorded to the level of 4 304 226, i.e. by 406 728 more than in 2019 and by 369 700 more than in 2018. In 11 of the 30 analyzed European countries in 2021, the death index exceeded 1% while in the remaining 19 countries it was below 1%¹. In those countries with an index of deaths above 1%, there was an increase in mortality, significant from the point of view of each of the countries considered - caused by the COVID-19 pandemic.

Originality: The detection of similarities and differences after the use of multidimensional comparative analyses of the number of deaths in the European countries under consideration should be a premise for making decisions based on the strength and type of the observed trends related to the increase or decrease in the number of deaths in terms of funds allocation for the maintenance of the economic security of countries in terms of the sustainment of an appropriate level of the population allowing for economic development.

Introduction and literature review

The research on the number of human deaths in the initial stage of the COVID-19 pandemic indicated (March 2020) that the number of deaths in European countries in total in the analyzed time period fluctuated around a statistical error of around 0.005 pp.² This article is a continuation of the research conducted at the initial stage of and during the COVID-19 impact at the beginning of 2021³ and it is an attempt to verify the research hypothesis proposed at the beginning.

The first COVID-19 infectious disease case was recorded in Wuhan, China in December 2019⁴. On March 11, 2020, this disease was declared

¹ Data on deaths from the 1st week to the 43rd week of 2021.

² B. Kozicki, S. Mitkow, *Analysis of Human Deaths in Regard to Covid-19 Pandemic in European Countries*, „European Research Studies Journal”, 2020, Vol. XXIII, Special Iss. 3, pp. 213-227.

³ B. Kozicki, S. Mitkow, B. Pawlisiak, *Bezpieczeństwo ekonomiczne a liczba zgonów w Europie w latach 2018-2020*, „Nowoczesne Systemy Zarządzania”, 2021, no. 2, DOI: <https://doi.org/10.37055/nsz/140416>.

⁴ N. Zhu, D. Zhang, W. Wang, X. Li, B. Yang, J. Song [et al.], *A Novel Coronavirus from Patients with Pneumonia in China*, „New England Journal of Medicine”, 2020, no. 382, pp. 727-733.

a pandemic by the World Health Organization⁵. It caused a slowdown in many sectors of the economy, including air transport mainly. Many restrictions have been introduced, e.g. the necessity to wear face masks, disinfect hands, a ban on travelling and others⁶.

COVID-19 has affected the economic security of European countries. The analysis of the literature shows the multifaceted nature of the term security and the fact that in such dynamically changing times it is difficult to interpret it explicitly⁷. According to the Dictionary of the Polish Language, it is a condition of non-threat, peace and certainty⁸. Security is also referred to the state of stability, a sense of certainty and a guarantee of its maintenance, and should be considered in three dimensions: state, process and primary need⁹. In the literature, economic security “means the certainty of the survival and development of the economic system of the state and international economic organizations along with their instruments, ensuring that these entities maintain an appropriate position in international economic relations and an adequate standard of living of the population”¹⁰.

The pandemic has compromised the safety of citizens and their status, not only health, but also economic. It also influenced the security of the state, thus affecting its economy and international contacts. The analysis of the mortality of people in the analyzed countries shows best how much damage the COVID-19 pandemic caused in terms of the economic security of people and countries¹¹.

⁵ E. Satomi [et al.], *Alocação justa de recursos de saúde escassos diante da pandemia de COVID-19 Considerações éticas*, “Einstein”, 2020, no. 18(2), pp. 1-5, DOI: 10.31744/Einstein_Journal/2020AE5775.

⁶ K. Wygoda, D. Wasiak, *Law in "Times of Crisis" and Social Justice - General Remarks in the Era of Covid -19*, “Przegląd Prawa Konstytucyjnego”, 2020, no. 6(58), DOI 10.15804/ppk.2020.06.19, p. 235, H. Manurung, *Russia – ASEAN relations during COVID-19 pandemic*, 2020, ResearchGate, <https://www.researchgate.net> (11.01.2022); *Koronawirus – ograniczenia dotyczące działalności gospodarczej na razie bez zmian*, PARP, <https://www.parp.gov.pl> (24.03.2021).

⁷ M. Jurgilewicz, N. Malec, J. Piwowarski, B. Kozicki, *Forecasting the Reserve Money of the Central Bank of Poland in the Aspects of Economy Security*, “Journal of Security and Sustainability Issues”, 2021, Vol. 11, pp. 525-536. <https://doi.org/10.47459/jssi.2021.11.48>; J. Piwowarski, B. Kozicki, M. Jurgilewicz, N. Malec, *Managing the Financial Security of Organizations During the Covid-19 Pandemic – Multivariate Analysis*, “Journal of Security and Sustainability”, Iss. 2021, Vol. 11, pp. 537-546. <https://doi.org/10.47459/jssi.2021.11.49>.

⁸ *Słownik języka polskiego*, ed. M. Szymczak, Warszawa 1981, p. 147.

⁹ B. Wiśniewski, *System bezpieczeństwa państwa. Konteksty teoretyczne i praktyczne*, Szczytno 2013, p. 37.

¹⁰ A. Nurzyńska, *Bezpieczeństwo usług w międzynarodowym transporcie lotniczym przewozów pasażerskich*, Katowice 2016, p. 22.

¹¹ R. Uliasz, *Wolność działalności gospodarczej a pandemia COVID-19. Uwagi w kontekście konstytucyjnego zakazu naruszania istoty wolności i praw (art. 31 ust. 3 zd. 2*

Literature indicates that the pandemic in Europe is pushing up excessive mortality rates¹². On January 2, 2022, 1 650 831 deaths were recorded in Europe¹³. According to The Economist, the total death toll of the pandemic could be even higher for several reasons¹⁴:

- official statistics in many countries exclude victims who were not tested positive for coronavirus prior to death - which could be the large majority in places with little testing capacity;
- hospitals and registry offices may not process death certificates for days or even weeks which results in delays in updating data;
- the pandemic made it difficult for doctors to treat other conditions and discouraged people from going to the hospital which could have indirectly resulted in an increase in deaths from diseases other than COVID-19.

According to the information from the portal “Polityka Zdrowotna” (“Health Policy”), Poland is one of the most affected countries by COVID-19 in the EU in 2021¹⁵. In terms of the number of human deaths, it has the second average percentage of excess deaths in Europe during the entire pandemic¹⁶.

In order to verify the research hypothesis proposed at the beginning, the variables under consideration were grouped and indices were calculated, analyzed and evaluated¹⁷. Dynamics indices on a constant basis of the number of deaths in respective European countries between 2018-2021 were also calculated and the results were ranked and summarized in a bar chart.

In the literature, multidimensional comparative analyses are groups of statistical methods that simultaneously analyze at least two variables

Konstytucji RP), „Przegląd Prawa Konstytucyjnego”, 2021, no. 5(63), DOI 10.15804/ppk.2021.05.13, p. 175.

¹² *Nadmierna śmiertelność w UE na fali wznoszącej. Są najnowsze dane Eurostatu*, Forsal.pl, <https://forsal.pl>, 17.12.2021 (11.01.2022); Ch. Giattino, H. Ritchie, M. Roser, E. Ortiz-Ospina, J. Hasell, *Excess mortality during the Coronavirus pandemic COVID-19*, “Statistics and Research”, 3.01.2022, Our World in Data, <https://ourworldindata.org> (12.01.2022).

¹³ C. Stewart, *Cumulative number of coronavirus (COVID-19) deaths in Europe*, “Statista”, <https://www-statista-com.translate.google> (12.01.2022).

¹⁴ Eurostat, *Weekly death statistics*, European Commission, <https://ec.europa.eu/eurostat> (12.01.2022).

¹⁵ J. Kadziewicz, *Polska jednym z najbardziej dotkniętych COVID-19 krajów UE w 2021 r.*, „Polityka Zdrowotna”, <https://www.politykazdrowotna.com>, 17.06.2021 (11.01.2022).

¹⁶ K. Jabłonowski, *Nadmiarowe zgony w Europie: jak zmienia się pozycja Polski*, „Konkret 24”, <https://konkret24.tvn24.pl>, 20.12.2021 (11.01.2022).

¹⁷ S.M. Kot, J. Jakubowski, A. Sokołowski, *Statystyka*, Warszawa 2011; S. Mitkow, J. Tomaszewski, B. Kozicki, *Bezpieczeństwo militarne a potencjał osobowy Sił Zbrojnych RP*, Warszawa 2021.

describing each examined object (phenomenon)¹⁸. During multidimensional comparative analyses, the analyzed variables were compared in time and space, so as to observe the similarities of the studied objects (analyzed human deaths in respective European countries dynamically).

Multidimensional comparative analysis of the number of human deaths in Europe between 2018-2021

The study began with the comparison of the number of deaths in a total of 30 European countries in the identical periods from week 1 to week 43 between 2018-2021 on a categorized bar chart (Fig. 1).

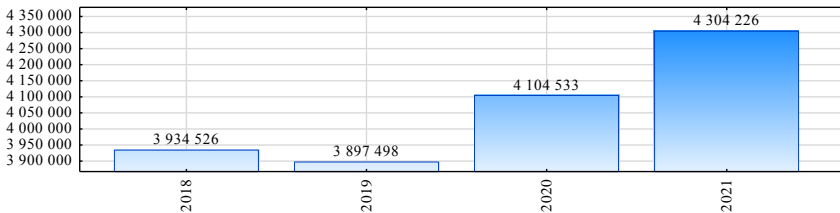


Fig. 1. Bar chart of human deaths in a total of 30 European countries in the identical periods from week 1 to week 43 between 2018-2021

Source: own study based on data obtained from the website: <https://ec.europa.eu/>, (08.01.2021).

The data presented in Figure 1 show that during the impact of the infectious disease COVID-19 pandemic, an increase in the number of deaths in the identical time periods from the 1st to the 43rd week between 2020-2021 was observed in a total of 30 analyzed European countries between 2020-2021 compared to the identical period: 2018-2019. In 2020, the number of deaths increased to 4 104 533, i.e. 204,035 more than in 2019 and 170 007 more than in 2018. In 2021, the increase in the number of deaths to the level of 4 304 226 was recorded, i.e. 406 728 more than in 2019 and 369 700 more than in 2018.

The standard deviation of the number of deaths from the arithmetic mean in 30 European countries in total in the identical time periods - weeks - from 1st to 43rd between 2018-2021 was 4 453. On the other hand, when considering the ranking of the standard deviation of the number of deaths in the analyzed identical time periods, it was as follows:

¹⁸ M. Łuniewska, W. Tarczyński, *Metody wielowymiarowej analizy porównawczej na rynku kapitałowym*, Warszawa 2006, p. 9; T. Panek, J. Zwierchowski, *Statystyczne metody wielowymiarowej analizy porównawczej. Teoria i zastosowania*, Warszawa 2013, pp. 15-16.

- 1) 2021 – 4 635 deaths;
- 2) 2020 – 4 553 deaths;
- 3) 2018 – 4 347 deaths;
- 4) 2019 – 4 267 deaths.

The conducted ranking of the standard deviation shows that the highest deviations from the arithmetic mean of human deaths in 30 European countries in total in the identical time periods from week 1 to week 43 between 2018-2021 were recorded during the period of the impact of the infectious disease COVID-19.

The next stage of the research is the analysis of the number of deaths (Fig. 2-3) in the 30 analyzed European countries in the identical time periods from the 1st to the 43rd week between 2018-2021 and their ranking from the lowest number of deaths in 2021.

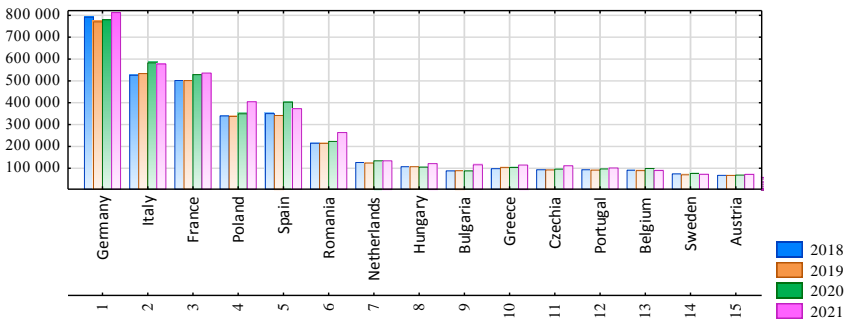


Fig. 2. Bar chart of the number of human deaths in 30 European countries in the identical time periods from week 1 to week 43 between 2018-2021 (scale from 60,000 to 82,000)

Source: own study based on data obtained from the website: <https://ec.europa.eu/>, (08.01.2021).

The data compiled in Figure 2 (data scale from 60 000 to 82 000 deaths) show that in thirteen European countries the number of deaths in 2021 was higher than that recorded in 2018. The lower level was recorded in two countries: Belgium (-1494) and Sweden (-1931). The ranking of the number of deaths in 30 European countries in the identical time periods from week 1 to week 43 in 2021 and the arithmetic mean of deaths in the same time period between 2018-2021 were as follows:

1. Germany: 813 519 deaths; arithmetic mean (2018-2021): 789 083 deaths;
2. Italy: 577 562 deaths; arithmetic mean (2018-2021): 555 237 deaths;
3. France: 536 162 deaths; arithmetic mean (2018-2021): 517 146 deaths;
4. Poland: 404 790 deaths; arithmetic mean (2018-2021): 358 098 deaths;

5. Spain: 373 333 deaths; arithmetic mean (2018-2021): 367 292 deaths;
6. Romania: 263 791 deaths; arithmetic mean (2018-2021): 229 109 deaths;
7. Netherlands: 134 358 deaths; arithmetic mean (2018-2021): 129 998 deaths;
8. Hungary: 121 707 deaths; arithmetic mean (2018-2021): 110 439 deaths;
9. Bulgaria: 116 252 deaths; arithmetic mean (2018-2021): 95 410 deaths;
10. Greece: 115 131 deaths; arithmetic mean (2018-2021): 105 120 deaths;
11. Czechia: 111 436 deaths; arithmetic mean (2018-2021): 98 445 deaths;
12. Portugal: 101 662 deaths; arithmetic mean (2018-2021): 96 000 deaths;
13. Belgium: 89 787 deaths; arithmetic mean (2018-2021): 92 381 deaths;
14. Sweden: 72 294 deaths; arithmetic mean (2018-2021): 73 387 deaths;
15. Austria: 71 580 deaths; arithmetic mean (2018-2021): 68 927 deaths.

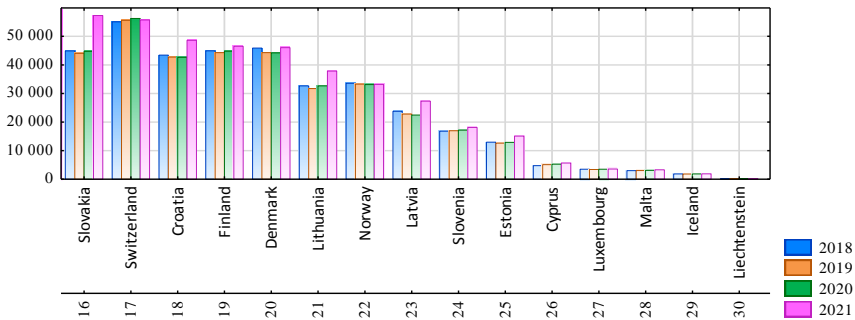


Fig. 3. Bar chart of the number of human deaths in 30 European countries in the identical time periods from week 1 to week 43 between 2018-2021 (scale from 0 to 60,000)

Source: own study based on data obtained from the website: <https://ec.europa.eu/>, (08.01.2021).

The analysis of the data presented in Figure 3 (data scale from 0 to 60 000 human deaths) shows that in thirteen European countries the number of deaths in 2021 was higher than that recorded in 2018. The lower level was recorded in two countries: Norway (-362) and Lichtenstein (-7). The ranking of the number of human deaths in 30 European countries in the identical time periods from week 1 to week 43 in 2021 and the arithmetic mean of deaths in the same time period between 2018-2021 were as follows:

16. Slovakia: 57 335 deaths; arithmetic mean (2018-2021): 47 781 deaths;
17. Switzerland: 55 785 deaths; arithmetic mean (2018-2021): 55 708 deaths;
18. Croatia: 48 650 deaths; arithmetic mean (2018-2021) 44 403 deaths;

19. Finland: 46 535 deaths; arithmetic mean (2018-2021): 45 159 deaths;
20. Denmark: 46 099 deaths; arithmetic mean (2018-2021): 45 145 deaths;
21. Lithuania: 37 861 deaths; arithmetic mean (2018-2021): 33 765 deaths;
22. Norway: 33 250 deaths; arithmetic mean (2018-2021): 33 335 deaths;
23. Latvia: 27 328 deaths; średnia arytmetyczna (2018-2021): 24 099 deaths;
24. Slovenia: 18 144 deaths; arithmetic mean (2018-2021): 17 295 deaths;
25. Estonia: 15 127 deaths; arithmetic mean (2018-2021): 13 430 deaths;
26. Cyprus: 5 715 deaths; arithmetic mean (2018-2021): 5 232 deaths;
27. Luxemburg: 3 596 deaths; arithmetic mean (2018-2021): 3 538 deaths;
28. Malta: 3 326 deaths; arithmetic mean (2018-2021): 3 147 deaths;
29. Iceland: 1 899 deaths; arithmetic mean (2018-2021) 1 873 deaths;
30. Liechtenstein: 212 deaths; arithmetic mean (2018-2021): 218 deaths.

Next, the analysis of the difference in the number of human deaths in respective 30 European countries in the identical time periods from week 1 to week 43 between 2021 and the arithmetic mean of the number of deaths in the identical time periods from week 1 to week 43 of 2018-2020 was conducted.

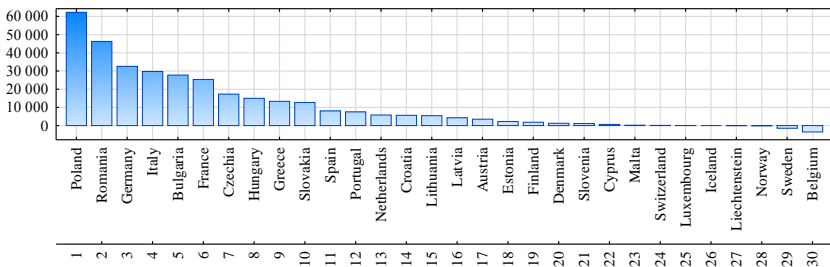


Fig. 4. Bar chart of the difference in the number of human deaths in 30 European countries in the identical time periods from week 1 to week 43 between 2021 and the arithmetic mean of the number of deaths in the identical time periods from week 1 to week 43 of 2018-2020

Source: own study based on data obtained from the website: <https://ec.europa.eu/>, (08.01.2021).

The ranking of the highest number of deaths between 2021 and the arithmetic mean of 2018-2020 in the identical time periods from the 1st to the 43rd week in 30 respective European countries was as follows: 1. Poland: 62 256 deaths; 2. Romania: 46 243 deaths; 3. Germany: 32 581 deaths; 4. Italy: 29 767 deaths; 5. Bulgaria: 27 790 deaths; 6. France: 25 355 deaths; 7. Czechia: 17 321 deaths; 8. Hungary: 15 024 deaths; 9. Greece: 13 348 deaths; 10. Slovakia: 12 739 deaths; 11. Spain: 8 054 deaths; 12. Portugal: 7

550 deaths; 13. Netherland: 5 813 deaths; 14. Croatia: 5 662 deaths; 15. Lithuania: 5 461 deaths; 16. Latvia: 4 306 deaths; 17. Austria: 3 538 deaths; 18. Estonia: 2 263 deaths; 19. Finland: 1 835 deaths; 20. Denmark: 1 272 deaths; 21. Slovenia: 1 132 deaths; 22. Cyprus: 644 deaths; 23. Malta: 239 deaths; 24. Switzerland: 103 deaths; 25. Luxemburg: 78 deaths; 26. Iceland: 35 deaths; 27. Liechtenstein: -7 deaths; 28. Norway: -113 deaths; 29. Sweden: -1,458 deaths and 30. Belgium -3,458 deaths.

The further stage of the research is the analysis of the dynamics indices in Figure 5 on a constant basis of the number of deaths in respective 30 European countries in the identical time periods from the 1st to the 43rd week between 2018-2021.

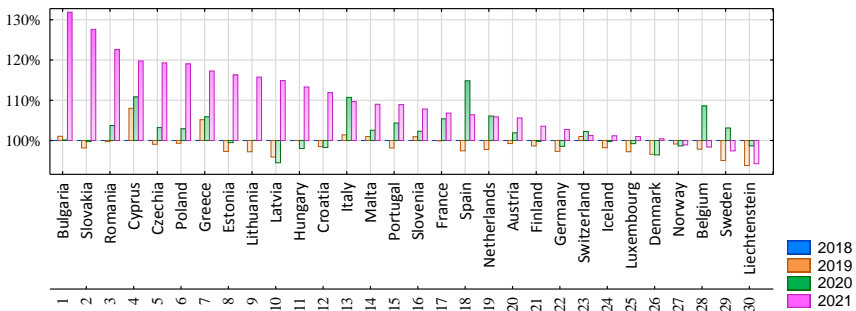


Fig. 5. Bar chart of dynamics indices on a constant basis of human deaths in respective 30 European countries in the identical time periods from week 1 to week 43 between 2018-2021 (constant: the number of deaths in respective European countries in the identical time periods from 1st to the 43rd week in 2018)

Source: own study based on data obtained from the website: <https://ec.europa.eu/>, (08.01.2021).

The observations of the data in Figure 5 show that in the 30 analyzed European countries between 2018-2021, in the identical time periods from week 1 to week 43, in 2021 there was an increase in the number of deaths in 26 countries. The ranking of the increase in the number of deaths in 2021 compared to the recorded number of deaths in each of the 30 analyzed European countries in 2018 as a dynamics index on a constant basis is as follows: 1. Bulgaria 131.94%; 2. Slovakia 127.65%; 3. Romania 122.65%; 4. Cyprus 119.79%; 5. Czechia 119.30%; 6. Poland 119.06%; 7. Greece 117.29%; 8. Estonia 116.32%; 9. Lithuania 115.77%; 10. Latvia 114.89%; 11. Hungary 113.32%; 12. Croatia 111.92%; 13. Italy 109.70%; 14. Malta 109.01%; 15. Portugal 108.92%; 16. Slovenia 107.82%; 17. France 106.83%; 18. Spain 106.40%; 19. Netherlands 105.87%; 20. Austria 105.61%; 21. Finland 103.55%; 22. Germany 102.74%; 23.

Switzerland 101.27%; 24. Iceland 101.17%; 25. Luxemburg 100.98%; 26. Denamrk 100.43%; 27. Norway 98.92%; 28. Belgium 98.36%; 29. Sweden 97.42%; 30. Liechtenstein 94.22%.

The arithmetic mean of the analyzed dynamics indices on a constant basis in 2021 in the 30 analyzed European countries is at the level of 109.64%, and the median is 108.37%. The standard deviation from the arithmetic mean reached the level of 9.34%.

An important issue being observed is the increase in the number of deaths in 2020 compared to 2018 in the following European countries with the use of data ranking (dynamics index with on a constant basis above 103%) by: 1. Spain: 14.87% of deaths; 2. Cyprus: 10.84% of deaths; 3. Italy: 10.72% of deaths; 4. Belgium: 08.61% of deaths; 5. Netherlands: 06.09% of deaths; 6. Greece: 05.90% of deaths; 7. France: 05.40% deaths; 8. Portugal: 04.35% of deaths; 9. Romania: 03.72% of deaths; 10. Czechia: 03.22% of deaths; 11. Sweden: 03.11% of deaths.

The next stage of the research will be the analysis of the indices of the number of deaths as a percentage (Fig. 6)

$$\text{death index} = \frac{\text{number of deaths in each of 30 European countries in n year}}{\text{population of each of 30 European countries in n year}} \cdot 100\%$$

in 30 analyzed countries in Europe in 2021.

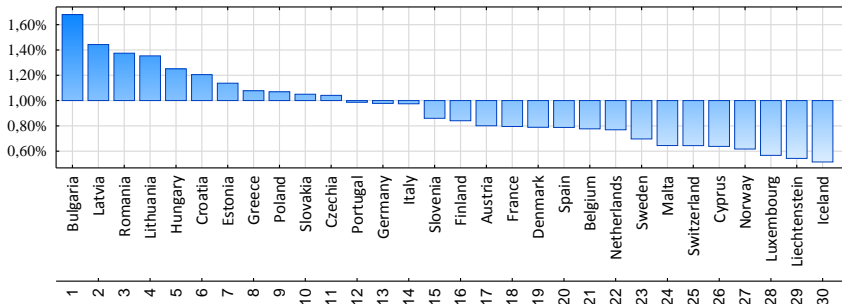


Fig. 6. Chart of indices of the number of deaths as a percentage in 30 analyzed countries in Europe in 2021 (X2 axis - ranking of death indices in 30 countries from largest to smallest in 2021); data from 43 identical weeks

Source: own study based on data obtained from the website: <https://ec.europa.eu/>, (08.01.2021).

The research shows that in 11 out of 30 analyzed European countries in 2021 the death rate index exceeded 1%, while in the remaining 19 countries it was below 1%.

In those countries with an index of deaths above 1%, there has been an increase in mortality that is relevant for each of the countries considered - triggered by the COVID-19 pandemic.

The ranking of countries with the death rate above 1% is as follows: 1. Bulgaria 1.68%; 2. Latvia 1.44%; 3. Romania 1.37%; 4. Lithuania 1.35%; 5. Hungary 1.25%; 6. Croatia 1.21%; 7. Estonia 1.14%; 8. Greece 1.08%; 9. Poland 1.07%; 10. Slovakia 1.05% and 11. Czechia 1.04%.

The ranking of countries, where the death rate was below 1%, is as follows: 1. Portugal 0.99%; 2. Germany 0.98%; 3. Italy 0.97%; 4. Slovenia 0.86%; 5. Finland 0.84%; 6. Austria 0.80%; 7. France 0.80%; 8. Denmark 0.79%; 9. Spain 0.79%; 10. Belgium 0.78%; 11. Netherlands 0.77%; 12. Sweden 0.70%; 13. Malta 0.64%; 14. Switzerland 0.64%; 15. Cyprus 0.64%; 16. Norway 0.62%; 17. Luxembourg 0.57%; 18. Liechtenstein 0.54% and 19. Iceland 0.51%.

It should be emphasized that the data on the number of deaths in 2021 in respective European countries is not complete and covers 43 weeks out of 52 available. This means that the death indices calculated in the study in 2021 in respective European countries will be higher in each of them.

The next stage of the research is the analysis of the number of deaths caused by the COVID-19 pandemic in Poland.

A comparative analysis of the number of deaths from COVID-19 in 2021 in Poland

In the period from the 1st to the 43rd week, 536 162 people died in 2021 in Poland. And from January 1 to December 28, 2021, 58 979 people died due to COVID-19. In summary, every eleventh death in Poland was caused by COVID-19 disease, including another possible intercurrent disease. Due to the lack of exact equal time periods of identical data, it should be assumed that the number of people who died in Poland from the coronavirus will be well below 10% of all registered deaths in 2021.

Figure 7 shows the number of deaths from COVID-19 in Poland from January 1 to December 28, 2021 by age.

The largest increase in the number of deaths in Poland in 2021 is in the age range from 61 to 93 years old. The arithmetic mean of deaths in Poland was 578, while the median was 185 deaths. The minimum number of deaths by age group is 1 in four age groups: 2; 4; 8 and 16, and the maximum is 2044 in the 73-year-old age group. In total, 32 005 men and 26 840 women died from COVID-19 in Poland in the analyzed time period. However, in 135 people of the studied population, the gender was not specified.

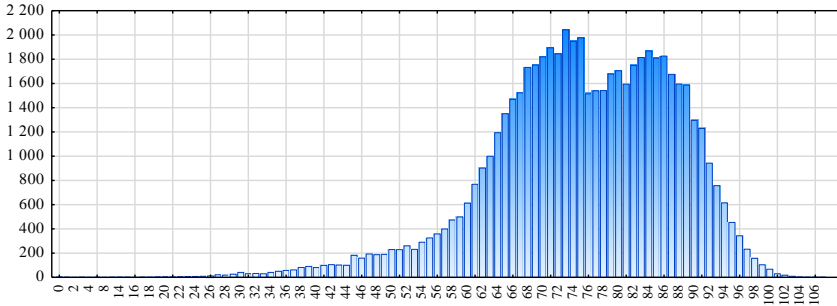


Fig. 7. Bar chart of the number of deaths caused by COVID-19 in Poland from January 1 to December 28 in 2021 by age

Source: own study based on data obtained from the website: <https://dane.gov.pl>, (08.01.2021).

According to the data obtained from the website of the Central Statistical Office, only 14 726 people died from the infectious disease COVID-19 without other intercurrent diseases, which is 24.97% of all deaths caused by COVID-19 and intercurrent diseases, and 2.75% of all deaths in Poland in 2021 from week 1 to week 43. On the other hand, 44 254 people died from intercurrent diseases with COVID-19 from January 1 to December 28.

The last stage of the research was the analysis of the number of human deaths from COVID-19 in Poland from January 1 to December 28 in 2021, divided into those vaccinated with four types of vaccines and no vaccinations.

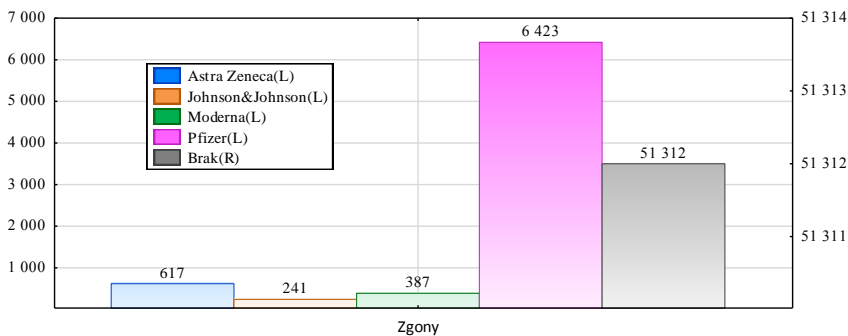


Fig. 8. Bar chart of the number of human deaths from COVID-19 in Poland from January 1 to December 28 in 2021, divided into vaccinated with four types of vaccines and no vaccinations

Source: own study based on data obtained from the website: <https://dane.gov.pl>, (08.01.2021).

The research shows that about 87% of deaths in Poland in the period from January 1 to December 28, 2021 due to the infectious disease COVID-19 are unvaccinated people (51 312). On the other hand, 6 423 people vaccinated with Pfizer died, which accounts for 10.89% of all deaths caused by the infectious disease COVID-19. The deaths of those vaccinated with the remaining vaccines are summarized below: Astra Zeneca - 617; Moderna - 387 and Johnson & Johnson - 241.

Conclusions

The research shows that in the identical time periods from the 1st to the 43rd week in 2020, the number of deaths increased to 4 104 533, i.e. by 204 035 more than in 2019 and by 170 007 more than in 2018. However, in the identical time periods from the 1st to the 43rd week, in 2021 an increase in deaths was recorded to the level of 4 304 226, i.e. by 406 728 more than in 2019 and by 369 700 more than in 2018.

In 26 European countries, the number of deaths in the identical period from week 1 to week 43 in 2021 was higher than that recorded in 2018. The lower level was recorded only in four countries: Sweden (-1931), Belgium (-1494), Norway (-362) and Lichtenstein (-7).

In respective analyzed European countries between 2018-2021, in the identical time periods from week 1 to week 43, in 2021 there was an increase in the number of deaths in 26 respective European countries. The highest increase was recorded in Bulgaria, where the dynamics index on a constant basis was at the level of 131.94%, then in Slovakia with the recorded dynamics index on a constant basis 127.65% and in Romania with the dynamics index on a constant basis amounting to 122.65%.

In the ranking of the highest number of deaths between 2021 and the arithmetic mean of 2018-2021 in the identical time periods from the 1st to the 43rd week in 30 respective European countries, the first three places were taken by: 1. Poland: 62 256 deaths; 2. Romania: 46 243 deaths; 3. Germany: 32 581 deaths.

In 11 of the 30 analyzed European countries in 2021, the death index exceeded 1%, while in the remaining 19 countries it was below 1%. In those countries with an index of deaths above 1%, there was an increase in mortality significant from the point of view of each of the countries considered – caused by the COVID-19 pandemic. The ranking of countries with the death rate above 1% is as follows: 1. Bulgaria 1.68%; 2. Latvia 1.44%; 3. Romania 1.37%; 4. Lithuania 1.35%; 5. Hungary 1.25%; 6. Croatia 1.21%; 7. Estonia 1.14%; 8. Greece 1.08%; 9. Poland 1.07%; 10. Slovakia 1.05% and 11. Czechia 1.04%.

The ranking of countries with the death index below 1% is as follows: 1. Portugal 0.99%; 2. Germany 0.98%; 3. Italy 0.97%; 4. Slovenia 0.86%; 5. Finland 0.84%; 6. Austria 0.80%; 7. France 0.80%; 8. Denmark 0.79%; 9. Spain 0.79%; 10. Belgium 0.78%; 11. Netherlands 0.77%; 12. Sweden 0.70%; 13. Malta 0.64%; 14. Switzerland 0.64%; 15. Cyprus 0.64%; 16. Norway 0.62%; 17. Luxembourg 0.57%; 18. Liechtenstein 0.54% and 19. Iceland 0.51%.

It should be emphasized that the data on the number of deaths in 2021 in respective European countries is not complete and covers 43 weeks out of 52 available. This means that the death indices calculated in the study in 2021 in respective European countries will be higher in each of them.

From January 1 to December 28, 2021, 58 979 people died due to COVID-19. In summary, every eleventh death in Poland was caused by COVID-19 disease, including another possible intercurrent disease. Due to the lack of precise equal time periods of identical data, it should be assumed that the number of people who died in Poland will be significantly below 10% of all recorded deaths in 2021.

The greatest increase in the number of deaths is in the age range from 61 to 93 years old. According to the data obtained from the website of the Central Statistical Office, only 14 726 people died from the infectious disease COVID-19 without other intercurrent diseases, which is 24.97% of all deaths caused by COVID-19 and intercurrent diseases, and 275% of all deaths in Poland in 2021 from week 1 to week 43. On the other hand, 44 254 people died from intercurrent diseases with COVID-19 from January 1 to December 28.

About 87% of deaths in Poland in the period from January 1 to December 28, 2021 due to the infectious disease COVID-19 are unvaccinated people (51 312). The number of deaths vaccinated with Pfizer is 6 423 people, which accounts for 10.89% of all deaths caused by the infectious disease COVID-19. The remaining 2.11% were vaccinated with other vaccines: Astra Zeneca - 617; Moderna - 387; Johnson & Johnson - 241.

The obtained evaluation of the performed analyzes, including the improvement of the level of death indices in 2021, is a premise for further research on the reasons for obtaining such results. Further research related to human deaths in Europe can be focused on the development of a mathematical model to predict them for the future in the context of the impact of random factors that may cause an increase or decrease in deaths dynamically. Human resources are the hardly re-

newable asset and it is important for the proper functioning of various economic sectors considered in terms of the maintenance of the economic security of states¹⁹.

Bibliography

- Eurostat, *Weekly death statistics*, European Commission, <https://ec.europa.eu/eurostat> (12.01.2022).
- Giattino Ch., Ritchie H., Roser M., Ortiz-Ospina E., Hasell J., *Excess mortality during the Coronavirus pandemic COVID-19*, "Statistics and Research", 3.01.2022, Our World in Data, <https://ourworldindata.org> (12.01.2022).
- Jabłonowski K., *Nadmiarowe zgony w Europie: jak zmienia się pozycja Polski*, „Konkret 24”, <https://konkret24.tvn24.pl>, 20.12.2021 (11.01.2022).
- Jurgilewicz M., Malec N., Piwowarski J., Kozicki B., *Forecasting the Reserve Money of the Central Bank of Poland in the Aspects of Economy Security*, "Journal of Security and Sustainability Issues" 2021, Vol. 11, pp. 525-536. <https://doi.org/10.47459/jssi.2021.11.48>.
- Kadzikiewicz J., *Polska jednym z najbardziej dotkniętych COVID-19 krajów UE w 2021 r.*, „Polityka Zdrowotna”, <https://www.politykazedrowotna.com>, 17.06.2021 (11.01.2022).
- Kaliszczak L., Rabiej E., *Konstytucyjna zasada wolności gospodarczej a COVID-19 – interwencjonizm państwowy w warunkach pandemii*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego”, 2021, no. 5(63), DOI 10.15804/ppk.2021.05.14.
- Koronawirus – ograniczenia dotyczące działalności gospodarczej na razie bez zmian*, PARP, <https://www.parp.gov.pl> (24.03.2021).
- Kot S.M., Jakubowski J., Sokołowski A., *Statystyka*, Warszawa 2011.
- Kozicki B., Mitkow S., *Analysis of Human Deaths in Regard to Covid-19 Pandemic in European Countries*, „European Research Studies Journal”, 2020, Vol. XXIII, Special Iss. 3.
- Kozicki B., Mitkow S., Pawlisiak B., *Bezpieczeństwo ekonomiczne a liczba zgonów w Europie w latach 2018-2020*, „Nowoczesne Systemy Zarządzania”, 2021, no. 2, DOI: <https://doi.org/10.37055/nsz/140416>.
- Luniewska M., Tarczyński W., *Metody wielowymiarowej analizy porównawczej na rynku kapitałowym*, Warszawa 2006.
- Manurung H., *Russia – ASEAN relations during COVID-19 pandemic, 2020*, ResearchGate, <https://www.researchgate.net> (11.01.2022).
- Mitkow S., Tomaszewski J., Kozicki B., *Bezpieczeństwo militarne a potencjał osobowy Sił Zbrojnych RP*, Warszawa 2021.
- Nadmierna śmiertelność w UE na fali wznoszącej. Są najnowsze dane Eurostatu*, For-sal.pl, <https://forsal.pl>, 17.12.2021 (11.01.2022).
- Nurzyńska A., *Bezpieczeństwo usług w międzynarodowym transporcie lotniczym przewo-zów pasażerskich*, Katowice 2016.
- Panek T., Zwierzchowski J., *Statystyczne metody wielowymiarowej analizy porównaw-czej. Teoria i zastosowania*, Warszawa 2013.

¹⁹ L. Kaliszczak, E. Rabiej, *Konstytucyjna zasada wolności gospodarczej a COVID-19 – interwencjonizm państwowy w warunkach pandemii*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2021, nr 5(63), DOI 10.15804/ppk.2021.05.14, p. 191.

- Piowowski J., Kozicki B., Jurgilewicz M., Malec N., *Managing the Financial Security of Organizations During the Covid-19 Pandemic – Multivariate Analysis*, "Journal of Security and Sustainability", Iss. 2021, Vol. 11, pp. 537-546. <https://doi.org/10.47459/jssi.2021.11.49>.
- Satomi E. [et al.], *Alocação justa de recursos de saúde escassos diante da pandemia de COVID-19 Considerações éticas*, "Einstein", 2020, no. 18(2), pp. 1-5, DOI: 10.31744/Einstein_Journal/2020AE5775.
- Słownik języka polskiego*, ed. M. Szymczak, Warszawa 1981.
- Stewart C., *Cumulative number of coronavirus (COVID-19) deaths in Europe*, "Statista", <https://www-statista-com.translate.google.com> (12.01.2022).
- Uliasz R., *Wolność działalności gospodarczej a pandemia COVID-19. Uwagi w kontekście konstytucyjnego zakazu naruszania istoty wolności i praw (art. 31 ust. 3 zd. 2 Konstytucji RP)*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego”, 2021, no. 5(63), DOI 10.15804/ppk.2021.05.13.
- Wiśniewski B., *System bezpieczeństwa państwa. Konteksty teoretyczne i praktyczne*, Szczytno 2013.
- Wygoda K., Wasiak D., *Law in "Times of Crisis" and Social Justice - General Remarks in the Era of Covid -19*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego”, 2020, no. 6(58), DOI 10.15804/ppk.2020.06.19.
- Zhu N., Zhang D., Wang W., Li X., Yang B., Song J. [et al.], *A Novel Coronavirus from Patients with Pneumonia in China*, „New England Journal of Medicine”, 2020, no. 382.

Wielowymiarowa analiza porównawcza liczby zgonów w Europie w latach 2018-2021 w zakresie bezpieczeństwa gospodarczego

Streszczenie

W opracowaniu przeprowadzono wielowymiarową analizę porównawczą liczby zgonów w 30 państwach Europy w latach 2018-2021, a także według grup wiekowych i rodzaju szczepień w Polsce w 2021 roku w aspekcie oddziaływania pandemii COVID-19 i bezpieczeństwa ekonomicznego. Dane do badań pozyskano ze strony internetowej Eurostatu i Głównego Urzędu Statystycznego. Zostały one poddane grupowaniu i porządkowaniu od największych do najmniejszych. Do realizacji celu pracy wyliczono i poddano analizie indeksy zgonów. Uzyskane wyniki badań zawarto na wykresach słupkowych. Artykuł kończy się podsumowaniem i wnioskami końcowymi.

Słowa kluczowe: zgoni ludzi, wielowymiarowe analizy porównawcze, bezpieczeństwo, bezpieczeństwo ekonomiczne, COVID-19.

Aleksandra Kruk*

POSTULATY SAHRY WAGENKNECHT W DYSKURSIE PROGRAMOWYM NIEMIECKIEJ LEWICY

Streszczenie

Artykuł dotyczy aktywności politycznej i publicystycznej liderki niemieckiej Partii Lewicy Sahry Wagenknecht ze szczególnym uwzględnieniem jej poglądów dotyczących oceny Niemieckiej Republiki Demokratycznej, systemu kapitalistycznego, polityki międzynarodowej oraz kwestii sprawiedliwości społecznej. Zwrócono uwagę na kamienie milowe kariery politycznej – walkę o głosy do Parlamentu Europejskiego i do Bundestagu. Szczególnymi cechami działań S. Wagenknecht była aktywność opozycyjna i polegająca na inicjowaniu dyskursu o kwestiach podnoszonych przez środowiska lewicowe, głównie związanych z walką o egalitaryzm i sprawiedliwość społeczną.

Słowa kluczowe: Partia Lewicy, opozycjonistka, dyskurs programowy

Wstęp

Sahra Wagenknecht prezentowała się jako kontestatorka, publicystka i intelektualistka krytykująca system, w którym po zjednoczeniu Niemiec ugrupowanie bardziej lewicowe od Socjaldemokratycznej Partii Niemiec (SPD) wypełniało na poziomie federacji rolę opozycji. W artykule badano orientację polityczną S. Wagenknecht i zaprezentowany przez nią dyskurs programowy poprzez analizowanie wypowiedzi i tekstów w celu wyłonienia głównych problemów i postulatów znajdujących odzwierciedlenie w aktywności publicystycznej i parlamentarnej S. Wagenknecht. Badano także biografie traktujące o działalności polityk, a także wywiady oraz informacje udostępnione w internecie. S. Wagenknecht posiada własną stronę internetową, kontaktuje się z wyborcami poprzez media społecznościowe i kanał YouTube. Informacje o jej działaniach zamieszczane są m.in. na stronach Partii Lewicy, Bundestagu i Parlamentu Europejskiego.

* Uniwersytet Zielonogórski, e-mail: A.Kruk@ip.uz.zgora.pl, ORCID 0000-0002-7545-941X.

Percepcja biografii politycznej Sahry Wagenknecht

David Goeßmann w biografii polityk nazwał ją „wytrzymałą komunistką i socjalistką, ostrą krytykantką neoliberalizmu i mającą powodzenie ikoną partii Lewicy”¹. Jürgen P. Lang stwierdził, że cechuje ją „stabilność, pedanteria, elokwencja i inteligencja” oraz że „nadała twarz niemieckiemu komunizmowi po przełomie”². Christian Schneider podkreślił, że S. Wagenknecht stała się „gwiazdą medialną”³ partii Lewicy, wyróżniając się urodą i sposobem wypowiedzania. Jej światopogląd kształtowały życiowe doświadczenia oraz erudycja oparta na lekturach książek, bowiem S. Wagenknecht, komentując dyskutowane przez Niemców sprawy, często przytacza wypowiedzi ekspertów, m.in. Thomasa Piketty’ego, Augusta Deatona, Noama Chomskiego, Franza Waltera czy Marka Lilli⁴. Szczególnie opublikowana w 2021 roku przez polityk książka została zaliczona do pism politycznych niemieckiej lewicy i wzbudziła wiele kontrowersji przed wyborami do Bundestagu⁵. S. Wagenknecht wyjaśniała już w latach dziewięćdziesiątych XX wieku, że odczuwa potrzebę kontestowania rzeczywistości i wcielania się w rolę dysydentki⁶. Podczas gdy początkowo przede wszystkim w swoich pracach analizowała marksizm, to z czasem w sposób krytyczny przyglądała się kapitalizmowi. Odchodziła także od głoszonych w młodości haseł wyrażających pochwały wobec komunizmu, skupiając się na recenzowaniu aktualnych procesów społeczno-gospodarczych.

Sposób wykonywania pracy politycznej oraz aktywność pisarska spowodowały, że S. Wagenknecht może być zaliczona nie tylko do zawodowych polityków, ale także intelektualistów, którzy wpłynęli na propagowanie poglądów lewicowych. Posłanka dzięki swojemu pióru staje się kronikarką zmian społeczno-gospodarczych zjednoczonych Niemiec. Na jej światopogląd wpłynęło dorastanie w komunistycznych Niemczech i brak doświadczeń „marksistki z Zachodniej Europy”⁷. Ponieważ dorastała w NRD, często swoją karierę polityczną porównywała do kariery kanclerz Angeli Merkel. Zazwyczaj konstatawała, że jej ścieżka zdobywania wy-

¹ D. Goeßmann, *Sahra Wagenknecht. Von links bis heute*, Berlin 2019, s. 9.

² J.P. Lang, *Biographisches Porträt: Sahra Wagenknecht* [w:] U. Backes, A. Gallus, E. Jesse, *Extremismus & Demokratie*, Baden-Baden 2011, s. 192.

³ Ch. Schneider, *Sahra Wagenknecht. Die Biographie*, Frankfurt am Main 2019, s. 11.

⁴ S. Wagenknecht, J. Elsässer, *Vorwärts und vergessen? Ein Streit um Marx, Lenin, Ulbricht und die verzweifelte Aktualität des Kommunismus*, Hamburg 1996, s. 38.

⁵ S. Wagenknecht, *Die Selbstgerechten. Mein Gegenprogramm für Gemeinsinn und Zusammenhalt*, Frankfurt–New York 2021.

⁶ *Günter Gaus im Gespräch mit Sahra Wagenknecht*, rbb24, <https://www.rbb-online.de>, Sendung 11.02.2004 (6.01.2022).

⁷ A. Giddens, *Poza lewicą i prawicą*, Poznań 2001, s. 75.

kształcenia była nacechowana większą skalą trudności. Córka pastora, A. Merkel, w latach osiemdziesiątych XX wieku działała w komunistycznej Wolnej Młodzieży Niemieckiej, by później związać swoją karierę polityczną z Unią Chrześcijańsko-Demokratyczną. Natomiast S. Wagenknecht była rozpoznawana jako kontestatorka przemian gospodarczych towarzyszących procesowi zjednoczenia Niemiec i obrończyni komunistycznego reżimu.

Droga do Bundestagu

S. Wagenknecht urodziła się w 1969 roku w Jenie. Jej ojcem był student z Iranu, który zdecydował się powrócić do ojczyzny. S. Wagenknecht nie utrzymywała z nim kontaktów i była wychowywana przez rodzinę matki. Lubiła się uczyć, interesowała się niemiecką literaturą i filozofią. W 1988 roku zdobyła maturę. Gdy w 1989 roku rozpadał się reżim komunistyczny, postanowiła wstąpić do Socjalistycznej Partii Jedności Niemiec. Był to schyłek istnienia SED. Heinrich August Winkler pisał o „kapitulacji SED”⁸, a Wolfgang Jäger ocenił, że partia nie miała propozycji przezwyciężenia kryzysu, a na ulicach ludzie protestowali przeciwko jej przewodniej roli. Przepis o kierowniczej roli partii został wykreślony 1 grudnia 1989 roku. Podczas zjazdów nadzwyczajnych 8 i 9 grudnia 1989 roku oraz 16 i 17 grudnia SED została przekształcona w SED-Partia Demokratycznego Socjalizmu, a 24 i 25 lutego 1990 roku SED-PDS zorganizowała zjazd konstytuujący nowe ugrupowanie. W wolnych wyborach do Izby Ludowej NRD z 18 marca 1990 partia zajęła trzecie miejsce. Chociaż PDS prezentowała swoją odrębność jako ugrupowanie krytyczne wobec zmian, pozostawiała dla siebie niszę jako partia krytykująca kapitalizm i opozycyjna wobec wyłaniającego się systemu politycznego⁹. S. Wagenknecht z tym ugrupowaniem związała swoją przyszłość polityczną. Jej zdaniem PDS nie mogła „iść drogą podobną do Zielonych”, powinna odgrywać rolę „lewicowej partii opozycyjnej”, gotowej na współpracę z lewicowymi organizacjami¹⁰.

S. Wagenknecht dopiero w 1990 roku rozpoczęła studia filozoficzne w Jenie i Berlinie, ale także w holenderskim Groningen. W pracy dyplomowej analizowała pisma Karola Marksa. Dysertację poświęciła sytuacji gospodarczej państw rozwijających się (promotor Fritz Helmedag).

⁸ H.A. Winkler, *Długa droga na Zachód. Dzieje Niemiec 1933–1990*, t. 2, Wrocław 2007, s. 492.

⁹ W. Jäger, *Die Überwindung der Teilung. Der innerdeutsche Prozeß der Vereinigung 1989/1990*, Stuttgart 1998, s. 197–215; U. Mählert, *Krótko historia NRD*, Wrocław 2007, s. 115–121.

¹⁰ S. Wagenknecht, J. Elsässer, *op. cit.*, s. 126.

Lewicowe poglądy odpowiadały jej światopoglądowi, a ich studiowanie wiązało się z aktywnością polityczną studentki. S. Wagenknecht przypominała zasadę: „Im mniej wykształcony, tym bardziej zmanipulowany” i twierdziła: „Edukacja polityczna to wstępny warunek demokracji”¹¹. Rozumiała, że to utrwalane przez pokolenia wzorce myślenia kształtowały zarówno socjalizm, jak i kapitalizm. W latach dziewięćdziesiątych opublikowała książkę na temat wpływów heglizmu w marksizmie. Dyskutując na kartach książki z Jürgenem Elsässerem o strategiach lewicy w systemie kapitalistycznym, zwróciła uwagę, że w kwestiach społecznych Niemcy Wschodnie w latach osiemdziesiątych wprowadziły lepsze rozwiązania niż Niemcy Zachodnie. System kapitalistyczny określała jako agresywny na zewnątrz i wewnątrz, przez co uciążliwy dla robotników. Uważała, że kobiety w komunistycznych Niemczech miały większe szanse awansu zawodowego, ponieważ mogły dzięki rozwiązaniom społecznym godzić macierzyństwo z pracą zawodową. Była też zdania, że „światowy system socjalistyczny nie uczestniczył w wyzysku Trzeciego Świata” i wspierał państwa rozwijające się „pieniędzmi, środkami wsparcia i ekspertami”¹². Dodatkowo w obronie komunistycznych Niemiec argumentowała, że było to państwo antyfaszystowskie, w którym na ulicach obcokrajowcy nie obawiali się ataku „włóczących się po mieście nazistów”¹³. Jej zdaniem problem rasizmu w Niemczech Wschodnich nie miał takiej skali, jak po zjednoczeniu Niemiec. W kolejnych latach S. Wagenknecht coraz bardziej krytycznie wypowiadała się o NRD. Uznała, że niechęć społeczna wobec systemu komunistycznego w Niemczech Wschodnich była spowodowana jego „ekonomicznymi i politycznymi deficytami”¹⁴. Wyrażała także żal, że media przypominają jej wypowiedzi dotyczące NRD, które wygłaszała w młodości. W 2017 roku wyjaśniała: „NRD przestała istnieć 28 lat temu, a ja ówczesnego systemu nie wychwalam. Przeciwnie – prawie w każdej rozmowie z mediami zaznaczam, że miałam wtedy wiele trudności. Początkowo nie mogłam studiować, bo byłam zbyt krytyczna, a na pewno bardziej krytyczna niż kanclerz Merkel, której kariera w NRD przebiegała dość bezproblemowo”¹⁵.

¹¹ *Ibidem*, s. 52; M. Kunze, *Dissertationsveröffentlichung: Sahra Wagenknecht, die Mainstream-Ökonomen und die Politik*, Frankfurter Allgemeine Zeitung online, <https://www.faz.net>, 31.10.2012 (8.01.022).

¹² S. Wagenknecht, J. Elsässer, *op. cit.*, s. 99.

¹³ *Ibidem*; E. Bojenko-Izdebska, *Przemiany w Niemczech Wschodnich 1989–2010. Polityczne aspekty transformacji*, Kraków 2011, s. 101.

¹⁴ C. Eubel, M. Meisner, *Sahra Wagenknecht: „Anbiederung an die SPD macht uns überflüssig”*, Der Tagesspiegel online, <https://www.tagesspiegel.de>, 1.05.2011 (5.01.2022).

¹⁵ W. Osiński, *Prawdziwa zmiana możliwa tylko z Lewicą*, Tygodnik Przegląd, <https://www.tygodnikprzeglad.pl>, 18.09.2017 (7.01.2022).

Przedstawicielka lewicowych środowisk w 1997 roku wzięła ślub z Ralphem-Thomasem Niemeyerem, urodzonym w Niemczech Zachodnim dziennikarzem, politykiem i producentem filmów o tematyce politycznej, m.in. dotyczących Michaiła Gorbaczowa i Nelsona Mandeli. Dziennikarz w związku z oskarżeniem o oszustwa nie mógł wykonywać zawodu doradcy finansowego. Jej drugim mężem został znany pochodzący z Kraju Saary polityk Oskar Lafontaine, który początkowo działał w SPD, a później współtworzył Partię Lewicy.

S. Wagenknecht, działając w polityce, zwracała uwagę, że partie potrzebują teoretycznych polemik. Zastanawiała się także, w jaki sposób lewica powinna wykorzystywać parlamentaryzm do realizacji własnych postulatów. Zdawała sobie sprawę, że poparcie zyskuje się zarówno dzięki mównicy parlamentarnej, jak i mobilizowaniu wyborców w innych okolicznościach, np. podczas ulicznych protestów. Jej zdaniem robotnicy byli zmuszani sytuacją do artykułowania postulatów poprzez strajk i demonstracje. Wiedziała, że wyzwaniem dla lewicy jest zdobycie doświadczenia w kontaktach z mediami, które umożliwiają informowanie partii o swoich stanowiskach. Dążyła do tego, aby praca programowa nie kojarzyła się wyłącznie z agitacją, ale miała bardziej subtelny charakter. Twierdziła, że obecność w parlamencie nie powinna być rozumiana jako dopasowanie do poglądów większości i wypowiedzanie mało kontrowersyjnych opinii¹⁶. S. Wagenknecht rozumiała znaczenie nowoczesnych środków komunikowania z wyborcami (portali społecznościowych, YouTube), ale także wskazywała na różne zagrożenia związane z korzystaniem z tych środków w cyberprzestrzeni. Choć w ramach PDS działały mniejsze odłamy popierające marksizm, a sama S. Wagenknecht była nazywana „Madonną Komunizmu”, to ugrupowanie podkreślało, że funkcjonuje w ramach demokratycznego państwa prawa i nie jest ugrupowaniem radykalnym¹⁷.

Z prawicowym i lewicowym ruchem radykalnym zjednoczonych Niemiec łączył S. Wagenknecht antyamerykanizm. Polityk krytycznie pisała o amerykańskich służbach bezpieczeństwa: „pucze, mordy, krew, szantaż, broń i narkotyki to eliksir życia amerykańskich służb bezpieczeństwa”¹⁸. Lewicowa polityk krytykowała politykę USA w Afganistanie i pisała, że początkowo Amerykanie wspierali talibów „pieniężmi i bronią”. Wytykała Henry’emu Kissingerowi wspieranie dyktatury Augusto Pinocheta. Potępiała zajścia w więzieniu bazy marynarki wojennej

¹⁶ S. Wagenknecht, J. Elsässer, *op. cit.*, s. 43–47.

¹⁷ A. Hołub, *Podstawowe problemy polityczne świata w przekazie skrajnej lewicy i prawicy w Niemczech na początku XXI wieku*, Olsztyn 2012.

¹⁸ S. Wagenknecht, *Kapitalismus, was tun? Schriften zur Krise*, Berlin 2013, s. 113.

USA w Guantanamo. Jednocześnie twierdziła, że „francuscy żołnierze w Afryce Centralnej i Północnej oraz brytyjscy żołnierze w obszarze Azji i Pacyfiku nie mają mniej na sumieniu”¹⁹. Oskarżała Unię Europejską i USA za „pod sztandarem liberalizmu [...] niszczenie rolnictwa państw afrykańskich i latynoamerykańskich”²⁰ oraz krytykowała politykę Banku Światowego i Międzynarodowego Funduszu Walutowego. Z dezaprobatą zwracała uwagę na „powiązania między siłami gospodarczymi i politycznymi” i uważała, że globalni gracze prowadzą politykę imperialną: „śmiertelne barbarzyństwo nazywa się dzisiaj demokratyzacją: najpierw w Jugosławii, potem w Afganistanie i Iraku, jutro może w Iranie, Syrii i Wenezueli”²¹.

S. Wagenknecht w 1998 roku kandydowała z listy w Dortmundzie w wyborach do Bundestagu. „Die Welt” informował, że do ubiegania się o głosy Niemców na Zachodzie przekonał ją Helmut Manz w styczniu 1998 roku podczas marszu Karla Liebknechta i Róży Luxemburg. Początkowo trudno było młodej liderce PDS forsować na Zachodzie poglądy i programy. W porównaniu do działającego od lat w Zagłębiu Ruhry Rudiego Neumanna była nieznana²². Lewicowa polityk krytykowała rząd SPD-Zielonych: „brutalne socjalne cięcia rujną perspektywy życiowe i nadzieje, niszczą rodziny, rabują dzieci i dzieciństwo, powodują, że ludzie łamią się z powodu swojego beznadziejnego położenia, popadają w zwątpienie i alkohol”²³. S. Wagenknecht wytykała rządowi, że jest uzależniony od koncernów, tj. spółki energetycznej EON²⁴, i krytykowała polityków SPD za niezważanie na interesy oraz potrzeby socjalne społeczeństwa.

Kontestatorka i opozycjonistka – aktywność parlamentarna

W 2004 roku zdobyła mandat do Parlamentu Europejskiego, gdzie działała w ramach Zjednoczonej Lewicy Europejskiej i Nordyckiej Zielonej Lewicy. Przede wszystkim zajmowała się polityką gospodarczą w Komisji Monetarnej i Gospodarczej i Komisji Przemysłu, Badań Naukowych i Energii oraz polityką wobec państw Ameryki Południowej. Krytykowała reformę traktatową UE. Twierdziła, że Unia Europejska reprezentuje interesy koncernów i zysków z kapitału. S. Wagenknecht

¹⁹ *Ibidem*, s. 114.

²⁰ *Ibidem*, s. 117.

²¹ *Ibidem*, s. 121.

²² H. Breuer, *Den Sieg des Kommunismus fest im Blick*, Die Welt online, <https://www.welt.de>, 23.09.1998 (7.01.2022.)

²³ S. Wagenknecht, *Kapitalismus...*, s.108

²⁴ *Ibidem*, s. 36.

bronila idei suwerennych państw w Europie i chwaliła reformy gospodarcze Ludwiga Erharda. Była zdania, że w ramach państw narodowych należy wdrażać idee sprawiedliwości społecznej. Niejednokrotnie wyrażała na plenum sprzeciw przeciwko polityce gospodarczej UE:

1. „Pakt stabilności nie prowadzi do stabilności i wzrostu w Europie, wręcz przeciwnie. W większości europejskich państw stopy wzrostu są dzisiaj niższe niż we wcześniejszych latach. Zamiast tego wzrosły bieda, bezrobocie, tania płaca i plajty firm klasy średniej” (15 września 2004)²⁵.
2. „Nieakceptowalny jest z obserwatorium naszej frakcji w każdym przypadku pozytywny stosunek do neoliberalnej dyrektywy usługowej, dumpingu płac i rozboju socjalnego w Unii Europejskiej” (14 lutego 2007)²⁶.

W krajowych strukturach partyjnych S. Wagenknecht reprezentowała komunistyczne skrzydło PDS – Komunistyczną Platformę (KPF) oraz działała w ramach Antykapitalistycznej Lewicy (*Antikapitalistische Linke*, AKL). Uważała, że utworzona wskutek fuzji *Wahlalternative Arbeit und Soziale Gerechtigkeit* (Alternatywa Wyborcza Praca i Sprawiedliwość Społeczna, WASG) i PDS w 2007 roku Partia Lewicy powinna wypełniać rolę partii oporu i krytykować kapitalizm²⁷. Przypominała, że Partia Lewicy nie była „ugrupowaniem dolnych warstw społecznych”, ponieważ zapisywali się do niej ludzie wykształceni, dyskutujący o linii programowej partii²⁸. Bronila demokratycznego wizerunku Partii Lewicy, gdy trwała dyskusja dotycząca poziomu jej radykalizacji oraz poszukiwano odpowiedzi, czy jest to „normalna partia opozycyjna wewnątrz demokracji, czy zwalczająca demokrację”²⁹. Partii Lewicy zarzucano „ekstremizm w wersji *smart*” i wypominano dążenie do komunizmu oraz „flirt” z Partią Pracujących Kurdystanu, ETA (*Euskadi Ta Askatasuna*, Baskonia i Wolność) czy z Rewolucyjnymi Siłami Zbrojnymi Kolumbii³⁰. Na gruncie polskich badań Paweł Malendowicz pisał, że „radykal-

²⁵ *Plenardebatten Mittwoch*, Parlament Europejski, <https://www.europarl.europa.eu>, 15.09.2004 (7.01.2022).

²⁶ *Plenardebatten Mittwoch*, Parlament Europejski, <https://www.europarl.europa.eu>, 14.02.2007 (7.01.2022).

²⁷ G. Neugebauer, *Die Linke-Auf dem Weg zu unbekanntem Ufern oder Die vertagte Klärung* [w:] M. Machnig, J. Raschke, *Wohin steuert Deutschland? Bundestag 2009. Ein Blick hinter die Kulissen*, Hamburg 2009, s. 245, 247–248.

²⁸ F. Walter, *Baustelle Deutschland. Politik ohne Lagerbindung*, Bonn 2009, s. 106–107.

²⁹ N. Seitz, *Was heißt heute links, was heißt heute Sozialismus?*, „Die politische Meinung”, 2009, nr 473, s. 40.

³⁰ *Ibidem*, s. 37–41.

na lewica” to „lewica antykapitalistyczna, socjalna, prospołeczna, postulu-
jąca tolerancję religijną i światopoglądową, ale niekoniecznie odwołu-
jąca się wprost i w ujęciu maksymalistycznym do głównych nurtów
marksizmu [...]. Byłaby to lewica znajdująca się na lewo od socjalde-
mokracji”³¹. Odnosząc tę definicję do analizy poglądów i postulatów
S. Wagenknecht, trzeba zauważyć, że wyróżniała się pragmatyzmem i po
1990 roku teoretyczne studia nad marksizmem i kapitalizmem prowadzi-
ła w odniesieniu do dokonywanych zmian, nie dążąc do burzenia domi-
nującego systemu, ale go krytykując. Nowa linia programowa partii była
współtworzona przez Oskara Lafontaine’a, który w rywalizacji o władzę
w nowych strukturach pokonał Gregora Gysięgo. Partia Lewicy zwięk-
szyła możliwości wpływania na system partyjny, wyszła naprzeciw spo-
łecznym protestom liberalizmowi gospodarczemu i zyskała zwolenni-
ków wdrażania sprawiedliwości społecznej³². W opublikowanej w 2005
roku książce polemicznej *Polityka dla wszystkich. Pismo polemiczne na
rzecz sprawiedliwego społeczeństwa* długo związany z SPD polityk pre-
zentował swoje poglądy polityczne, apelując o odbudowę państwa so-
cjalnego, konsolidację społeczeństwa i prowadzenie polityki odpowia-
dającej nie tylko interesom najbogatszych klas³³. Warto zauważyć, że
politycy Partii Lewicy, także Sahra Wagenknecht, często nawiązywali
do powojennej idei państwa dobrobytu, a była członkini SED wśród
ważnych postaci, które wpłynęły na jej myśl programową, wymieniała
nie tylko Różę Luksemburg, Karola Marksa, ale także Ludwika Erharda.

Reprezentantka Partii Lewicy w kampanii wyborczej do Bundestagu
w 2009 roku zdobyła mandat, który dotąd udawało jej się odnawiać
w 2013, 2017 oraz 2021 roku. W 2008 roku S. Wagenknecht deklarowa-
ła, że zmierzy się w okręgu Mettmann I z Peerem Steinbrückiem. Jednak
w okręgu Mettmann podjęta została decyzja, że S. Wagenknecht nie jest
politykiem o „odpowiednim formacie”³⁴, aby rywalizować z federalnym
ministrem finansów. W marcu 2009 roku zdobyła możliwość kandydo-
wania w okręgu Düsseldorf-Süd i zajęła na liście piąte miejsce. W wyni-
ku przeprowadzonych 27 września 2009 roku wyborów zdobyła 9,7%
pierwszych głosów oraz 9,9% drugich głosów. Były to wybory, w któ-

³¹ P. Malendowicz, *Ultralewicowość a współczesność. Idee, programy, praktyka*, Piła 2006, s. 9.

³² H-U. Jörges, *Państwo w pacie, czyli o tym, jak przechrzył na lewo wstrząsa Niemcami*, „Zeszyty Niemcoznawcze”, 2008, nr 1, s. 18–24.

³³ O. Lafontaine, *Politik für alle. Streitschrift für eine gerechte Gesellschaft*, Berlin 2005.

³⁴ *Rheinische Post: Linkspartei in Mettmann lehnt Kandidatur von Sahra Wagenknecht ab: „Abschreckend für die Wähler”*, Presseportal, [https://www.presseportal.de, 9.08.2008 \(5.01.2022\)](https://www.presseportal.de, 9.08.2008 (5.01.2022).).

rych Partia Lewica zdobyła w całych Niemczech bardzo dobry wynik (11,9%). Lewica razem z SPD i Zielonymi zasiadła w ławach opozycji, ponieważ ze względu na krytykę socjaldemokratycznego kursu w gospodarce współpraca między tymi partiami była wykluczona. S. Wagenknecht twierdziła, że nie ma współpracy Partii Lewicy z SPD i Zielonymi, jak długo „reprezentują interesy lepiej zarabiających i lobby gospodarczego”³⁵. Swoje zapatrywania na kwestie gospodarcze wyłożyła w książce *Wolność zamiast kapitalizmu*³⁶, a pytana o definicję komunizmu, tłumaczyła, że w Niemczech Zachodnich komunizm wzbudza skojarzenia z NRD i ZSRR, natomiast Karol Marks pojmował komunizm jako „bardzo odległą, bardzo ludzką utopię”³⁷.

Do wyborów z 2013 roku Partia Lewicy wyłoniła „team dla socjalnej sprawiedliwości”, który reprezentowali: Nicole Gohlke, Jan van Aken, Caren Lay, Klaus Ernst, Gregor Gysi, Dietmar Bartsch, Sahra Wagenknecht i Diana Golze. Taka strategia była próbą przezwyciężenia napięć między G. Grysim i S. Wagenknecht³⁸. Liderka partii w Nadrenii Północnej Westfalii w kampanii wyborczej skupiała się wokół tematów gospodarczych, uważając, że: „Koalicja czarno-żółta tworzy politykę dla potentatów finansowych i najbardziej bogatych. Pakiety ratunkowe strefy euro służą przede wszystkim bankom, podczas gdy płatnicy podatków muszą ręczyć za miliardy. SPD i Zieloni zgodzili się na wszystkie prezenty dla mafii finansowej. Dlatego jest obłudne, gdy politycy tych partii twierdzą, że byli opozycją rządu Merkel. Przeciwno pakietom ratującym banki i cięciom socjalnym walczyła tylko Partia Lewicy”³⁹. S. Wagenknecht była utwierdzona w niemożliwości utworzenia koalicji SPD – Partia Lewicy – Zieloni. Z wynikiem 8,6% głosów reprezentowana przez S. Wagenknecht partia ponownie zasiadła ławy opozycji. Polityk do października 2015 roku była zastępcą przewodniczącego frakcji Lewicy, a później objęła przywództwo frakcji z Dietmarem Bartschem. Chociaż Partia Lewicy w wyborach z 2017 roku zdobyła 9,2% głosów, to osłabiły ją wewnętrzne spory personalne oraz brak konsensusu w wiodących kwestiach podczas debat wyborczych. Mniej ortodoksyjni lewicowi politycy, tj. Katja Kipping i Bernd Riexinger, byli zdania, że propozycje

³⁵ C. Eubel, M. Meisner, *op. cit.*

³⁶ S. Wagenknecht, *Freiheit statt Kapitalismus. Wie wir zu mehr Arbeit, Innovation und Gerechtigkeit kommen*, Frankfurt am Main 2011.

³⁷ C. Eubel, M. Meisner, *op. cit.*

³⁸ M. Hollstein, *Die Linkspartei sucht ihre Spitzenkandidaten*, Die Welt online, <https://www.welt.de>, 23.11.2012 (7.01.2022).

³⁹ Ch. Jäger, *Sahra Wagenknecht und Helmut Born Direktkandidaten der LINKEN. Düsseldorf für den Bundestag*, *lokalkompass*, <https://www.lokalkompass.de>, 18.11.2012 (7.01.2022).

S. Wagenknecht są zbyt bliskie programowo Alternatywy dla Niemiec. Mario Neumann zarzucił S. Wagenknecht „programowy nacjonalizm” i przywiązanie do idei państwa dobrobytu⁴⁰. Pogląd S. Wagenknecht i O. Lafontaine’a dotyczący kryzysu migracyjnego różnił się częściowo od postulatów partii Lewicy. Sprzeciwiała się zaostrzeniu prawa azylowego, ale uważała, że Niemcy nie są dostatecznie przygotowane na przyjmowanie migrantów i powinny przekazywać pomoc w regiony objęte konfliktami i z nimi graniczące, np. do obozów dla uchodźców.

W 2018 roku S. Wagenknecht, Oskar Lafontaine, Bernd Stegemann (dramaturg), Ludgr Volmer (były lider Zielonych) współtworzyli ruch „Powstańcie” (*Aufstehen*), który zdobył ponad 100 000 głosów poparcia. W Partii Lewicy ta inicjatywa została odebrana jako akcja osłabiająca ugrupowanie, ale jak zauważył politolog Benjamin Höhne, podobne masowe ruchy tworzyli także politycy w innych państwach, np. Emmanuel Macron, czy Beppe Grillo⁴¹. S. Wagenknecht, inicjując działanie ruchu niebędącego nową partią, mogła przekonać się, jaką skalą poparcia ona i program dysponują. Chociaż później osłabiała swoje zaangażowanie w ramach inicjatywy, to nabrała przed kolejną kampanią wyborczą doświadczenia w komunikowaniu się z wyborcami.

Polityka międzynarodowa w sferze postulatów S. Wagenknecht

W zakresie polityki międzynarodowej optowała za współpracą z Rosją i protestowała przeciwko wprowadzeniu sankcji na Rosję po aneksji Krymu. Była przeciwna dominacji USA i w związku z obchodami 60-lecia NATO domagała się rozwiązania paktu i utworzenia kolektywnego systemu bezpieczeństwa z udziałem USA i Rosji. Protestowała przeciwko wzrostowi znaczenia G7, G20 i koalicji chętnych. Uważała, że należy zreformować Radę Bezpieczeństwa ONZ i dopuścić do jej składu przedstawiciela państw południowych. Podczas szczytu G20 w Hamburgu, 7 i 8 lipca 2017 roku, domagała się działań prowadzących do globalnej sprawiedliwości. Krytykowała Unię Europejską i G20 za (w jej odczuciu) paternalistyczną i pogłębiającą biedę politykę wobec państw afrykańskich. Popierała zaangażowanie Niemiec w udzielanie pomocy

⁴⁰ J. Olsen, *The left party in the german federal election*, „German Politics”, 2018, nr 1, s. 133; T. Reitz, *Kulturkampf im Wettbewerbstaat*, „Das Argument”, 2018, nr 325, s. 98–106.

⁴¹ B. Höhne, *Aufstehen, aber wozu?* [w:] S. Bukow, U. Jun, J. Siegmund, *Parteien in Bewegung*, Baden-Baden 2021, s. 41–64; N. Gordon, *The German left is feeling blue*, „New Statesman”, 21–27.09.2018.

rozwojowej, zmierzającej do poprawy infrastruktury i spadku bezrobocia w biednych państwach. Zwracała też uwagę, że 25% ludności Unii Europejskiej cierpi według badań Eurostatu z powodu biedy i wykluczenia, za co obwiniała neoliberalne reformy. Domagała się reformy prawa UE i restartu, aby „konformizm rynkowo-finansowy” nie miał przewagi nad demokracją i narodową suwerennością. Jako przedstawicielka Lewicy protestowała przeciwko udziałowi Niemiec w misjach wojskowych oraz domagała się zakończenia wojny z terroryzmem, ponieważ wskazywała jej nieefektywność. Była zwolenniczką wzmocnienia cywilnej polityki na rzecz przywracania pokoju i protestowała przeciwko militaryzacji polityki zagranicznej Niemiec. Krytycznie przyjęła uchwalone w 2017 roku wytyczne rządu RFN (*Zarządzanie kryzysami, zażegnanie konfliktów, wzmocnianie pokoju*) i krytykowała wzrost wydatków na zbrojenia⁴².

Intelektualny dyskurs o postulatach wśród Lewicy

W pracach S. Wagenknecht przewijają się refleksje dotyczące kreowania wspólnego dobra oraz reform kapitalizmu. W jednej z książek szukała sposobów poszukiwania bogactwa, który nie byłby zdominowany chciwością. Jej zdaniem „społeczeństwa są bogatsze, im bardziej wykorzystują kreatywne i intelektualne potencjały. Ekskluzywne instytucje stoją temu na drodze”⁴³. Polityk analizowała w sposób szczegółowy zmiany gospodarcze, odnosząc się do znanych dzieł i dokonując rekapitulacji najważniejszych przemian gospodarczych na świecie. Interesowała się rozwojem nowych technologii i innowacjami, ale postulowała pomoc wszystkim w kreowaniu bogactwa i wytwarzaniu dóbr. Opowiadała się za nowoczesnym porządkiem gospodarczym, opartym na zasadzie innowacyjności, sprawiedliwości i wydajności w produkcji⁴⁴. Należała do ludzi, o których Tony Judt pisał: „Każdy, kto mieszkał w postkomunistycznej Europie Wschodniej lub podróżował po niej, wie, że przejście od represyjnego egalitaryzmu do nieskrępowanej chciwości nie jest atrakcyjne”⁴⁵. Z drugiej jednak strony S. Wagenknecht nie tylko krytykowała chciwość kapitalistów, ale optowała za społeczeństwem gotowym do solidarności. Obserwując niemieckie społeczeństwo, zwraca

⁴² S. Wagenknecht, *Für ein Menschenrecht auf Frieden*, „Zeitschrift für Außen und Sicherheitspolitik”, 2017, nr 10, s. 165–176.

⁴³ S. Wagenknecht, *Wie wir uns vor dem Kapitalismus retten. Reichtum ohne Gier*, Frankfurt–New York 2018, s. 172.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 297.

⁴⁵ T. Judt, *Żle ma się kraj. Rozprawa o naszych współczesnych bolączkach*, Wołowiec 2011, s. 133–134.

całą uwagę na zanikanie wskutek zmian na rynku pracy i procesów prywatyzacyjnych „Starego Centrum”. Ponadto uważała, że promowanie osiągnięć przegrało z gospodarczym dumpingiem, a talentu z wyróżnianiem ludzi ze względu na pochodzenie. Dodatkowo krytykowała system kapitalistyczny z powodu barier stawianych początkującym przedsiębiorcom. Twierdziła, że na rynku korzyści odnoszą oligarchowie przemysłowi. Za Josephem Stiglitzem zwracała uwagę na ukształtowanie się „nowej ery monopoli”, także w internecie⁴⁶.

Opublikowana w trakcie kampanii wyborczej w 2021 roku książka S. Wagenknecht, w której przedstawiła program działań w kierunku budowania poczucia wspólnoty i świadomości społecznej, wzbudziła wiele kontrowersji w Partii Lewicy. Autorka krytykowała zatracenie głównych lewicowych postulatów odnoszących się do walki z biedą i wykluczeniem oraz zwracała uwagę na wykreowanie specyficznego stylu życia i zachowania wśród osób charakteryzujących swoje poglądy jako lewicowe, a także stawiała granicę między tradycyjną lewicą a zwolennikami „lewicowego stylu życia”. Jej zdaniem dawniej „ważnym celem lewicy było chronienie ludzi przed biedą, upokorzeniem, wyzyskiem, otwieranie im szans edukacji i możliwości awansu, czynienie ich życia prostszym, uporządkowanym i możliwym do zaplanowania. Lewica wierzy w umiejętność tworzenia polityki w ramach demokratycznego państwa narodowego i że to państwo powinno korygować rezultaty działań rynku”⁴⁷. Wobec narastania dysput dotyczących „walk o tożsamość” zwracała uwagę na przemiany społeczne w państwach transatlantyckich. Uważała, że rolą Partii Lewicy jest wskazywanie na istniejące od dawna problemy społeczne. Jako praktyk i polityk zastanawiała się nad kwestiami, które poruszali wcześniej m.in. Nancy Fraser i Axel Honneth, uczeń Jürgena Habermasa. Na początku XXI wieku A. Honneth podkreślał różnice między społeczeństwem amerykańskim i zachodnioeuropejskim: „W krajach takich jak Francja, Wielka Brytania, czy też Republika Federalna Niemiec, walki społeczne o charakterze «polityczno-tożsamościowym» odgrywają dotychczas tylko podrzędną rolę, gdy tymczasem «tradycyjne» problemy polityki pracy, opieki socjalnej lub ekologii dużo mocniej określają konflikty w politycznym życiu publicznym”⁴⁸. Natomiast w 2021 roku S. Wagenknecht alarmowała, że problemy dotyczące różnic ekonomicznych coraz częściej są przesłaniane

⁴⁶ S. Wagenknecht, *Wie wir uns...*, s. 45–162.

⁴⁷ *Eadem*, *Die Selbstgerechten...*, s. 23.

⁴⁸ A. Honneth, *Redystrybucja jako uznanie. Odpowiedź dla Nancy Fraser* [w:] N. Fraser, A. Honneth, *Redystrybucja czy uznanie? Debata polityczno-filozoficzna*, Wrocław 2003, s. 117.

przez dyskurs tożsamościowy. Zauważała, że obecnie Partia Lewicy to ugrupowanie zrzeszające wielu wykształconych ludzi (partia akademicka, lepiej wykształconych i lepiej zarabiających), które powinno otwierać się na potrzeby ludzi niewykształconych.

S. Wagenknecht analizowała wpływ zmian cywilizacyjnych na sytuację robotników w XIX, XX i XXI wieku, kiedy ta grupa społeczna wykazywała się solidarnością, triumfowała, ale także doznawała upokorzeń. Podobnie jak Anne Case oraz Angus Deaton pisała o zjawisku „śmierci z rozpacz”. Zwracała uwagę, że potrzebna jest społeczna wrażliwość, i opisywała trudne położenie ludzi, którzy nie odnaleźli się na rynku pracy. Można skonstatować, że S. Wagenknecht domagała się „ekonomii z moralnym kompasem” i zniwelowania patologii na rynku pracy, które prowadzą do rozpowszechnienia innych problemów społecznych. Polityk analizowała także sytuację akademickiej klasy średniej, pisząc, że różni się ona od sytuacji klasy średniej, ponieważ środowisko akademickie korzysta z przywilejów związanych z posiadaniem wykształcenia. S. Wagenknecht zastanawiała się nad rolą merytokracji we współczesnym społeczeństwie, ponieważ jest to kwestia polaryzująca społeczeństwo. Także dostęp do uprawnień oraz definiowanie zobowiązań odgrywa znaczenie i w tym zakresie S. Wagenknecht optuje za uwrażliwieniem na nierówność szans w dostępie do zdobywania doświadczenia zawodowego i solidnej edukacji, nabywania uprawnień i wywiązywania się ze zobowiązań wynikających z odgrywanych ról społecznych⁴⁹. Polityk uprzedzała, że ze względu na różnice dotyczące standardów nauczania i wzrastającą stratyfikację społeczną wielu przedstawicielom klasy średniej grozi utrata pozycji społecznej. Natomiast zagrożenie dla środowiska akademickiego upatrywała w narastaniu podziałów, poczucia przynależności do grup zagrożonych, potrzebujących bezpiecznych przestrzeni dla swojej podmiotowości. Refleksje S. Wagenknecht dotyczące środowiska akademickiego oraz roli merytokracji wynikały nie tylko z obserwacji, ale także szeroko dyskutowanych lektur dotyczących kondycji liberalizmu. Wśród nich ważną rolę odegrała praca *Koniec liberalizmu, jaki znamy. Requiem dla polityki tożsamości* autorstwa Marka Lilli, który ostrzegał: „Im bardziej obsesyjni kampusowi liberałowie zajmowali się tożsamością jednostki, tym mniej angażowali się w racjonalną debatę polityczną”⁵⁰. S. Wagenknecht z uwagą przyglądała się lewicowemu liberalizmowi. W jej opinii przedstawiciele tego nurtu optują za „różno-

⁴⁹ M.J. Sandel, *Tyrania merytokracji. Co się stało z dobrem wspólnym*, Warszawa 2020; F. Walter, S. Marg, *Von der Emanzipation zur Meritokratie*, Göttingen 2013.

⁵⁰ M. Lilla, *Koniec liberalizmu, jaki znamy. Requiem dla polityki tożsamości*, Warszawa 2018, s. 113.

rodnością, otwartością na świat, modernizacją, ochroną klimatu, liberalizmem i tolerancją. Wypowiadają walkę wszystkiemu, co w rozumieniu lewicowego liberalizmu jest na prawo: nacjonalizmowi, nostalgii za przeszłością, prowincjalizmowi, rasizmowi, seksizmowi, homofobii, islamofobii. Wiara, naród i ojczyzna są dla lewicowych liberałów sztyfem anachronizmu⁵¹. Kiedy S. Wagenknecht pisała o lewicowym liberalizmie, nie uciekała od ironii, używając sformułowania „każdemu jego prawdę”⁵², jednocześnie przestrzegając przed narastaniem konfliktów społecznych, „tolerowaną nienawiścią”⁵³, podziałami religijnymi i niepowodzeniami procesów integracji.

Zakończenie

S. Wagenknecht to uważna obserwatorka dokonujących się na świecie zmian, w swoich wypowiedziach i książkach często krytykująca mainstream. Chociaż będąc przedstawicielką partii opozycyjnej, nie mogła wpływać w oczekiwany przez siebie wymiarze na wdrażanie postulatów i programów Partii Lewicy, to zabiegała o możliwość wyartykułowania swoich oczekiwań i stanowisk.

Bibliografia

- Bojenko-Izdebska E., *Przemiany w Niemczech Wschodnich 1989–2010. Polityczne aspekty transformacji*, Kraków 2011.
- Breuer H., *Den Sieg des Kommunismus fest im Blick*, Die Welt online, <https://www.welt.de>, 23.09.1998 (7.01.2022).
- Eubel C., Meisner M., *Sahra Wagenknecht: „Anbiederung an die SPD macht uns überflüssig”*, Der Tagesspiegel online, <https://www.tagesspiegel.de>, 1.05.2011 (5.01.2022).
- Giddens A., *Poza lewicą i prawicą*, Poznań 2001.
- Goeßmann D., *Sahra Wagenknecht. Von links bis heute*, Berlin 2019.
- Gordon N., *The German left is feeling blue*, „New Statesman”, 21–27.09.2018.
- Günter Gaus im Gespräch mit Sahra Wagenknecht*, rbb24, <https://www.rbb-online.de>, Sendung 11.02.2004 (6.01.2022).
- Höhne B., *Aufstehen, aber wozu?* [w:] S. Bukow, U. Jun, J. Siegmund, *Parteien in Bewegung*, Baden-Baden 2021.
- Hollstein M., *Die Linkspartei sucht ihre Spitzenkandidaten*, Die Welt online, <https://www.welt.de>, 23.11.2012 (7.01.2022).
- Hołub A., *Podstawowe problemy polityczne świata w przekazie skrajnej lewicy i prawicy w Niemczech na początku XXI wieku*, Olsztyn 2012.

⁵¹ S. Wagenknecht, *Die Selbstgerechten...*, s. 99.

⁵² *Ibidem*, s. 103.

⁵³ *Ibidem*, s. 119.

- Honneth A., *Redystrybucja jako uznanie. Odpowiedź dla Nancy Fraser* [w:] N. Fraser, A. Honneth, *Redystrybucja czy uznanie? Debata polityczno-filozoficzna*, Wrocław 2003.
- Jäger Ch., *Sahra Wagenknecht und Helmut Born Direktkandidaten der LINKEN. Düsseldorf für den Bundestag*, *lokalkompass*, <https://www.lokalkompass.de>, 18.11.2012 (7.01.2022).
- Jäger W., *Die Überwindung der Teilung. Der innerdeutsche Prozeß der Vereinigung 1989/1990*, Stuttgart 1998.
- Jörges H.-U., *Państwo w pacie, czyli o tym, jak przechył na lewo wstrząsa Niemcami*, „Zeszyty Niemcoznawcze”, 2008, nr 1.
- Judt T., *Żle ma się kraj. Rozprawa o naszych współczesnych bolączkach*, Wołowiec 2011.
- Kunze M., *Dissertationsveröffentlichung : Sahra Wagenknecht, die Mainstream-Ökonomen und die Politik*, Frankfurter Allgemeine Zeitung online, <https://www.faz.net>, 31.10.2012 (8.01.022).
- Lafontaine O., *Politik für alle. Streitschrift für eine gerechte Gesellschaft*, Berlin 2005.
- Lang J.P., *Biographisches Porträt: Sahra Wagenknecht* [w:] U. Backes, A. Gallus, E. Jesse, *Extremismus & Demokratie*, Baden-Baden 2011.
- Lilla M., *Koniec liberalizmu, jaki znamy. Requiem dla polityki tożsamości*, Warszawa 2018.
- Mählert U., *Krótką historia NRD*, Wrocław 2007.
- Malendowicz P., *Ultralewicowość a współczesność. Idee, programy, praktyka*, Piła 2006.
- Neugebauer G., *Die Linke-Auf dem Weg zu unbekanntem Ufern oder Die vertagte Klärung* [w:] M. Machnig, J. Raschke, *Wohin steuert Deutschland? Bundestag 2009. Ein Blick hinter die Kulissen*, Hamburg 2009.
- Olsen J., *The left party in the german federal election*, „German Politics”, 2018, nr 1.
- Osiński W., *Prawdziwa zmiana możliwa tylko z Lewicą*, Tygodnik „Przegląd”, <https://www.tygodnikprzeglad.pl>, 18.09.2017 (7.01.2022).
- Plenardebatten Mittwoch*, Parlament Europejski, <https://www.europarl.europa.eu>, 15.09.2004 (7.01.2022).
- Plenardebatten Mittwoch*, Parlament Europejski, <https://www.europarl.europa.eu>, 14.02.2007 (7.01.2022).
- Reitz T., *Kulturkampf im Wettbewerbsstaat*, „Das Argument”, 2018, nr 325.
- Rheinische Post: Linkspartei in Mettmann lehnt Kandidatur von Sahra Wagenknecht ab: „Abschreckend für die Wähler”*, Presseportal, <https://www.presseportal.de>, 9.08.2008 (5.01.2022).
- Sandel M.J., *Tyrania merytokracji. Co się stało z dobrem wspólnym*, Warszawa 2020.
- Schneider Ch., *Sahra Wagenknecht. Die Biographie*, Frankfurt am Main 2019.
- Seitz N., *Was heißt heute links, was heißt heute Sozialismus?*, „Die politische Meinung”, 2009, nr 473.
- Wagenknecht S., *Die Selbstgerechten. Mein Gegenprogramm für Gemeinsinn und Zusammenhalt*, Frankfurt–New York 2021.
- Wagenknecht S., *Freiheit statt Kapitalismus. Wie wir zu mehr Arbeit, Innovation und Gerechtigkeit kommen*, Frankfurt am Main 2011.
- Wagenknecht S., *Für ein Menschenrecht auf Frieden*, „Zeitschrift für Außen und Sicherheitspolitik”, 2017, nr 10.
- Wagenknecht S., *Wie wir uns vor dem Kapitalismus retten. Reichtum ohne Gier*, Frankfurt–New York 2018.

Wagenknecht S., Elsässer J., *Vorwärts und vergessen? Ein Streit um Marx, Lenin, Ulbricht und die verzweifelte Aktualität des Kommunismus*, Hamburg 1996.

Walter F., *Baustelle Deutschland. Politik ohne Lagerbindung*, Bonn 2009.

Walter F., Marg S., *Von der Emanzipation zur Meritokratie*, Göttingen 2013.

Winkler H.A., *Długa droga na Zachód. Dzieje Niemiec 1933–1990*, t. 2, Wrocław 2007.

Demands of Sahra Wagenknecht in the programme discourse of Germany's Left

Abstract

The article presents the political and publishing activity of Sahra Wagenknecht – the leader of the German Left Party with particular focus on her evaluation of the German Democratic Republic; the capitalist system; international affairs and social justice. The milestones in her political career have been presented: the struggle for votes for her post in the European Parliament and the Bundestag. What set S. Wagenknecht apart from others were her opposition activities and initiations of discussions concerning matters of interest in the left wing milieu, mainly regarding the pursuit of egalitarianism and social justice.

Keywords: Left Party, oppositionist, political discourse

Arkadiusz Lewandowski*

SUBIEKTYWNA DEPRYWACJA JAKO DETERMINANTA DZIAŁAŃ PRAWA I SPRAWIEDLIWOŚCI. PRZYPADEK PROGRAMU POLSKI ŁAD

Streszczenie

Celem artykułu jest określenie znaczenia subiektywnej deprivacji w ramach politycznej komunikacji Prawa i Sprawiedliwości. Analiza stanowi studium przypadku i dotyczy programu reform Polski Ład. Artykuł oparty jest na jakościowym podejściu w ramach badań nad populizmem (przedmiot analizy stanowią wypowiedzi liderów PiS). Problem badawczy dotyczy pytania: czy w ramach argumentacji na rzecz Polskiego Ładu obecne są treści, które kwalifikują się do przestrzeni wyznaczonej przez kategorię subiektywnej deprivacji? Z badania wynika, że argumentacja za Polskim Ładem odnosiła się do subiektywnej deprivacji w wymiarze zarówno poprawy poziomu życia w zakresie ekonomicznym, jak również pozycji w społeczeństwie. Liderzy PiS zapowiedzieli działania na rzecz niwelowania różnic pomiędzy poziomem życia w dużych miastach i peryferiach oraz pomiędzy społeczeństwem polskim a zachodnimi. Kategorią, która stanowiła istotny element argumentacji, była klasa średnia, której poszerzenie i wsparcie zapowiadano.

Słowa kluczowe: względna deprivacja, populizm, Prawo i Sprawiedliwość, populistyczna podaż, populistyczny popyt

Wstęp

W 2014 r. w Polsce odbywały się obchody 25. rocznicy wyborów czerwcowych z 1989 r., utożsamianych z początkiem ćwierćwiecza polskiej transformacji. Okres ten przez wielu ekspertów oceniany był na wskroś pozytywnie, do tego stopnia, że Polskę przedstawiano wręcz jako wzór transformacji gospodarczej kraju postkomunistycznego¹. Nastrój ten w wymiarze politycznym oddają słowa ówczesnego prezydenta Rzeczypospolitej

* Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, e-mail: a.lewandowski@ukw.edu.pl, ORCID: 0000-0002-8161-2257.

¹ Zob. J. Sawulski, *Pokolenie '89. Młodzi o polskiej transformacji*, Warszawa 2019, s. 9.

Polskiej Bronisława Komorowskiego, który opisując 25 lat polskiej transformacji, wielokrotnie posługiwał się frazą o „złotym wieku”².

Można zatem zadać sobie pytanie, dlaczego w tak dobrym okresie dla polskiego społeczeństwa, już rok później, w 2015 r., partia, która rządziła w ciągu poprzednich 8 lat, czyli praktycznie przez 1/3 „złotego wieku”, przegrywa. Dlaczego triumf odnosi ugrupowanie, którego kampania wyborcza opiera się na krytyce dotychczasowej polityki, zaś główny przekaz budowany jest za pomocą hasła *Dobra zmiana?* Co więcej, ugrupowanie to, mimo stale artykułowanych społecznych sprzeciwów i protestów, utrzymuje na tyle wysokie poparcie społeczne, że wygrywa kolejne wybory parlamentarne w 2019 r., a wspierany przez nie polityk Andrzej Duda zostaje w 2020 r. wybrany na urząd Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej na drugą kadencję.

Odpowiadając na powyższe pytania, należy stwierdzić, iż w roku 2015 PiS wykorzystało społeczne nastroje ukierunkowane na procesy zmiany³, stosując m.in. strategię, która uznana została przez wielu badaczy za populistyczną⁴. Podążając tym tropem, na potrzeby artykułu i analizy działań PiS przyjmuję teoretyczną perspektywę populistycznej podaży i popytu⁵ oraz subiektywnej deprywacji traktowanej jako element współczesnego populizmu⁶.

² Słowa o „naszym złotym wieku” czy „złotym wieku naszego pokolenia” padały przy okazji obchodów 25-lecia III RP podczas różnych spotkań i wystąpień Prezydenta Bronisława Komorowskiego. Zob. *Bronisław Komorowski: to jest nasz złoty wiek*, wp.pl, <https://www.wp.pl/>, 1.06.2014 (10.01.2022); *Komorowski: to jest nasz złoty wiek*, onet.pl, <https://onet.pl/>, 1.06.2014 (10.01.2022).

³ E. Marciniak, T. Godlewski, *Jakościowy portret elektoratu zmiany w wyborach parlamentarnych 2015 roku. Podobieństwa i różnice*, „e-Politikon”, 2016, nr XVII, s. 44.

⁴ Relacje Prawa i Sprawiedliwości z populizmem charakteryzowane są na *continuum* pomiędzy stosowaniem populistycznych narzędzi na potrzeby politycznej rywalizacji a wypełnianiem w pełni roli populistów na partyjnej scenie. Zob. P. Przyłęcki, *Populizm w polskiej polityce. Analiza dyskursu politycznego*, Warszawa 2012; A. Szerbiak, *An anti-establishment backlash that shook up the party system? The October 2015 Polish parliamentary election*, „European Politics and Society”, 2017, vol. 18, issue 4; B. Stanley, *A New Populist Divide? Correspondences of Supply and Demand in the 2015 Polish Parliamentary Elections*, „East European Politics and Societies”, 2018, vol. 33, issue 1; R. Markowski, *Plurality support for democratic decay: the 2019 Polish parliamentary election*, „West European Politics”, 2020, vol. 43, issue 7; D. Kasproicz, *Populistyczna radykalna prawica jako obszar badawczy*, Kraków 2017; P. Obacz, *Monizm polityczny jako wyraz populizmu. Rozważania teoretyczne na przykładzie dokumentów ideologiczno-programowych Prawa i Sprawiedliwości, Solidarnej Polski i Polski Razem [w:] Autorytamy populizmu w XXI wieku. Krytyczna rekonstrukcja*, red. F. Pierzchalski, B. Rydliński, Warszawa 2017.

⁵ B. Stanley, *op. cit.*, s. 18–25.

⁶ R. Eatwell, M. Goodwin, *Narodowy populizm. Zamach na liberalną demokrację*, Katowice 2020, s. 20.

Celem artykułu jest określenie znaczenia subiektywnej deprivacji w ramach politycznej działalności Prawa i Sprawiedliwości. Przeprowadzona analiza stanowić będzie studium przypadku, w postaci komunikowania programu reform Polski Ład, i oparta zostanie na jakościowym podejściu w ramach badań na populizmem⁷. Główną płaszczyzną analizy stanowić będzie komunikacja polityczna liderów Prawa i Sprawiedliwości w osobach prezesa partii Jarosława Kaczyńskiego oraz premiera Mateusza Morawieckiego, którzy w głównej mierze odpowiadali za zaprezentowanie programu Polski Ład opinii publicznej.

Problem badawczy dotyczy pytania: czy w ramach argumentacji na rzecz Polskiego Ładu obecne są treści, które kwalifikują się do przestrzeni wyznaczonej przez kategorię subiektywnej deprivacji? Szczegółowo ujmując ten problem, interesuje mnie kwestia wskazania głównych treści charakteryzujących Polski Ład i argumentacji za jego wprowadzeniem.

Subiektywna deprivacja jako źródło populistycznej polityki – rozważania teoretyczne

Problematyka deprivacji w ostatnich latach dynamicznie wkroczyła w obszar analiz politologicznych dotyczących m.in. populizmu i kryzysu demokracji liberalnej. Zjawisko to, znane i opisywane przed laty w naukach społecznych, na nowo zyskuje naukową atrakcyjność. W znaczeniu niekoniecznie politologicznym relatywną deprivację zdefiniował m.in. David F. Aberle, który zwrócił uwagę na niezgodność pomiędzy uzasadnionymi oczekiwaniami jednostki (lub grupy) względem rzeczywistości a stanem faktycznym⁸. W proponowanej przez niego koncepcji kluczowe były indywidualne odniesienia do przeszłości, na bazie których jednostka wnioskuje o możliwej przyszłości, zaś jej niezgodność z przewidywaniami generuje niezadowolenie⁹. Deprivacja w takim ujęciu ma charakter względny również dlatego, że dotyczyć może osób słabiej i lepiej uposażonych, znajdujących się praktycznie w każdym miejscu społecznej stratyfikacji i mających różne ambicje i życiowe aspiracje. To nie rzeczywisty poziom życia (nawet wysoki), ale niezaspokojenie aspiracji

⁷ Szerzej na temat tego podejścia zob. A. Lipiński, *Podejścia jakościowe w badaniach nad populizmem: analiza ideologii, teoria dyskursu i podejście dyskursywno-historyczne* [w:] *Badania nad dyskursem populistycznym: wybrane podejścia*, red. A. Stępińska, A. Lipiński, Poznań 2020, s. 50–54.

⁸ Zob. M. Posern-Zielińska, *Źródła relatywnej deprivacji a geneza shakeryzmu*, „Etnografia Polska”, 1975, t. XIX, z. 2; D.F. Aberle, *A note on relative deprivation theory as applied to millenarian and other cult movements*, Mouton, Haga 1962.

⁹ Zob. szerzej M. Posern-Zielińska, *op. cit.*

i oczekiwań względem własnego losu stają się kluczowe. Wiążący deprivację ze społecznymi rewolucjami Tomasz Marek odnosi się z kolei do socjologicznej tradycji Jamesa A. Davisa, w której relatywna deprivacja traktowana jest jako stan psychiczny jednostki polegający na odczuwaniu negatywnej różnicy w traktowaniu pod względem określonej cechy w porównaniu siebie z innymi¹⁰.

Subiektywna deprivacja silnie koreluje z problematyką nierówności społecznych czy nawet ubóstwa w wymiarze społeczno-moralnym, które w swojej istocie wykraczają poza wyłącznie ekonomiczny wymiar. W tej perspektywie kluczowe stają się takie kwestie, jak „pozycja i status społeczny, poszanowanie godności, zjawiska napiętnowania, stygmatyzacji i nierówności w dziedzinie praw obywatelskich”¹¹. Piotr Broda-Wysocki, odwołując się do ustaleń Amartaya Sena w kontekście nierówności i miar ubóstwa, stosuje kategorie możliwości i zdolności (nie zaś osiągnięć), które charakteryzuje jako przekraczanie potencjalnych ograniczeń w zakresie egzystowania w warunkach niezagrażających zdrowiu, działań państwa gwarantujących poczucie bezpieczeństwa, a także w dostępie do „potrzebnej informacji, możliwości kształcenia się, możliwość reprodukcji oraz uczestnictwa w życiu politycznym”¹². Tym samym ubóstwo w tej perspektywie nie oznacza tylko niskich dochodów i standardów życia poniżej poziomu przyjętego za akceptowany społecznie i formalnie. W kontekście deprivacji ubóstwo oznaczałoby bowiem zajmowanie „pozycji społecznej pozbawiającej możliwości dokonywania wyboru i osiągnięcia innego/lepszego życia z powodu ograniczeń statusowych lub braku środków czy kompetencji”¹³.

Problematyka subiektywnej deprivacji w zaprezentowanym ujęciu stanowi istotne zagadnienie dla analiz poświęconych populizmowi w Europie Środkowej, gdzie problematyczne są aspiracje przedstawicieli klasy

¹⁰ T. Marek, *Koncepcja relatywnej deprivacji jako uzasadnienie rewolucji społecznych i zachowań przestępczych*, „Przegląd Prawniczy, Ekonomiczny i Społeczny”, 2014, nr 3, s. 118. Zob. A.F. Corning, *Assessing perceived social inequity: A relative deprivation framework*, „Journal of Personality and Social Psychology”, 2000, no. 78(3); N.T. Feather, *Analyzing relative deprivation in relation to deservingness, entitlement and resentment*, „Social Justice Research”, 2015, no. 28(1); J.N. Gurney, K.J. Tierney, *Relative deprivation and social movements: A critical look at twenty years of theory and research*, „The Sociological Quarterly”, 1982, vol. 23, issue 1; C. Webber, *Reevaluating relative deprivation theory*, „Theoretical Criminology”, 2007, vol. 11, issue 1; J. Rak, *Between Relative Deprivation and Gratification: A Study in the Gals for Gals' Sense of Reproductive Security*, „Przegląd Politologiczny”, 2020, nr 4.

¹¹ P. Broda-Wysocki, *Paradygmat analiz ubóstwa i wykluczenia społecznego*, „Przegląd Europejski”, 2021, vol. 2021, nr 2, s. 13.

¹² *Ibidem*, s. 13–14; A. Sen, *Nierówności. Dalsze rozważania*, Kraków 2000.

¹³ P. Broda-Wysocki, *op. cit.*, s. 14.

średniej, dla których punktem odniesienia jest ekonomiczny poziom życia w USA i państwach Europy Zachodniej, który wydaje się ciągle nieosiągalny, pomimo obietnic „dogonienia Zachodu”, jakimi na początku transformacji posługiwały się elity nowo kształtujących się demokracji postkomunistycznych¹⁴. Tym samym w przypadku społeczeństwa polskiego (jak również społeczeństw Europy Środkowej) subiektywna deprywacja głęboko zakorzeniona jest w przemianach społeczno-politycznych, jakie zaszły w ramach transformacji ustrojowej i gospodarczej. Z jednej strony konsekwencją transformacji jest podział na wygranych i przegranych w znaczeniu politycznych i symbolicznym¹⁵, a z drugiej zaś czysto ekonomiczne i społeczne rozwarstwienie. Na problem ten zwracają uwagę chociażby Iwan Krastew i Stephen Holmes, podkreślając, że ówczesnym zmianom towarzyszyły zjawiska nierówności społecznych, uwłaszczenia nomenklatury, dzięki prywatyzacji oraz arbitralnej redystrybucji własności prywatnej¹⁶.

Problematyka ta w ostatnich latach staje się tym ważniejsza, że zgodnie z założeniami subiektywnej deprywacji, istotne jest indywidualne postrzeganie tego, jak zmienia się pozycja danej osoby i pozycja szerszej grupy w porównaniu z innymi w społeczeństwie¹⁷. Owo porównywanie swojej pozycji, zamożności czy standardu życia stało się współcześnie łatwiejsze i powszechniejsze dzięki mediom społecznościowym. Aby porównać się z sąsiadem, rówieśnikiem, czy szerzej – z obywatelem innego państwa, nie trzeba już opuszczać własnego domu. Każdy może porównać się z najzamożniejszymi na świecie¹⁸.

Zaadaptowany do nauk o polityce problem deprywacji stanowi istotny element teorii wyjaśniających sukcesy populistów, czy szerzej – problemy demokracji liberalnej. Zagadnienie to podejmuje chociażby Yascha Mounk, który problematykę związaną z deprywacją wskazuje jako jeden z trzech głównych „warunków zakresowych”, które w przeszłości gwarantowały stabilność demokracji, a w ostatnich dziesięcioleciach ulegały zmianom, na tyle dotkliwym, że owej gwarancji już nie

¹⁴ Zob. I. Krastew, S. Holmes, *Światło, które zgasło. Jak Zachód zawiódł swoich wyznawców*, Warszawa 2020, s. 60–66 (wersja MOBI).

¹⁵ Zob. M. Jarosz, *Wygrani i przegrani polskiej transformacji*, Warszawa 2005.

¹⁶ I. Krastew, S. Holmes, *op. cit.*, s. 62 (wersja MOBI).

¹⁷ R. Eatwell, M. Goodwin, *op. cit.*, s. 193.

¹⁸ I. Krastew, S. Holmes, *op. cit.*, s. 84 (wersja MOBI); M. Szuldrzyński, *Media społecznościowe kontra liberalna demokracja, jaką znamy [w:] Znaczenie nowych technologii dla jakości systemu politycznego. Ujęcie politologiczne, prawne i socjologiczne*, red. M. Bernaczyk, T. Gąsior, J. Misiuna, M. Serowaniec, Toruń 2020, s. 35–37. Szczegółowo zagadnienie znaczenia procesu porównywania się w ramach deprywacji przedstawia Tomasz Marek. Zob. T. Marek, *op. cit.*, s. 117–120.

zapewniały. I tak obok zmiany w przestrzeni komunikacji społecznej i mediów oraz zmian w wymiarze zaniku monoetnicznych społeczeństw istotne jest właśnie zatrzymanie procesu, w ramach którego w parze ze stabilizacją i konsolidacją demokracji wzrastał poziom życia większości obywateli oraz ich nadzieje na przyszłość. Zawieszenie progresu w tym obszarze stanowi istotne podłoże dla rozwoju poczucia deprywacji właśnie i obaw o przyszłość w szczególności w wymiarze ekonomicznym¹⁹.

Problem obaw o przyszłość podejmują chociażby Rafał Dudała czy Elżbieta Korolczuk, którzy odwołując się m.in. do ustaleń poczynionych przez Pipę Norris i Ronalda F. Ingleharta²⁰, czynniki wzrostu znaczenia populizmu w demokracjach liberalnych grupowali w obszarze ekonomii oraz kultury²¹. Według Dudały czynnikami wzrostu znaczenia populizmu w demokracjach liberalnych są: niepewność ekonomiczna oraz kulturowe cofnięcie. Niepewność dotyczy nierówności ekonomicznych jako pochodnych zmian w społeczeństwach postindustrialnych w dziedzinie rynku pracy i ekonomii powodowanych neoliberalną polityką, procesami globalizacyjnymi i automatyzacją pracy, co w konsekwencji prowadzi do osłabienia więzi, wzrostu bezrobocia czy uzależnienia od świadczeń socjalnych oraz pogłębiających się nierówności i podziałów społecznych²². Kulturowe cofnięcie z kolei interpretowane jest jako odpowiedź na progresywne zmiany kulturowe²³.

Tożsamość rozróżnienie proponuje Elżbieta Korolczuk, która dzieląc przyczyny sukcesu populistów na czynniki ekonomiczne i kulturowe, zastrzega jednocześnie, że „analizy naukowe wskazują, iż wzrost nierówności społeczno-ekonomicznych jest ściśle związany z przemianami w sferze kultury”. Niestabilność ekonomiczna bowiem i kwestie kulturowe generują obawę przed radykalną zmianą stylu życia i wartości społecznych²⁴. Korolczuk dodaje jednakże jeszcze jeden czynnik istotny z perspektywy wyników populistów. Oprócz nierówności ekonomicznych, takich jak zróżnicowany dostęp do zasobów, brak poczucia bezpieczeństwa ekonomicznego i prekaryzacji w sferze pracy za istotne

¹⁹ Y. Mounk, *Lud kontra demokracja. Dlaczego nasza wolność jest w niebezpieczeństwie i jak ją ocalić*, Warszawa 2019, s. 168.

²⁰ R.F. Inglehart, P. Norris, *Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash*, "Harvard Kennedy School Faculty Research Working Papers", 2016, August, RWP16-026.

²¹ R. Dudała, *System polityczny współczesnych Włoch. Dynamika zmian*, Kielce 2019, s. 195; E. Korolczuk, *Populizm, nierówności i uwiąd obywatelstwa socjalnego*, Concilium Civitas, <http://conciliumcivitas.pl> (12.11.2021).

²² R. Dudała, *op. cit.*, s. 196.

²³ *Ibidem*.

²⁴ E. Korolczuk, *op. cit.*

uważa „nierówności w sferze dystrybucji godności, głosu i widzialności”, te ostatnie uznając za „znacznie trudniej uchwytne niż nierówności w zarobkach”, a jednocześnie będące wyrazem nie tylko przemian „w sferze ekonomii, ale też przekształceń dotyczących definicji obywatelstwa we współczesnym świecie”²⁵. Michael Sandel problem ten określa mianem stosunku do sukcesu i porażki, które towarzyszą nierównościom społecznym, a które dla osób „przegranych” oznaczają poczucie, że „zwycięzcy patrzą na nich z pogardą”²⁶.

Podobnie znaczenie deprywacji dla współczesnej sytuacji politycznej określali Roger Eatwell i Matthew Goodwin, którzy jej fenomen wpisali w ramy koncepcji populizmu 4D. Uznali oni bowiem deprywację za jeden z czterech jego kluczowych elementów. Pozostałymi były z kolei: brak zaufania wobec elitarystycznej demokracji liberalnej (*distrust*), destrukcja historycznie ukształtowanej tożsamości grup narodowych i jej ustalonych stylów życia (*destruction*) oraz odejście zwolenników od głównych partii (*de-alignment*)²⁷. Kategoria subiektywnej deprywacji w ujęciu politycznym w przeciwieństwie do obiektywnej (jak np. życie w niskich dochodach, utrata pracy) kładzie nacisk na silne obawy dotyczące poczucia, że zarówno konkretne osoby, jak i całe grupy „tracą w stosunku do innych części społeczeństwa, że świat rosnącego dobrobytu i awansu społecznego już się dla nich skończył a wraz z nim nie tylko nadzieja, ale także szacunek”²⁸.

Tym samym pojęcie deprywacji jako kategorii przydatnej dla analiz współczesnego populizmu wymaga uwzględnienia czynników takich, jak poczucie godności czy też dostępność do istotnych dóbr społecznych typu bogactwo, ale w pierwszej kolejności prestiż czy pośrednio władza poprzez uczestnictwo w życiu społecznym i politycznym. Deprywacja ma zatem swój wyraz zarówno czysto ekonomiczny w postaci odniesień do rozwarstwienia społecznego, jak również jednocześnie stanowi zjawisko, którego efekty mają znaczenie dla sfery politycznej, determinują bowiem polityczne wybory i chociażby popytową stronę populizmu. Kluczowe w tym kontekście jest to, że deprywacja dotyczy istotnego z perspektywy legitymizacji politycznej problemu poczucia niemożności skutecznego uczestnictwa w życiu politycznym (braku dostępu do dobra, jakim jest władza), co skrzętnie wykorzystują krytykujący elity populisci, którzy deklarowane rozwiązania problemów nawiązujących do względnej deprywacji nie utożsamiają wyłącznie z podnoszeniem po-

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ M. Sandel, *Tyrania merytokracji*, Warszawa 2020, s. 38 (wersja MOBI).

²⁷ R. Eatwell, M. Goodwin, *op. cit.*, s. 20, 193.

²⁸ *Ibidem*, s. 193.

ziomu płac, lecz wiążą z znacznie szerszymi procesami dotyczącymi integracji społecznej, szacunku i subiektywnego poczucia dystansu względem innych grup społecznych²⁹.

Istotnym czynnikiem wpływającym na sukcesy populistów jest wzmocnienie subiektywnej deprywacji poprzez deprecjonowanie politycznych przeciwników i nadgorliwe oraz błędne utożsamianie ich z kategoriami „gorszymi” na gruncie paradygmatu merykratycznego³⁰. Jak wykazują Eatwell i Goodwin, poczucie względnej deprywacji dotyka bowiem nie tylko najbiedniejszych znajdujących się na dole drabiny społecznej, ale dotyczy także pracowników zatrudnionych w pełnym wymiarze godzin, przedstawicieli części klasy średniej, a także młodych wyborców³¹. Ł. Stach podkreśla z kolei, że tym, co łączy te osoby, jest niezadowolenie z transformacji wzmocnione rosnącym rozwarstwieniem społecznym³².

Czynnikiem, który dodatkowo wzmacnia poczucie deprywacji, jest zjawisko stygmatyzowania wyborców popierających ugrupowania, które określa się mianem populistycznych. Jak zauważają Mikołaj Cześnik oraz Rafał Miśta, w publicystycznych i popularnonaukowych wyjaśnieniach zwycięstwa Prawa i Sprawiedliwości przejawiają się płytkość, stereotypowość oraz pogarda, a „wyborcy PiS są w nich przedstawiani jako bezmyślna, chciwa i mściwa mierzwa”³³. Zwracają też na ten fakt uwagę Eatwell i Goodwin, którzy podkreślają znaczenie zredukowanych i uproszczonych stereotypów dotyczących m.in. mitycznego elektoratu populistów, który w debacie publicznej często przedstawiany jest jako złożony z bezrobotnych i słabo uposażonych. W rzeczywistości zaś determinantów głosowania na populistów nie należy ograniczać tylko do kwestii bezrobocia, ale zwrócić uwagę na takie problemy, jak wspomniane powyżej rozwarstwienie społeczne czy problem braku możliwości realizacji własnych aspiracji³⁴. Populistyczna oferta znajduje swoich odbiorców zarówno pośród tych, którzy stanowią społeczne doły, jak również „odczuwających swoją pozycję jako niepewną”³⁵.

²⁹ *Ibidem*, s. 287.

³⁰ Por. M. Sandel, *op. cit.*

³¹ R. Eatwell, M. Goodwin, *op. cit.*, s. 193.

³² Ł. Stach, *Środkowoeuropejscy populiści trzymają się mocno? Populizm w Czechach, na Słowacji i Węgrzech*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe”, 2011, vol. VIII, nr 4, s. 225.

³³ M. Cześnik, R. Miśta, *Zamożność, wpływy, poważanie – społecznie cenione dobra oczami polskich wyborców*, „Studia Socjologiczne”, 2021, nr 3(242), s. 59.

³⁴ R. Eatwell, M. Goodwin, *op. cit.*, s. 57–58.

³⁵ E. Korolczuk, *op. cit.*

Polski Ład a subiektywna deprywacja – analiza argumentacji

Aby skutecznie odpowiedzieć na zawarte we wstępie pytania badawcze, istotne jest nakreślenie odpowiedniego kontekstu dla propozycji programu Polskiego Ładu. Konieczne jest zatem zwrócenie uwagi na rodzaje aktywności PiS w kampanii poprzedzającej wybory 2019 r. Działania partii Jarosława Kaczyńskiego w postaci m.in. programu 500+, obniżenia wieku emerytalnego, ale także np. trzynastej emerytury Rafał Drozdowski wpisuje w szerszy trend populizacji polityki, czyli postępującej akceptacji, nawet przez partie *mainstreamu*, działań, które mają znamiona populistycznych. Proces ten stanowi niejako odpowiedź na wzrastającą, by użyć określenia Michaela Sandela, tyranię merytokracji³⁶ dotyczącą „jednostek marginalizowanych i wypychanych z najatrakcyjniejszych segmentów rynku pracy (bądź w ogóle do nich niedopuszczanych)”³⁷.

W przypadku PiS określony przez Drozdowskiego kierunek politycznych realiów nie stanowił jednak radykalnego zwrotu, a wręcz miał spójny i konsekwentny charakter. Partia Jarosława Kaczyńskiego postulaty na rzecz społecznego solidaryzmu i realizacji zasady dobra wspólnego prezentowała także w latach poprzedzających zwycięstwo w 2015 r.³⁸. Zapowiadane w kampanii i realizowane po wyborach 2015 r. działania były wzmoczoną kontynuacją, opartą w głównej mierze na poprawnie odczytanych społecznych odczuciach.

Też o „trafieniu” w populistyczny popyt z elementami subiektywnej deprywacji potwierdzają wyniki badań m.in. Bena Stanleya, według którego podczas wyborów w 2015 r. kwestia dobrych wyników gospodarczych nie stanowiła istotnego czynnika wpływającego na postawy wyborcze. O wiele większe znaczenie miały wówczas zagadnienia wartości i tożsamości narodowej. Od rzeczywistego poziomu życia istotniejsze było oczekiwanie uznania i spełnienia własnych oczekiwań, w tym również tych niematerialnych, takich jak godność, szacunek itp.³⁹. Po-

³⁶ M. Sandel, *op. cit.*

³⁷ R. Drozdowski, *Co się dzieje? Między utopią populizmu a poszukiwaniem nowej umowy społecznej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2017, R. LXXIX, z. 2, s. 21.

³⁸ Zob. J. Sanecka-Tyczyńska, *Państwo obywatelskie i wspólnota polityczna. Studium o myśli politycznej Prawa i Sprawiedliwości*, Lublin 2011, s. 110–128; T. Bojarowicz, *Novum podziałów społeczno-politycznych w Polsce w latach 2005–2017*, Olsztyn 2018, s. 107–123; *IV Rzeczpospolita. Sprawiedliwość dla Wszystkich. Program Prawa i Sprawiedliwości*, Warszawa 2005; *Nowoczesna. Solidarna. Bezpieczna Polska. Program wyborczy Prawa i Sprawiedliwości*, Warszawa 2011; *Zdrowie. Praca. Rodzina. Program wyborczy Prawa i Sprawiedliwości*, Warszawa 2014.

³⁹ B. Stanley, *op. cit.*, s. 40. W kontekście niejednoznacznego odczytywania wskaźników ekonomicznych jako tła dla wyborczych decyzji w 2015 r. warto zwrócić uwagę

dobne wnioski formułował Maciej Gdula, który zakwestionował charakterystykę elektoratu PiS przez użycie powierzchownego podziału na zamożnych i biednych czy mieszkańców dużych miast i peryferii. Gdula zauważył, że realnym problemem w owym czasie były odczucia klasy średniej, która „odkryła”, że „reguły określające zasady konkurencji wcale nie obowiązują wszystkich a ograniczenia klasy wyższej i troski klasy średniej nie istnieją”⁴⁰. Przy takiej optyce elektorat populistyczny, który wspierał PiS, stanowiły nie tylko społeczne „doły”, ale w głównej mierze właśnie świadoma swoich aspiracji i jednocześnie niemożności ich zrealizowania klasa średnia. Łączy się to z poczuciem zawodu, jaki proponuje liberalna demokracja dająca deklaratywnie równość szans, a jednocześnie tworząca problem w realizacji swoich aspiracji⁴¹. Przyjmując taką perspektywę, w warunkach polskich zarówno elektorat populistów, jak i subiektywną deprywację możemy kojarzyć nie tylko z stereotypowym bezrobotnym, niewykształconym i mieszkańcem wsi lub małego miasteczka.

Podczas kampanii wyborczej w 2015 r. (a także podczas pierwszej kadencji rządów Zjednoczonej Prawicy) jednym z kluczowych elementów budzącym społeczne i polityczne emocje, a z drugiej strony trafiającym w społeczne oczekiwania, był program 500+⁴². Jak podaje Anna Gromada, program ten w medialnych przekazach polityków PiS przedstawiany był za pomocą trzech rodzajów argumentacji: jako działania na rzecz zwiększenia poziomu diety, jako walka z ubóstwem oraz jako forma inwestycji w kapitał ludzki⁴³. Ujmując owe argumentacje z perspektywy jakościowej analizy treści, wyszukującej istotnych elementów zawartych w politycznym przekazie, warto podkreślić jest jednak, iż w ramach uzasadnień dla programu 500+ znalazły się argumenty odwołujące się do przywrócenia godności polskim rodzinom, otwarcia przed nimi nowej szansy⁴⁴. Jak deklarowała ówczesna premier Beata Szydło,

na analizę socjologów: Andrzeja Zybertowicza, Macieja Gurtowskiego oraz Radosława Sojaka opublikowaną jeszcze przed wyborami. Zob. A. Zybertowicz, M. Gurtowski, R. Sojak, *Państwo Platformy. Bilans zamknięcia*, Warszawa 2015.

⁴⁰ M. Gdula, *Nowy autorytaryzm*, Warszawa 2018, s. 58–59.

⁴¹ *Ibidem*; *Wyniki wyborów 2015. Zdecydowane zwycięstwo PiS! Może rządzić samodzielnie*, rmf24.pl, <https://www.rmf24.pl>, 26.10.2015 (20.01.2022).

⁴² M. Nowina-Konopka, *Program Rodzina 500 plus w kontekście rozważań nad populizmem rozumianym jako strategia polityczna* [w:] *Populizm jako narzędzie marketingu politycznego*, red. M. Nowina-Konopka, K. Glinka, R. Miernik, Kielce 2017, s. 123.

⁴³ A. Gromada, *Czemu służy program rodzina 500 plus? Analiza celów polityki publicznej i polityki partyjnej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 2018, R. LXXX, z. 3, s. 239–240.

⁴⁴ Szydło: *500 plus jest przełomem kopernikańskim polskiej polityki prorodzinnej*, Dziennik.pl, <https://dziennik.pl>, 23.02.2019 (15.01.2022).

„500+ to jest program, który jest wprowadzony po to, ażeby Polakom lepiej się żyło i żeby polskie rodziny miały bezpieczne, godne życie i też żeby się w Polsce więcej dzieci rodziło”⁴⁵. Uzasadnianie programu 500+ nawiązywało zatem do subiektywnej deprivacji. Środki z programu oprócz demografii miały właśnie być zastrzykiem finansowym i poszerzyć możliwości działania rodzin, zwiększyć ich ekonomiczną sprawczość, ale także podnieść poziom poczucia godności⁴⁶.

Efektywność działania Prawa i Sprawiedliwości w perspektywie deprivacyjnej można oceniać pod kątem wpływu na poziom dostępności takich społecznych dóbr, jak władza, prestiż oraz zamożność. Mikołaj Cześniak i Rafał Mišta, badając tę kwestię, konstatują, że PiS zapewnił swoim wyborcom realizację obietnic z 2015 r. w zakresie dostępu do cenionych społecznie dóbr, przy czym należy zastrzec za autorami badania, iż głosujący na PiS w 2015 r. podczas czterech kolejnych lat dostrzegli „w większym stopniu niż pozostali obywatele, poprawę swojego położenia na skali zamożności i wpływów, ale nie na skali poważania”⁴⁷.

Doświadczenia pierwszej kadencji rządów PiS odzwierciedlone zostały podczas kampanii wyborczej 2019 r. Wówczas to partia Jarosława Kaczyńskiego komunikowała się z wyborcami narracją, której sens oddawał wyborczy program o wiele mówiącej nazwie *Polski model państwa dobrobytu*.

Program ten stanowił z jednej strony charakterystykę dotychczasowej polityki rządu PiS, opisywanej poprzez wzrost PKB, „wzrost poziomu życia, wzrost dochodów budżetowych, obniżenie poziomu zadłużenia, ograniczenie sfery niedostatku, w szczególności skrajnego niedostatku, zwłaszcza wśród dzieci, a także zmniejszanie się różnic społecznych”⁴⁸. Jednocześnie też w dokumencie tym zapowiadano kontynuację prowadzonej dotychczas polityki określonej jako „program budowy polskiej wersji państwa dobrobytu”. Program ten miał być nastawiony z jednej strony na możliwie szybki wzrost poziomu życia, ze szczególnym naciskiem na wzrost płac, z drugiej zaś na „odrzućenie ofensywy zmierzającej do podważenia fundamentów naszej kultury, naszej tożsamości i wreszcie naszej wolności”⁴⁹, co odpo-

⁴⁵ *Sygnaly Dnia 31 marca 2017 roku, rozmowa z premier Beatą Szydło*, Polskie Radio, <https://www.polskieradio.pl>, 31.03.2017 (15.01.2022).

⁴⁶ Jak podaje Maria Nowina-Konopka, w badaniach dotyczących oceny programu 500+ w 2017 r. jako pozytywne wskazywano możliwość swobodnego gospodarowania przez rodziny funduszami, poprawę sytuacji dzieci ubogich czy np. możliwość spędzania większej ilości czasu z dziećmi. M. Nowina-Konopka, *op. cit.*, s. 121.

⁴⁷ M. Cześniak, R. Mišta, *op. cit.*, s. 81.

⁴⁸ *Polski model państwa dobrobytu. Program Prawa i Sprawiedliwości*, Warszawa 2019, s. 42.

⁴⁹ *Ibidem*.

wiada wymienionym w pierwszej części tekstu obu płaszczyznom sukcesu populistów – ekonomicznej i kulturowej. Wyborczy program *Polski model państwa dobrobytu* należy zatem traktować jako swoistą zapowiedź Polskiego Ładu. Wyczuwając i jednocześnie wzmacniając owe deprywacyjne nastroje, Kaczyński już na początku 2021 r. zapowiadał nowy program (jeszcze pod nazwą Nowego Ładu), nakreślając jego kontury jako ukierunkowanego prospołecznie, ale jednocześnie nastawionego także prorozwojowo⁵⁰.

Zaprezentowany już oficjalnie 15 maja 2021 r. program Polskiego Ładu miał spełniać te postulaty. Premier Mateusz Morawiecki, dokonując prezentacji jego założeń, w sposób jednoznaczny określił jego charakter i jednocześnie pozycjonował odbiorców przekazu w kontrze do politycznych i biznesowych elit, zauważając, że kontrowersje, które rzekomo wzbudza program, pojawiają się u osób, którymi są „przede wszystkim oderwane od rzeczywistości elity finansowe, elity wielkomiejskie, które nie rozumieją potrzeb normalnych ludzi”⁵¹. Tematykę godnościową obecną w Polskim Ładzie podkreślał lider Prawa i Sprawiedliwości, zaznaczając, że zmiana, jaką niesie ze sobą program, nastawiona jest „przede wszystkim na to, żeby większość Polaków, która mieszka poza największymi ośrodkami miejskimi została odpowiednio doceniona, uzyskała odpowiednie szanse. Żeby jej poziom życia zrównał się z poziomem dużych miast”⁵². Kaczyński Polski Ład określił mianem „wielkiego programu zmiany naszego kraju, zmiany cywilizacyjnej”. Precyzował również w tonie inkluzywności, że ww. zmiana będzie dotyczyła wszystkich mieszkańców Polski, „wszystkich grup społecznych, wszystkich regionów”⁵³.

Jako rodzaj deklarowanych działań na rzecz zrównania szans można również potraktować postulat zwiększenia składki zdrowotnej dla lepiej zarabiających. Postulat ten obarczono narracją o sprawiedliwości i moralności tego rozwiązania. Kaczyński, argumentując za tym rozwiązaniem, nawiązywał do wątków, które należy uznać za deprywacyjne: „Grupa najlepiej zarabiających menadżerów, najbogatszych ludzi spośród przedsiębiorców będzie musiała sprawiedliwie płacić składkę na służbę zdrowia. No bo gdzie jest [...] jakiegokolwiek rozsądne uzasadnienie tego, że człowiek, który ma 4 tys. zł miesięcznie ma płacić tę całą składkę, a ten kto ma 40 tys. zł albo 140 tys. zł miesięcznie ma płacić

⁵⁰ Kaczyński zapowiada „nowy ład”. „Niedługo przedstawimy nasze plany”, Polsat News, <https://www.polsatnews.pl/>, 28.01.2021 (15.01.2022).

⁵¹ Morawiecki: *Polski Ład to spójna wizja nowoczesnego i sprawiedliwego państwa*, businessinsider.com, <https://businessinsider.com.pl>, 14.01.2022 (20.01.2022).

⁵² S. Bounaoui, *Polski Ład dla wsi. Jarosław Kaczyński zapowiada nowy program*, rmf24.pl, <https://www.rmf24.pl>, 11.07.2021 (20.01.2022).

⁵³ *Ibidem*.

tyle samo albo mniej od tego biednego – powiedział. – [...] nie ma na to ani moralnego, ani żadnego innego uzasadnienia”⁵⁴. Wątek ten podczas prezentacji programu podejmował także Morawiecki, który deklarował, że w Polsce nie może funkcjonować uprzywilejowanie silniejszych, zaś Polski Ład gwarantuje bardziej sprawiedliwe rozwiązania⁵⁵.

Zarówno lider PiS, jak i premier Morawiecki przedstawiali zasadniczy cel programu, który ma ostatecznie doprowadzić do bogacenia się Polaków na różnych poziomach. Jak sugerował Kaczyński, „od tego skromnego ku lepszemu, od tego lepszego ku zupełnie dobremu. Od tego zupełnie dobrego do jeszcze wyższego, ale chcemy, by z czegoś to wynikało. Nie z różnego rodzaju lawirowania”⁵⁶. Premier również podkreślał znaczenie klasy średniej, która dzięki Polskiemu Ładowi miała się powiększać i wzmacniać ekonomicznie⁵⁷.

Drugim istotnym elementem, jaki zawiera narracja wokół Polskiego Ładu, jest problematyka zrównania poziomu życia w Polsce i w Europie Zachodniej. Polski Ład jest przedstawiany jako program, który ma nie tylko zanegować różnice na poziomie wewnątrz krajowym, ale także pomiędzy Polską a Zachodem. Premier Morawiecki deklarował chociażby: „Polski Ład to nie tylko dekada rozwoju, to jest nasz bilet do życia na poziomie Zachodu, ale według polskich zasad”⁵⁸. W podobnym ujęciu problem ten przedstawiał Jarosław Kaczyński, jako cel polityki rządu określając dojście do sytuacji, w której Polska stanie się płatnikiem netto w UE, co w opinii lidera PiS oznaczałoby potwierdzenie przejścia do „pozycji państw najzamożniejszych, najsilniejszych”⁵⁹: „To będzie wielki moment w naszych dziejach, bo nigdy nie było w historii tak, żeby przeciętny poziom rozwoju gospodarczego Polski był na poziomie Zachodu, czy nawet na poziomie UE”⁶⁰.

Zakończenie

Zaprezentowane w artykule badania pozwalają udzielić odpowiedzi na określony we wstępie problem badawczy. Z badania wynika, że argumentacja za Polskim Ładem, mimo że to słowo nie pada wprost, od-

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ Mateusz Morawiecki: *Prezentacja programu #PolskiŁad*, YouTube, <https://www.youtube.com>, 15.05.2021 (20.12.2022).

⁵⁶ S. Bounaoui, *op. cit.*

⁵⁷ Mateusz Morawiecki: *Prezentacja programu...*

⁵⁸ Premier Morawiecki promuje Polski Ład. „To bilet do życia na poziomie Zachodu”, [rmf24.pl](https://www.rmf24.pl), <https://www.rmf24.pl>, 10.07.2021 (10.01.2022).

⁵⁹ S. Bounaoui, *op. cit.*

⁶⁰ *Ibidem*.

nosiła się do subiektywnej deprivacji zarówno w zakresie poprawy poziomu życia w wymiarze ekonomicznym, jak również poczucia osiągnięcia adekwatnej pozycji w ramach społecznej stratyfikacji.

Liderzy PiS zapowiadali działania na rzecz niwelowania różnic pomiędzy poziomem życia w dużych miastach i peryferiach oraz pomiędzy społeczeństwem polskim a zachodnimi. W ramach używanej argumentacji na rzecz programu używano odniesień do takich kategorii, jak np. godność, czy też podkreślano istotę poczucia docenienia oraz możliwości uzyskania społecznego awansu. Tym samym argumentacja ta wykraczała poza kategorie czysto ekonomicznej poprawy warunków życia, a odnosiła się do idei sprawiedliwości i realizacji nadziei na społeczny awans w perspektywie subiektywnie dokonywanej komparatystyki, uwzględniającej perspektywę wewnątrz krajową i europejską.

Bibliografia

- IV Rzeczpospolita. Sprawiedliwość dla Wszystkich. Program Prawa i Sprawiedliwości*, Warszawa 2005.
- Aberle D.F., *A note on relative deprivation theory as applied to millenarian and other cult movements*, Haga 1962.
- Bojarowicz T., *Novum podziałów społeczno-politycznych w Polsce w latach 2005–2017*, Olsztyn 2018.
- Bounaoui S., *Polski Ład dla wsi. Jarosław Kaczyński zapowiada nowy program*, rmf24.pl, <https://www.rmf24.pl>, 11.07.2021 (20.01.2022).
- Broda-Wysocki P., *Paradygmat analiz ubóstwa i wykluczenia społecznego*, „Przegląd Europejski”, 2021, vol. 2021, no 2, s. 11–19. DOI: 10.31338/1641-2478pe.2.21.1.
- Bronisław Komorowski: *to jest nasz złoty wiek*, wp.pl, <https://www.wp.pl/>, 1.06.2014 (10.01.2022).
- Corning A.F., *Assessing perceived social inequity: A relative deprivation framework*, “Journal of Personality and Social Psychology”, 2000, no. 78 (3), DOI: 10.1037//0022-3514.78.3.463.
- Cześniak M., Mišta R., *Zamożność, wpływy, poważanie – społecznie cenione dobra oczami polskich wyborców*, „Studia Socjologiczne”, 2021, nr 3(242), DOI: 10.24425/sts.2021.138475.
- Drozdowski R., *Co się dzieje? Między utopią populizmu a poszukiwaniem nowej umowy społecznej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2017, R. LXXIX, z. 2.
- Dudała R., *System polityczny współczesnych Włoch. Dynamika zmian*, Kielce 2019.
- Eatwell R., Goodwin M., *Narodowy populizm. Zamach na liberalną demokrację*, Katowice 2020.
- Feather N.T., *Analyzing relative deprivation in relation to deservingness, entitlement and resentment*, “Social Justice Research”, 2015, vol. 28, no. 1, DOI: 10.1007/s11211-015-0235-9.
- Gromada A., *Czemu służy program rodzina 500 plus? Analiza celów polityki publicznej i polityki partyjnej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 2018, R. LXXX, z. 3.

- Gurney J.N., Tierney K.J., *Relative deprivation and social movements: A critical look at twenty years of theory and research*, "The Sociological Quarterly", 1982, vol. 23, issue 1, DOI: 10.1111/j.1533-8525.1982.tb02218.x.
- Inglehart R.F., Norris P., *Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash*. "Harvard Kennedy School Faculty Research Working Papers", 2016, August, RWP16-026.
- Jarosz M., *Wygrani i przegrani polskiej transformacji*, Warszawa 2005.
- Kaczyński zapowiada „nowy ład”. „Niedługo przedstawimy nasze plany”, Polsat News, <https://www.polsatnews.pl/>, 28.01.2021 (15.01.2022).
- Kasprowicz D., *Populistyczna radykalna prawica jako obszar badawczy*, Kraków 2017.
- Komorowski: to jest nasz złoty wiek, onet.pl, <https://onet.pl/>, 1.06.2014 (10.01.2022).
- Korolczuk E., *Populizm, nierówności i uwiad obywatelstwa socjalnego*, Concilium Civitas, <http://conciliumcivitas.pl> (12.11.2021).
- Krastew I., Holmes S., *Światło, które zgasło. Jak Zachód zawiódł swoich wyznawców*, Warszawa 2020.
- Lipiński A., *Podejścia jakościowe w badaniach nad populizmem: analiza ideologii, teoria dyskursu i podejście dyskursywno-historyczne* [w:] *Badania nad dyskursem populistycznym: wybrane podejścia*, red. A. Stępińska, A. Lipiński, Poznań 2020.
- Marciniak E., Godlewski T., *Jakościowy portret elektoratu zmiany w wyborach parlamentarnych 2015 roku. Podobieństwa i różnice*, „e-Politikon”, 2016, nr XVII.
- Marek T., *Koncepcja relatywnej deprywacji jako uzasadnienie rewolucji społecznych i zachowań przestępczych*, „Przegląd Prawniczy, Ekonomiczny i Społeczny”, 2014, nr 3.
- Markowski R., *Plurality support for democratic decay: the 2019 Polish parliamentary election*, "West European Politics" 2020, vol. 43, issue 7, DOI: 10.1080/01402382.2020.1720171.
- Mateusz Morawiecki: Prezentacja programu #PolskiŁad, YouTube, <https://www.youtube.com>, 15.05.2021 (20.12.2022).
- Morawiecki: Polski Ład to spójna wizja nowoczesnego i sprawiedliwego państwa, businessinsider.com, <https://businessinsider.com.pl>, 14.01.2022 (20.01.2022).
- Mounk Y., *Lud kontra demokracja. Dlaczego nasza wolność jest w niebezpieczeństwie i jak ją ocalić*, Warszawa 2019.
- Nowina-Konopka M., *Program Rodzina 500 plus w kontekście rozważań nad populizmem rozumianym jako strategia polityczna* [w:] *Populizm jako narzędzie marketingu politycznego*, red. M. Nowina-Konopka, K. Glinka, R. Miernik, Kielce 2017.
- Nowoczesna. Solidarna. Bezpieczna Polska. Program wyborczy Prawa i Sprawiedliwości, Warszawa 2011.
- Obacz P., *Monizm polityczny jako wyraz populizmu. Rozważania teoretyczne na przykładzie dokumentów ideologiczno-programowych Prawa i Sprawiedliwości, Solidarnej Polski i Polski Razem* [w:] *Autorytamy populizm w XXI wieku. Krytyczna rekonstrukcja*, red. F. Pierzchalski, B. Rydliński, Warszawa 2017.
- Polski model państwa dobrobytu. Program Prawa i Sprawiedliwości*, Warszawa 2019.
- Posern-Zielińska M., *Źródła relatywnej deprywacji a geneza shakeryzmu*, „Etnografia Polska”, 1975, t. XIX, nr 2.
- Premier Morawiecki promuje Polski Ład. „To bilet do życia na poziomie Zachodu”, rmf24.pl, <https://www.rmf24.pl>, 10.07.2021 (10.01.2022).
- Przyłęcki P., *Populizm w polskiej polityce. Analiza dyskursu politycznego*, Warszawa 2012.
- Rak J., *Between Relative Deprivation and Gratification: A Study in the Gals for Gals' Sense of Reproductive Security*, „Przegląd Politologiczny”, 2020, nr 4, DOI 10.14746/pp.2020.25.4.7.

- Sandel M., *Tyrania merytokracji*, Warszawa 2020.
- Sanecka-Tyczyńska J., *Państwo obywatelskie i wspólnota polityczna. Studium o myśli politycznej Prawa i Sprawiedliwości*, Lublin 2011.
- Sawulski J., *Pokolenie '89. Młodzi o polskiej transformacji*, Warszawa 2019.
- Sen A., *Nierówności. Dalsze rozważania*, Kraków 2000.
- Stach Ł., *Środkowoeuropejscy populiści trzymają się mocno? Populizm w Czechach, na Słowacji i Węgrzech*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe”, 2011, vol. VIII, nr 4.
- Stanley B., *A New Populist Divide? Correspondences of Supply and Demand in the 2015 Polish Parliamentary Elections*, “East European Politics and Societies and Cultures”, 2019, vol. 33, nr 1, DOI: 10.1177/0888325418783056.
- Sygnaly Dnia 31 marca 2017 roku, rozmowa z premier Beatą Szydło*, Polskie Radio, <https://www.polskieradio.pl>, 31.03.2017 (15.01.2022).
- Szczerbiak A., *An anti-establishment backlash that shook up the party system? The October 2015 Polish parliamentary election*, “European Politics and Society”, 2017, vol. 18, issue 4, DOI: 10.1080/23745118.2016.1256027.
- Szułdrzyński M., *Media społecznościowe kontra liberalna demokracja, jaką znamy [w:] Znaczenie nowych technologii dla jakości systemu politycznego. Ujęcie politologiczne, prawne i socjologiczne*, red. M. Bernaczyk, T. Gąsior, J. Misiuna, M. Serowaniec, Toruń 2020.
- Szydło: 500 plus jest przełomem kopernikańskim polskiej polityki prorodzinnej*, Dziennik.pl, <https://dziennik.pl>, 23.02.2019 (15.01.2022).
- Webber C., *Revaluating relative deprivation theory*, “Theoretical Criminology”, 2007, vol. 11, issue 1, DOI: 10.1177/1362480607072737.
- Zdrowie. Praca. Rodzina. Program wyborczy Prawa i Sprawiedliwości*, Warszawa 2014.
- Zybertowicz A., Gurtowski M., Sojak R., *Państwo Platformy. Bilans zamknięcia*, Warszawa 2015.

**Subjective deprivation as a determinant of the activities of Law and Justice.
The case of the Polish Deal program**

Abstract

The aim of the article is to define the meaning of subjective deprivation within the political communication of Law and Justice. The analysis is a case study and concerns the Polish Deal reform program. The article is based on a qualitative approach in research on populism (the subject of the analysis are the statements of PiS leaders). The research problem concerns the question: is there any content that qualifies for the space defined by the category of subjective deprivation in the arguments for the Polish Order? The study shows that the arguments for the Polish Order referred to subjective deprivation in terms of both the improvement of the standard of living in the economic dimension as well as the position in society. PiS leaders announced actions to eliminate the differences between the standard of living in large cities and suburbs, and between Polish and Western society. The category that constituted an important element of the argument was the middle class, the extension and support of which was announced

Keywords: relative deprivation, populism, Law and Justice, populist supply, populist demand

Aleksandra Lipień*

WERYFIKACJA WAŻNOŚCI WYBORÓW A MIĘDZYNARODOWE STANDARDY WYBORCZE – KAZUS BRYTYJSKI

Streszczenie

Celem artykułu jest analiza weryfikacji ważności wyborów w Zjednoczonym Królestwie Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej. Wybór tego państwa nie jest przypadkowy. Jest to bowiem pierwsze państwo, w którym pojawiła się sądowa kontrola wyborów, a przepisy wprowadzone w XIX w. w niezmiennym niemal brzmieniu obowiązują do dnia dzisiejszego. Główna teza artykułu jest taka, że obowiązujące w Zjednoczonym Królestwie przepisy dotyczące stwierdzania ważności wyborów są niezgodne ze standardami międzynarodowymi. W celu weryfikacji tej tezy podjęto próbę wskazania słabych punktów obecnie obowiązujących rozwiązań prawnych dotyczących weryfikacji ważności wyborów. Praca powstała na podstawie analizy brytyjskiej literatury naukowej oraz raportów Brytyjskich Komisji Prawnych, Komisji Wyborczej i organizacji międzynarodowych.

Słowa kluczowe: weryfikacja ważności wyborów, Sąd Wyborczy, petycja wyborcza, Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej

Wstęp

Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej jest pierwszym na świecie krajem, który wprowadził sądową kontrolę ważności wyborów¹. Jest to również państwo, w którym przepisy związane z weryfikacją ważności wyborów pozostały niemal niezmienione od XIX w.² W niniejszym artykule postawiono tezę, że brytyjskie przepisy

* Uniwersytet Jagielloński, e-mail: aleksandra.lipien@doctoral.uj.edu.pl, ORCID: 0000-0002-3922-1914.

¹ Ł. Buczkowski, *Stwierdzanie ważności wyborów parlamentarnych i prezydenckich w polskim prawie konstytucyjnym*, Przemysł–Rzeszów 2010, s. 30.

² C. Morris, S. Wilks-Heeg, „*Reports of My Death Have Been Greatly Exaggerated*”: *The Continuing Role and Relevance of Election Petitions in Challenging Election Results in the UK*, „*Election Law Journal*”, 2018, vol. 17, no. 4, s. 2.

wyborcze odnoszące się do petycji wyborczych są niezgodne z międzynarodowymi standardami. W momencie ich uchwalania nie istniały bowiem międzynarodowe standardy rozwinięte przez Międzynarodowy Instytut na Rzecz Demokracji i Wspierania Wyborów (IDEA), Komisję Wenecką Rady Europy, a także Organizację Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie³. Nie było również innych wyzwań, które stawia prawnu wyborczemu nieustający rozwój technologii. Z uwagi na zakres, jaki może mieć niniejsze opracowanie, jego celem będzie wskazanie jedynie niektórych, podstawowych słabych punktów obecnie obowiązujących przepisów związanych z weryfikacją ważności wyborów, które wymagają zmiany przez brytyjskiego ustawodawcę. Praca jest wynikiem analizy zarówno literatury naukowej, ustaw oraz raportów Komisji Wyborczej, Brytyjskich Komisji Prawnych, a także organizacji międzynarodowych.

Rys historyczny

Na przestrzeni wieków skargi na wyniki wyborów do parlamentu Zjednoczonego Królestwa przybierały różne formy – bezpośredniego odwołania do monarchy, petycji do różnego rodzaju sądów, wysłuchania przed parlamentem lub jego komisjami⁴. Pierwsza indywidualna petycja wyborcza, która została odnotowana, pochodzi z 1318 r., kiedy to Matthew de Cranton złożył ją przed królem Edwardem II i jego radą⁵. Od 1604 r. prawo do rozstrzygania kwestii dotyczących spornych wyborów spoczywało na parlamencie⁶. Do epoki elżbietańskiej petycje wyborcze nie były jednak powszechnie składane. Sytuacja ta uległa zmianie w związku ze wzrostem ilości gmin, które mogły wybierać swoich członków do parlamentu, a także ze wzrostem prestiżu bycia jego członkiem. Zmiany te sprawiły, że wyniki wyborów zaczęto coraz częściej kwestionować, a przebieg walki o mandat stawał się coraz bardziej skorumpowany⁷. Z czasem zaczęto również odnosić się krytycznie do samego modelu parlamentarnej kontroli ze względu na to, że Izba sama dokonywała weryfikacji legalności mandantów swych członków⁸.

³ The Electoral Commission, *Challenging elections in the UK*, 2012, s. 6.

⁴ C. Morris, *Parliamentary Elections, Representation and the Law*, Oxford and Portland, Oregon 2012, s. 69.

⁵ C. Morris, S. Wilks-Heeg, *op. cit.*, s. 3.

⁶ A.W. Bradley, K.D. Ewing, C.J.S. Knight, *Constitutional & Administrative Law*, Harlow 2015, s. 163.

⁷ C. Morris, *Parliamentary...*, s. 69–70.

⁸ Ł. Buczkowski, *op. cit.*, s. 29–30.

Kluczowe w zmniejszeniu korupcyjnych praktyk było wprowadzenie przede wszystkim trzech ustaw – ustawy *The Election Petitions and Corrupt Practices Act* z 1868 r., ustawy *The Ballot Act* z 1872 r., a także ustawy *The Corrupt and Illegal Practices Act* z 1883 r.⁹ Ustawa *The Ballot Act* wprowadziła tajne głosowanie, które ograniczyło możliwość przekupstwa i zastraszania wyborców, z kolei ustawa z 1883 r. wprowadziła m.in. limity wydatków, które można było przeznaczyć na kampanię wyborczą. Na mocy pierwszej z wymienionych ustaw przeniesiono kompetencję do rozpatrywania petycji wyborczych z Izby Gmin na sądy¹⁰. Zjednoczone Królestwo stało się jednocześnie pierwszym krajem na świecie, który wprowadził sądową kontrolę wyborów. Obecnie kompetencje w zakresie weryfikacji ważności wyborów w Zjednoczonym Królestwie dzielone są na Izbę Gmin oraz Sąd Wyborczy (*The Election Court*)¹¹. Sąd ten, składający się z dwóch sędziów (w przypadku wyborów parlamentarnych), rozpatruje protesty. Wydane przez Sąd Wyborczy orzeczenie ma charakter opinii, która jest ostateczna i nie może być kwestionowana przez Izbę Gmin, do której jest przekazywana¹². Ostatecznie stwierdzenia ważności wyborów dokonuje Izba, natomiast jej kompetencja ma charakter teoretyczny. Jak zauważa Ł. Buczkowski, przy ocenie poprawności przeprowadzenia wyborów jest ona zobowiązana do kierowania się normami prawa, które określają warunki skutecznego objęcia mandatu, a także przyjęte metody ich kontroli. Nie bez znaczenia jest również podział kompetencji w zakresie weryfikacji ważności wyborów na Sąd Wyborczy i Izbę Gmin. Sądowa kontrola zapewnia bezstronność, kontradyktoryjność i jawność postępowania, które trudno byłoby osiągnąć w toku weryfikacji wyborów prowadzonej w Izbie Gmin¹³.

Przepisy wprowadzone w epoce wiktoriańskiej pozostają w niemal pierwotnej wersji. W XX w. temat petycji wyborczych był podejmowany głównie przez historyków, a nie badaczy prawa. Wśród prawników, a także polityków występowało przekonanie, że petycje wyborcze są zbędne, a przepisy wprowadzone w XIX w. pozwoliły na znaczne

⁹ D. Butler, *Elections: Legislation and Litigation* [w:] *The Law, Politics, and the Constitution. Essays in Honour of Geoffrey Marshall*, eds D. Butler, V. Bogdanor, R. Summers, Oxford 1999, s. 173.

¹⁰ D. Butler, *op. cit.*, s. 173; K. Rix, *'The Elimination of Corrupt Practices in British Elections'? Reassessing the Impact of the 1883 Corrupt Practices Act*, "English Historical Review", 2008, vol. CXXIII, no. 500, s. 65.

¹¹ Ł. Buczkowski, *op. cit.*, s. 30.

¹² K. Urbaniak, *Prawo wyborcze do parlamentu Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej* [w:] *Prawo wyborcze do parlamentu w wybranych państwach europejskich*, red. S. Grabowska, K. Składowski, Kraków 2006, s. 58; C. Morris, *Parliamentary...*, s. 88–89.

¹³ Ł. Buczkowski, *op. cit.*, s. 30.

zmniejszenie praktyk korupcyjnych, a nawet ich wykorzenie. W literaturze z XX w. można dostrzec nadmierne skupianie uwagi na niewielkich liczbach składanych petycji wyborczych, których – jak się wydaje – nieznacząca liczba miała świadczyć o uczciwości wyborów. Co ciekawe, przekonanie o uczciwości wyborów w Zjednoczonym Królestwie panowało pomimo, że w żaden sposób nie zbierano danych odnośnie do składanych petycji w XX w. – zarówno co do częstotliwości ich występowania, treści, a także wyniku ich rozpatrzenia¹⁴.

Wzrost zainteresowania tematem petycji wyborczych związany był z dwoma wydarzeniami. Pierwszym z nich były wybory lokalne z 2004 r., które zostały unieważnione przez Sąd Wyborczy w dwóch okręgach – Aston i Bordesley Green w wyniku rozpatrzonych przez Sąd petycji wyborczych. Podczas wyborów dopuszczono się fałszowania kart wyborczych na dużą skalę, zastraszania i przekupstwa listonoszy, a także kradzieży pakietów wyborczych przeznaczonych do głosowania za pośrednictwem poczty. Powodem nadużyć i przestępstw wyborczych było rozszerzenie prawa do głosowania korespondencyjnego na wszystkich wyborców, które nastąpiło ustawą *The Representation of the People Act* z 2000 r., a któremu nie towarzyszyła nowelizacja innych przepisów¹⁵.

Drugim, kluczowym wydarzeniem były wybory do Izby Gmin w 2010 r. Po tych wyborach kandydat Liberalnych Demokratów, Robert Watkins, złożył petycję wyborczą przeciwko swojemu kontrkandydatowi Philipowi Woolasowi, kandydatowi z Partii Pracy. Watkins zarzucił Woolasowi naruszenie sekcji 106 (1) ustawy *The Representation of the People Act* z 1983 r., która odnosi się do składania fałszywych stwierdzeń o kandydatach w wyborach i stanowi nielegalną praktykę wyborczą¹⁶. Woolas miał opublikować fałszywe oświadczenia na temat Watkinsa w trakcie trwania kampanii wyborczej, które miały wpływ na postrzeganie zarówno jego osobistego charakteru, jak i zachowania w oczach wyborców. Sąd Wyborczy uwzględnił petycję Watkinsa w zakresie trzech fałszywych oświadczeń na jego temat, unieważnił wybór Woolasa oraz zdyskwalifikował go z ubiegania się o mandat do Izby Gmin na trzy lata. Woolas zwrócił się o sądową kontrolę do Wysokiego Sądu. Decyzja Sądu Wyborczego została utrzymana (poza jednym stwierdzeniem) i wybór Woolasa został unieważniony¹⁷.

¹⁴ C. Morris, S. Wilks-Heeg, *op. cit.*, s. 1–2.

¹⁵ J. Stewart, *A Banana Republic? The Investigation into Electoral Fraud by the Birmingham Election Court*, „Parliamentary Affairs”, 2006, vol. 59, no. 4, s. 654–662.

¹⁶ C. Morris, *From ‘arms. malice, and menacing’ to the courts: disputed elections and the reform of the elections petitions system*, „Legal Studies”, 2012, vol. 32, no. 2, s. 226.

¹⁷ *Ibidem*.

Powyżej wskazane kazusy podały w wątpliwość dotychczasowe twierdzenie, że wybory w Zjednoczonym Królestwie są wolne od nadużyć, choć do dnia dzisiejszego dokładne zbadanie uczciwości wcześniej przeprowadzanych wyborów utrudnia brak danych na temat składanych petycji wyborczych. Wybory te uwidoczniły potrzebę zmiany obowiązujących przepisów w zakresie weryfikacji ważności wyborów, którą Wielka Brytania planuje od dłuższego czasu.

Międzynarodowe standardy wyborcze

Na przestrzeni lat organizacje międzynarodowe wypracowały standardy, które stanowią warunki dla integralności i uczciwości wyborów. Z dokumentów tych organizacji można wyprowadzić przejrzysty oraz spójny zestaw wskazówek, w jaki sposób wybory powinny być przeprowadzane¹⁸. Dla potrzeb niniejszego artykułu zostaną przedstawione tylko niektóre z nich.

Komisja Wenecka Rady Europy w 2002 r. przyjęła *Kodeks dobrej praktyki w sprawach wyborczych*, w którym zawarto między innymi zasadę, że organem odwoławczym w sprawach wyborów powinna być komisja wyborcza lub sąd. Rozpatrzenie ostatecznego odwołania powinno być jednak w kompetencji sądu. Co więcej, jak zaznaczono w kodeksie, procedura składania skarg powinna być prosta i wolna od formalizmu, w szczególności w zakresie dopuszczalności odwołania¹⁹. W innym dokumencie, raporcie Komisji Weneckiej na temat rozstrzygania sporów wyborczych z dnia 8 października 2020 r., podkreślono, że kandydaci w wyborach, wyborcy oraz partie polityczne powinni mieć prawo do złożenia skarg i odwołań. W raporcie wyjaśniającym *Kodeksu dobrej praktyki w sprawach wyborczych* podkreślono również, że możliwość złożenia takich odwołań powinna być zapewniona jak najszerszemu kręgowi podmiotów²⁰. Co więcej, zgodnie z raportem z dnia 8 października 2020 r. składający skargę/odwołanie powinni mieć możliwość ich swobodnego przedstawiania bez korzystania z pomocy prawnej²¹.

Z kolei zgodnie ze standardami wprowadzonymi przez OSCE skargi powinny być wolne od zbędnych przeszkód, zwłaszcza w zakresie wnie-

¹⁸ S. Wilks-Heeg, *Purity of Elections in the UK. Causes for Concern. A report commissioned by The Joseph Rowntree Reform Trust Ltd.*, York 2008, s. 19.

¹⁹ *Kodeks dobrej praktyki w sprawach wyborczych*, s. 15, Komisja Wenecka, <https://www.venice.coe.int> (28.12.2021).

²⁰ European Commission For Democracy Through Law (Venice Commission), *European Commission For Democracy Through Law*, Strasbourg 2020, s. 18.

²¹ *Ibidem*, s. 29–30.

sienia skargi do sądu. Zaleca się, aby cała procedura była wolna od opłat dla wnoszącego skargę, natomiast w przypadku, gdy takich kosztów nie da się uniknąć, powinny one być jak najniższe. Prawo powinno również określać w sposób klarowny całą procedurę odwoławczą, która powinna być hierarchiczna²². Dodatkowo OSCE wskazało, że prawo wyborcze powinno określać przesłanki, na podstawie których skargi i odwołania są dopuszczalne. Podstawy skarg powinny być również wyraźnie określone w prawie, tak aby sądy (organy wyborcze) nie były obciążone wpływaniem do nich bezpodstawnych skarg. Procedura składania skarg powinna być dla wszystkich zrozumiała i przejrzysta²³.

Przykładowe brytyjskie regulacje prawne wymagające zmiany

Petycja wyborcza jest jedynym możliwym środkiem, za pośrednictwem którego można zakwestionować wynik wyborów do Izby Gmin. Może być ona złożona jedynie we wskazanych prawem przypadkach²⁴. Podstawy jej złożenia zawarte są w różnych sekcjach ustawy *The Representation of the People Act* z 1983 r., ale jak wskazała w 2012 r. brytyjska Komisja Wyborcza, można je również wyprowadzić aż z trzynastu głównych lub drugorzędnych ustaw, a także z orzecznictwa²⁵. W doktrynie formułuje się trzy ogólne podstawy, które umożliwiają zakwestionowanie wyników wyborów. Są to:

1. wątpliwości co do kwalifikowalności kandydata do ubiegania się o mandat;
2. zarzuty związane z korupcją wyborczą, nielegalnymi praktykami, które miały miejsce w trakcie trwania kampanii wyborczej;
3. administracyjne nieprawidłowości, które pojawiły się podczas głosowania lub liczenia głosów²⁶.

Podstawy te nie są jednak tak oczywiste, gdy czyta się samą ustawę *The Representation of the People Act* z 1983 r. Dla zobrazowania problemu warto zacytować sekcję 120 wspomnianej ustawy, która jest jednym z przepisów regulujących podstawy złożenia petycji po wyborach do Izby Gmin: *No parliamentary election and no return to Parliament shall be questioned except by a petition complaining of an undue elec-*

²² OSCE, Office for Democratic Institutions and Human Rights, *Resolving Election Disputes in the OSCE Area: Towards a Standard Election Dispute Monitoring System*, Warszawa 2000, s. 10–11.

²³ *Ibidem*, s. 13–14.

²⁴ C. Morris, *Parliamentary...*, s. 87.

²⁵ C. Morris, S. Wilks-Heeg, *op. cit.*, s. 4–5.

²⁶ C. Morris, *Parliamentary...*, s. 88.

tion or undue return („a parliamentary election petition”) presented in accordance with this Part of this Act²⁷. W zacytowanym przepisie niezrozumiałe są dwa wyrażenia: *undue election* oraz *undue return*. Nie są one bowiem w żaden sposób zdefiniowane w ustawie. Definicję tych wyrażeń można znaleźć dopiero w orzeczeniu w sprawie *Charles Edward Irwin and Another v William Mure* z 1874 r., w którym zdefiniowano wyrażenie ‘*undue election*’ jako wadę w samym procesie wyborczym, a ‘*undue return*’ jako błąd w wyniku²⁸, o czym obywatel chcący złożyć petycję zazwyczaj nie wie.

Innym przykładem niejasnego przepisu, związanego w pewien sposób z podstawami złożenia petycji, może być sekcja 159(1) ustawy *The Representation of the People Act* z 1983 r. Zgodnie z tym przepisem jeśli kandydat, który uzyskał mandat, zostanie przez Sąd Wyborczy uznany za winnego korupcyjnej lub nielegalnej praktyki ze względu na działanie własne lub swoich agentów, jego wybór zostanie uznany za nieważny²⁹. Wymienione w sekcji 159 ustawy pojęcia korupcyjne i nielegalne praktyki nie są tożsame. Do głównych różnic zaliczyć należy czas trwania zakazu co do ubiegania się o mandat w przypadku uznania za winnego, a także różnice w sankcjach, jeśli następuje ściganie (oskarżenie). Pojęcia praktyki korupcyjne i praktyki nielegalne nie zostały zdefiniowane w ustawie *The Representation of the People Act* z 1983 r. Przykłady tych praktyk można wyprowadzić z różnych przepisów powyższej ustawy, a także z innych ustaw³⁰.

Niejasność przepisów dotyczących podstaw dla złożenia petycji, rozproszenie ich po różnych ustawach, konieczność szukania definicji pojęć w orzecznictwie powoduje, że wyborca (kandydat), który chciałby złożyć petycję wyborczą, zazwyczaj zmuszony jest do skorzystania z pomocy prawnika³¹, co wiąże się z kosztami. Co więcej, jak zauważa D. Butler, w XIX w. było wielu prawników specjalizujących się w prawie wyborczym. Obecnie tylko garstkę prawników można uznać za znawców tematu, w szczególności w zakresie weryfikacji ważności wyborów³².

Kolejną kwestią wartą uwagi jest krąg podmiotów, które mogą wnieść petycję wyborczą. Obecnie zgodnie z sekcją 121 ustawy *The Representation of the People Act* z 1983 r. złożyć petycję wyborczą może jedynie zarejestrowany w okręgu wyborca oraz zarejestrowany w okręgu

²⁷ Ustawa *The Representation of the People Act* z 1983 r., sekcja 120.

²⁸ The Electoral Commission, *op. cit.*, s. 17, 79.

²⁹ T. Tabori, *A Practical Guide to Election Law*, Minehead 2020, s. 210.

³⁰ *Ibidem*, s. 210–213.

³¹ The Electoral Commission, *op. cit.*, s. 18.

³² D. Butler, *op. cit.*, s. 173.

kandydat w wyborach. Pozwanym z kolei jest parlamentarzysta, którego wybór się kwestionuje, lub przewodniczący komisji wyborczej w okręgu (*returning officer*) odpowiadający za prawidłowość przebiegu wyborów³³. W ocenie zarówno Komisji Wyborczej, Komisji Prawnej Anglii i Walii oraz Komisji Prawnej Szkocji, a także niektórych badaczy tematu, krąg podmiotów, które mogą ją złożyć, powinien być szerszy.

Po pierwsze, sygnalizuje się, że uprawnionym do złożenia petycji wyborczej powinien być przewodniczący komisji wyborczej w okręgu. Podmiot ten ma interes w zagwarantowaniu, że wybory, które przeprowadził, przebiegły zgodnie z prawem³⁴. Dla przykładu przewodniczący komisji wyborczej w okręgu może mieć wiadomości co do ewentualnych błędów mogących wpłynąć na wynik wyborów³⁵. Dodatkowo nie może on odmówić kandydatury w wyborach osobie, co do której uważa, że nie ma biernego prawa wyborczego. Zakwestionowanie wyboru takiego kandydata może nastąpić jedynie w drodze petycji³⁶, dlatego tym bardziej uzasadnione wydaje się przyznanie temu podmiotowi prawa do jej złożenia. Brytyjskie Komisje Prawne w raporcie zawierającym rekomendacje co do zmian prawa wyborczego z 2020 r. zawarły propozycję, aby przewodniczącemu komisji wyborczej w okręgu zapewnić możliwość złożenia takiej petycji³⁷.

Po drugie, Komisja Wyborcza oraz niektórzy przedstawiciele nauki prawa proponowali również, aby petycje wyborcze składane były przez partie polityczne. W praktyce bowiem to partie, a nie kandydaci składają je, ponieważ to one zapewniają swojemu kandydatowi pomoc prawną, a także często pokrywają koszty związane z wniesieniem i rozpatrzeniem petycji wyborczej. Podobnie proponowano, aby petycje wyborcze mogła składać też Komisja Wyborcza³⁸.

Wniesienie petycji wyborczej nie jest również wolne od opłat, co stanowi istotną barierę dla osób chcących zakwestionować wynik wyborów. Za złożenie petycji wyborca lub kandydat musi uiścić opłatę w wysokości 569 funtów, a także 100 funtów za złożenie wniosku o zabezpieczenie kosztów³⁹. Zgodnie z sekcją 136(2)(a) ustawy *The Repre-*

³³ K. Urbaniak, *op. cit.*, s. 58.

³⁴ Law Commission of England and Wales, Scottish Law Commission, *Electoral Law. A joint final report*, 2020, s. 173.

³⁵ *Securing the ballot. Report of Sir Eric Pickles' review into electoral fraud*, 2016, s. 33–34, Rząd Zjednoczonego Królestwa, <https://www.gov.uk> (28.12.2021).

³⁶ C. Morris, S. Wilks-Heeg, *op. cit.*, s. 5.

³⁷ Law Commission of England and Wales, Scottish Law Commission, *op. cit.*, s. 173.

³⁸ The Electoral Commission, *op. cit.*, s. 15–16; J. Stewart, *op. cit.*, s. 666.

³⁹ *Challenge an elections result*, Rząd Zjednoczonego Królestwa, <https://www.gov.uk> (28.12.2021).

sensation of the People Act z 1983 r. wyborcę (kandydata) zobowiązuje się do poniesienia kosztów zabezpieczenia, których wysokość nie może przekroczyć 5000 funtów w przypadku wyborów parlamentarnych⁴⁰. Opłata pobierana za złożenie petycji wyborczej pozwala na pokrycie kosztów jej wydania. Z kolei zabezpieczenie kosztów obejmuje kwotę, którą sąd może nakazać zapłacić składającemu petycję w późniejszym terminie, a którą osoba ta zazwyczaj odzyskuje w przypadku wygrania sprawy. Opłaty te mają zapewnić, że skarżący ma rzeczywiste powody do jej złożenia⁴¹. Nadmienić jednak trzeba, że powyżej wspomniane koszty wzrastają, gdy dochodzi do procesu⁴².

Wysokie koszty wiążące się z całym postępowaniem mogą odstraszać wyborców (kandydatów) i być powodem, dla których petycje wyborcze nie były i nie są składane zbyt często. Problem ten dostrzegany był już w XIX i XX w.⁴³ Nie podjęto jednak wtedy kroków, aby zmienić przepisy i zmniejszyć wysokość opłat lub pozbyć się ich całkowicie. Zbyt wysokie koszty zostały również dostrzeżone we wniosku o wszczęcie procedury monitorowania w celu zbadania fałszerstw wyborczych w Zjednoczonym Królestwie przygotowanym dla Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy w 2008 r.⁴⁴ Zaznaczyć warto, że osoba składająca petycję może ubiegać się o zmniejszenie kosztów lub o pomoc prawną, jednak mimo to najczęściej kwota zabezpieczenia jest pobierana w maksymalnej wysokości – 5000 funtów⁴⁵. Wspomnieć również należy, że Sąd Wyborczy zajmie się rozpatrywaniem petycji jedynie wtedy, gdy opłaty zostaną uiszczone. Może zatem dojść i dochodziło już w praktyce do kuriozalnych sytuacji, w których sąd nie zebrał się, pomimo że widoczne były nadużycia, tylko dlatego, że skarżący nie uiszczył wymaganych opłat⁴⁶. Dla przykładu sytuacja taka miała miejsce w 2005 r. Kandydatowi w wyborach parlamentarnych, który złożył petycję, odmówiono pomocy prawnej i z tego powodu musiała ona zostać wycofana⁴⁷.

Postępowanie związane z rozpatrywaniem petycji wyborczych powoduje również koszty po stronie posła, który broni swojego mandatu,

⁴⁰ *The Representation of the People Act* z 1983 r., sekcja 136(2)(a).

⁴¹ *Securing the ballot. Report of Sir Eric Pickles' review into electoral fraud*, August 2016, s. 36, Rząd Zjednoczonego Królestwa, <https://www.gov.uk> (28.12.2021).

⁴² The Electoral Commission, *op. cit.*, s. 29.

⁴³ C. Morris, *Parliamentary...*, s. 97.

⁴⁴ H. Daubler-Gmelin, U. Gacek, *Application to initiate a monitoring procedure to investigate electoral fraud in the United Kingdom. Opinion for the Bureau of the Assembly*, 2008, s. 12.

⁴⁵ The Electoral Commission, *op. cit.*, s. 28.

⁴⁶ J. Stewart, *op. cit.*, s. 666; C. Morris, *Parliamentary...*, s. 98.

⁴⁷ C. Morris, *Parliamentary...*, s. 98.

a także po stronie przewodniczącego komisji wyborczej w okręgu. Dla przykładu w sprawie *Pilling and others* koszt związany z postępowaniem po stronie pozwanego wyniósł 55 000 funtów. Koszty, które ponosi *returning officer*, sięgają często ponad 100 000 funtów. W przypadku przewodniczącego komisji wyborczej w okręgu część kosztów może być jednak zwrócona z ubezpieczenia. Większy problem ma pozwany poseł, rzadko bowiem może on liczyć na pomoc finansową własnej partii w tym zakresie⁴⁸.

Zauważyć również należy, że postępowanie przed Sądem Wyborczym toczy się w jednej instancji, zatem niezadowolonemu z decyzji tego sądu wyborcy (kandydatowi) nie przysługuje zażalenie⁴⁹. We wspomnianej jednak sprawie z 2010 r. *Watkins vs. Woolas*, po rozpatrzeniu petycji przez sąd wyborczy, P. Woolas zwrócił się do Wysokiego Sądu o przeprowadzenie kontroli sądowej (*judicial review*) od orzeczenia parlamentarnego Sądu Wyborczego, domagając się jego uchylecia. W opinii P. Woolasa Sąd Wyborczy niewłaściwie zinterpretował oraz zastosował sekcję 106 ustawy *The Representation of the People Act* z 1983 r. Orzeczenie sądu w jego ocenie było również niezgodne z prawem do wolności wypowiedzi zawartym w art. 10 *Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*⁵⁰. Zanim Wysoki Sąd podjął się kontroli sądowej, musiał ustalić, czy ma do niej kompetencję. Pomimo iż na przestrzeni lat w Zjednoczonym Królestwie rozpatrzonych zostało wiele petycji, to jednak w żadnym wyroku nie podjęto próby wprowadzenia rewizji sądowej od orzeczenia parlamentarnego Sądu Wyborczego⁵¹. Sąd jednak uznał się właściwy do przeprowadzenia kontroli sądowej i dokonał jej. Należy wszakże podkreślić, że przyjęta kontrola sądowa nie stanowi odwołania od decyzji Sądu Wyborczego. Ubiegać się o kontrolę sądową można bowiem jedynie wówczas, gdy nastąpi błąd co do prawa lub procesu, w którym podjęto decyzję⁵².

Zakończenie

Zjednoczone Królestwo jest pierwszym państwem na świecie, w którym wprowadzono model sądowej kontroli wyborów. Mimo to wydaje się, że w żadnym innym kraju przepisy dotyczące weryfikacji

⁴⁸ The Electoral Commission, *op. cit.*, s. 33–34.

⁴⁹ T. Wiecech, *System konstytucyjny Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej*, Warszawa 2019, s. 82.

⁵⁰ R (*Woolas*) v *Parliamentary Election Court* [EWHC] 3169 (Admin).

⁵¹ C. Morris, *Parliamentary...*, s. 90.

⁵² The Electoral Commission, *op. cit.*, s. 50.

ważności wyborów nie są tak niedostosowane do współczesnych realiów wyborczych, niejasne i skomplikowane. Jeszcze raz należy podkreślić, za przyjętą tezę, że omówione przepisy nie spełniają podstawowych międzynarodowych standardów ugruntowanych przez organizacje międzynarodowe i wymagają zmian, które bardzo możliwe, że w najbliższym czasie zostaną wprowadzone.

Po pierwsze, zmiany wymagają niezrozumiałe przepisy dotyczące podstaw złożenia petycji, które wręcz mogą uniemożliwiać wielu wyborcom (kandydatom) ich złożenie. Powinny one być przejrzyste, tak aby składający petycję nie musiał zwracać się o pomoc prawną, by dowiedzieć się, czy w jego sytuacji uzasadnione będzie jej złożenie. Po drugie, w przypadku Zjednoczonego Królestwa wydaje się, że wskazane jest w szczególności umożliwienie składania petycji wyborczych przewodniczącym komisji wyborczych w okręgu.

Istotnym ograniczeniem dla składających petycję są również koszty związane z wniesieniem petycji, jak i koszty zabezpieczające, które powinny być, jak wskazują standardy międzynarodowe, albo zlikwidowane, albo zminimalizowane. Ustawodawca brytyjski powinien również stworzyć możliwość odwołania się od decyzji sądu wyborczego. Zauważyć bowiem należy, że kontrola sądowa jest dopuszczalna, ale na ograniczonych zasadach. Dodatkowo należy podejrzewać, że mało który wyborca o tym wie, co powoduje niejasność, czy ewentualne odwołanie się od decyzji sądu wyborczego przysługuje składającemu petycję czy też nie.

Bibliografia

- Bradley A.W., Ewing K.D., Knight C.J.S., *Constitutional & Administrative Law*, Harlow 2015.
- Buczkowski Ł., *Stwierdzanie ważności wyborów parlamentarnych i prezydenckich w polskim prawie konstytucyjnym*, Przemysł–Rzeszów 2010.
- Butler D., *Elections: Legislation and Litigation* [w:] *The Law, Politics, and the Constitution. Essays in Honour of Geoffrey Marshall*, eds D. Butler, V. Bogdanor, R. Summers, Oxford 1999.
- Challenge an elections result*, Rząd Zjednoczonego Królestwa, <https://www.gov.uk> (28.12.2021).
- Daubler-Gmelin H., Gacek U., *Application to initiate a monitoring procedure to investigate electoral fraud in the United Kingdom. Opinion for the Bureau of the Assembly*, 2008.
- European Commission For Democracy Through Law (Venice Commission), *European Commission For Democracy Through Law*, Strasbourg 2020.
- Kodeks dobrej praktyki w sprawach wyborczych*, Komisja Wenecka, <https://www.venice.coe.int> (28.12.2021).

- Law Commission of England and Wales, Scottish Law Commission, *Electoral Law. A joint final report*, 2020.
- Morris C., *From 'arms, malice, and menacing' to the courts: disputed elections and the reform of the elections petitions system*, „Legal Studies”, 2012, vol. 32, no. 2
- Morris C., *Parliamentary Elections, Representation and the Law*, Oxford and Portland, Oregon 2019.
- Morris C., Wilks-Heeg S., „*Reports of My Death Have Been Greatly Exaggerated*”: *The Continuing Role and Relevance of Election Petitions in Challenging Election Results in the UK*, „Election Law Journal”, 2018, vol. 17, no 4.
- Rix R., *'The Elimination of Corrupt Practices in British Elections'? Reassessing the Impact of the 1883 Corrupt Practices Act*, „English Historical Review”, 2008, vol. CXXIII, no. 500.
- R (*Woolas*) v *Parliamentary Election Court* [EWHC] 3169 (Admin).
- OSCE, Office for Democratic Institutions and Human Rights, *Resolving Election Disputes in the OSCE Area: Towards a Standard Election Dispute Monitoring System*, Warszawa 2000.
- Securing the ballot. Report of Sir Eric Pickles' review into electoral fraud*, 2016, Rząd Zjednoczonego Królestwa, <https://www.gov.uk> (28.12.2021).
- Stewart J., *A Banana Republic? The Investigation into Electoral Fraud by the Birmingham Election Court*, „Parliamentary Affairs”, 2006, vol. 59, no. 4.
- Tabori T., *A Practical Guide to Election Law*, Minehead 2020.
- The Electoral Commission, *Challenging elections in the UK*, 2012.
- The Representation of the People Act z 1983 r.*
- Urbaniak K., *Prawo wyborcze do parlamentu Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej* [w:] *Prawo wyborcze do parlamentu w wybranych państwach europejskich*, red. S. Grabowska, K. Skłodowski, Kraków 2006.
- Wiecech T., *System konstytucyjny Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej*, Warszawa 2019.
- Wilks-Heeg S., *Purity of Elections in the UK. Causes for Concern. A report commissioned by The Joseph Rowntree Reform Trust Ltd.*, York 2008.

Verification of the validity of elections and international electoral standards – the British case

Abstract

The purpose of the article is to analyze the verification of the validity of elections in the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland. The choice of this country is not accidental. It is the first country in which judicial review of elections appeared, and the rules introduced in the 19th century remain in force almost unchanged to this day. The main thesis of the article is that the rules in force in the United Kingdom for determining the validity of elections are incompatible with international standards. In order to verify this thesis, an attempt is made to indicate the weaknesses of the current legal solutions for verifying the validity of elections. The paper is based on the analysis of the British scientific literature and reports of the Law Commissions, the Electoral Commission and international organizations.

Keywords: verification of the validity of elections, The Election Court, election petition, United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland

Kamil Pietrasik*

MUZULMAŃSKIE ORGANIZACJE W STANACH ZJEDNOCZONYCH

Streszczenie

Celem niniejszego artykułu jest krótka charakterystyka działalności mużulmańskich organizacji w Stanach Zjednoczonych w przeszłości i współcześnie. Ukazano tym samym zarówno pozytywne aspekty ich funkcjonowania, a także problemy, z jakimi przyszło im się mierzyć w poszczególnych dekadach. Jak zauważono w tekście, mimo momentami trudnych okresów w funkcjonowaniu owych organizacji, wiele z nich działa po dziś dzień. Wiele organizacji mużulmańskich w USA dotknęły mniejsze lub większe rozłamy w obrębie swojej społeczności religijnej. W tym kontekście ujęto także sylwetki ważnych dla amerykańskich mużulmanów postaci, jak: Malcolm X, Elijah czy Fard, którzy byli inicjatorami różnych rozłamów w swoich środowiskach religijnych. Lecz mimo rozbijania jedności w swoich grupach stali się oni, jak się później okazało, przywódcami religijnymi, których z wielu powodów obdarzono autorytetem i szacunkiem.

Słowa kluczowe: islam, Stany Zjednoczone, religia, Malcom X, mużulmanie

Wstęp

Na całym świecie, w poszczególnym kraju działa kilkadziesiąt organizacji mużulmańskich, w tym w Polsce (np. Mużulmański Związek Religijny w Rzeczypospolitej Polskiej, Stowarzyszenie Studentów Mużulmańskich w Polsce, Liga Mużulmańska itd.). Na przykład we Francji jest to: Unia Organizacji Islamskich Francji (*The Union des organisations islamiques de France*), w Niemczech: Centralna Rada Mużulmanów w Niemczech (*Central Council of Muslims in Germany*) lub aktywna na obszarze całej Unii Europejskiej: Federacja Organizacji Islamskich w Europie (*The Federation of Islamic Organizations in Europe*) oraz Europejska Unia Mużulmanów (*European Muslim*

* Towarzystwo Azji i Pacyfiku, e-mail: kamilpietrasik@interia.pl, ORCID: 0000-0002-8579-0659.

Union)¹. W tym miejscu spójrzmy na kasus Niemiec. Otóż społeczność islamska w Niemczech nie ma oficjalnych praw, jako religijna społeczność, która mogłaby otwierać szkoły lub angażować się w działania społeczne sponsorowane lub wspierane finansowo przez rząd niemiecki. Dlatego, aby muzułmanie mogli realizować swoje interesy jako „organizacje niemieckie”, muszą rejestrować się jako *Einzelverbände* (pojedyncze stowarzyszenia), *Dachverbände* (unia organizacji) lub *Spitzenverbände* („organizacje szczytowe” lub główne) i muszą współpracować ze sobą. Wspólnie bronią muzułmanów przed większością, lecz i to powoduje, iż są nieporozumienia i dochodzi do ścierania się poglądów². A jak sytuacja wyglądała i wygląda obecnie w przypadku organizacji muzułmańskich w USA? Niechaj odpowiedzią na postawione pytania będzie niniejszy artykuł, który został poświęcony owym organizacjom w USA. W związku z tym autor pracy proponuje, ażeby metodą badawczą był przegląd, analiza oraz krytyka zastanego piśmiennictwa.

Początki działalności organizacji muzułmańskich w USA

Wspominając o organizacjach muzułmańskich działających w USA, warto napomknąć o początkach, z jakimi przyszło się zmierzyć owym organizacjom. Jak zauważa Maria Hermansen, ze względu na różnorodność pochodzenia etnicznego żaden kraj muzułmański nie ma wpływu na amerykańską populację muzułmańską. Podczas gdy Saudyjczycy finansują budowę i działalność niektórych meczetów i organizacji, to ich wpływ instytucjonalny jest mniej bezpośredni niż na przykład państwa tureckiego na swoich imigrantów w Niemczech³.

I tak, działalność muzułmańskich organizacji w USA była widoczna już pod koniec lat 40. XX w. Wtedy to, po raz pierwszy w Waszyngtonie, w Białym Domu pojawiła się grupa muzułmańska, która lobbowała (?) na rzecz swojej społeczności/odłamu, lub ujmując rzecz ogólniej, islamu. Co prawda, nie można bezdyskusyjnie wskazać głównego powodu spotkań muzułmanów z prezydentami, jednakże interpretacja literatury nie wyklucza, iż pierwszoplanowo mogło chodzić o wymuszenie lepszego traktowania danej społeczności muzułmańskiej. Nie można również jednoznacznie stwierdzić, czy muzułmanie osiągnęli wówczas

¹ M. Hermansen, *Islamic thought and spirituality* [w:] *Islam in the West. Critical concepts in islamic studies. Religion and culture*, eds D. Westerlund, I. Svanberg, vol. II, London–New York 2011, s. 142.

² F. Sen, *Euro-Islam: Some Empirical Evidences* [w:] *Islam and Muslims in Germany*, eds A. Al-Hamarneh, J. Thielmann, Leiden–Boston 2008, s. 36.

³ M. Hermansen, *op. cit.*, s. 142.

swoje cele, jednakże obowiązkiem autora jest zaakcentowanie, że już sam fakt, iż owe grupy były przyjmowane przez kolejnych prezydentów tego supermocarstwa, budzić może zaskoczenie i podziw. Poniżej przedstawiono zestawienie nazw grup muzułmańskich, które odwiedzały ówczesnych prezydentów Stanów Zjednoczonych oraz rok złożonej wizyty (tabela 1).

Tabela 1. Muzułmański lobbing na rzecz poparcia religijnego u prezydenta amerykańskiego w Białym Domu

Organizacja muzułmańska	Rok
Ahmadiyya Movement in Islam, USA	1948
Kashmiri American Council	1990
National Committee of Women for a Democratic Iran	1990
Karamah: Muslim Women Lawyers for Human Rights	1993
Minaret of Freedom Institute	1993
Muslim American Society	1994
Council on American-Islamic Relations (CAIR)	1994
Muslim Public Affairs Council (MPAC)	1997
Center for the Study of Islam and Democracy	1999
World Organization for Resource Development & Education	2000
Uyghur American Association	2004
Free Muslims Coalition	2004
International Uyghur Human Rights and Democracy Foundation	2005
Center for Islamic Pluralism	2005
American Islamic Congress	2006
ISNA, Office for Interfaith and Community Alliance	2006
International Quranic Center	2007

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Islam in the Modern World*, eds J.T. Kenney, E. Moosa, London–New York 2014, s. 373.

Ciekawostką w zaprezentowanej tabeli może być fakt, że od czasu pierwszej wizyty członków organizacji muzułmańskiej w USA do następnej minęło blisko 50 lat. A serię spotkań po niemalże półwiecznej przerwie otworzyli przedstawiciele społeczności *Ahmadiyya*⁴. Jednak zdaniem autora nie to jest najważniejsze. Zestawienie zawiera dużo cenniejsze informacje. Widzimy zatem, że w omawianym przedziale czasowym funkcjonowało wiele organizacji muzułmańskich, które z pewno-

⁴ Separatystyczna islamska sekta związana z jej założycielem Mirzą Ghulam Ahmadem (1835–1889) z *Qadiyan* i w związku z tym była powszechnie znana jako *Qadianis* (*al-Qadiyaniyat*) lub zwolennicy Mirzy. Szerzej zob. *Encyclopedia of Islamic civilization and religion*, ed. I.R. Netton, London–New York 2010, s. 31.

ścią nie prowadziły wspólnych interesów. Nie zagrażały sobie nawzajem, utrzymywały poprawne stosunki, jednak każdej z nich na sercu leżało tylko dobro współbraci z grupy. Każda z osobna i na swój sposób zabiegała o własne dobro, stąd ich przedstawiciele bez najmniejszego wahania inspirowali spotkania z prezydentem. A do wysnucia takiego właśnie wniosku skłania fakt zaprezentowany w powyższej tabeli, mianowicie – różnorodność ugrupowań. Dalsze sondowanie pozwala na zwrócenie uwagi, że do spotkań dochodziło średnio rok po roku. Jednakże po wizycie przedstawicieli muzułmańskich, datowanej na rok 2000, do następnej doszło dopiero w roku 2004. Ta zauważalna przerwa w lobbowaniu na rzecz islamu była z pewnością konsekwencją tragicznego wydarzenia w dniu 11 września 2001 r. Był to haniebny wyczyn, a jedynymi przedstawicielami świata muzułmańskiego, którym w latach 2000–2004 zależało na zmazaniu ówczesnej złej opinii o muzułmanach, byli muzułmanie z Arabii Saudyjskiej zamieszkujący terytorium USA. Stephane Marchand zabieg ze strony Saudów nazwał „kampanią rehabilitacyjną”⁵. Powstaje, zatem pytanie, dlaczego Arabia Saudyjska? Otóż autor pokusił się o pewne stwierdzenie i wskazał na następujące powody. Pierwszy: Arabia Saudyjska to miejsce narodzin islamu, kolebka tej religii. Drugi: Arabia Saudyjska była wieloletnim partnerem Stanów Zjednoczonych na arenie międzynarodowej oraz strategicznym sojusznikiem na Bliskim Wschodzie od niemal 1932 r.⁶ Trzeci, ostatni powód to taki, iż w ogólnej liczbie 19 osób, które były organizatorami ataku na USA (WTC, Pentagon), 15 z nich to Saudyjczycy. Tak więc nie powinien dziwić fakt, że to właśnie Saudowie zainicjowali zmianę w postrzeganiu świata muzułmańskiego i za wszelką cenę dążyli do pertraktacji z USA.

Warto nadmienić, iż działania wszystkich organizacji muzułmańskich powstałych na terenie Stanów Zjednoczonych cieszyły się sporym uznaniem wśród muzułmanów zamieszkujących obszary USA, w związku z czym pozyskiwały coraz to nowych zwolenników, na przykład Malcolma X (1925–1965), charyzmatycznego przywódcę separatystycznej grupy zwanej Naród Islamu (ang. *The Nation of Islam*), który zyskawszy powszechny szacunek zwolenników ruchu praw obywatelskich, stał się symbolem siły muzułmańskiej i osób czarnoskórych. *The Nation of Islam* był jednak nieprawowiernym ruchem. Założony został w 1930 r.

⁵ Zdaniem S. Marchanda, Saudyjczycy po 11 września pragnęli, aby postrzeganie tego państwa, islamu i krajów muzułmańskich diametralnie się zmieniło. Wykorzystywano do tego spoty reklamowe, różne migawki w telewizji amerykańskiej, a także komunikaty, krótkie przesłanki do słuchaczy amerykańskich rozgłośni radiowych oraz czytelników gazet poprzez wykupienie miejsc na reklamy, sprostowania. Za: S. Marchand, *Arabia Saudyjska. Zagrożenie*, Warszawa 2004, s. 250–254.

⁶ Nastąpiło formalne powstanie nowego państwa: Księstwa Arabii Saudyjskiej.

przez Wali Fard Muhammada Farda, domokrażęcę z Detroit, a po jego tajemniczym zniknięciu, w 1934 r., misję dowodzenia przejął Elijah Muhammad (1897–1975), człowiek, którego uznawano za heretyka z punktu widzenia islamu, albowiem jego interpretacja religii była następująca: Bóg został wcielony w Farda, biali ludzie są z natury źli, a po śmierci nie ma żadnego życia⁷. Działalność ugrupowania *The Nation of Islam* wspieranego przez Elijah Muhammada wyróżniała się wrogim nastawieniem do Zachodu oraz skrajnymi pomysłami. Na przykład w rewanżu za lata zniewolenia przez Zachód ugrupowanie to zażądało wydzielenia obszaru ziemi i ustanowienia odrębnego państwa dla Afroamerykanów. Malcolm X uważał, że w swoich hasłach Elijah posuwał się zbyt daleko, dlatego prezentowane przez niego idee nie mogły liczyć na przychyłność z jego strony. Nie potrafił ich pojąć, coraz bardziej stawały mu się obce, w konsekwencji czego pomiędzy przywódcami zaczęło dochodzić do nieporozumień. Wreszcie postanowił opuścić grupę, a wraz z nim odeszli jego najwierniejsi zwolennicy. Wówczas Malcolm X doprowadził do stworzenia prawdziwie ortodoksyjnego ruchu. Na pierwszy plan działalności nowego, rosnącego w siłę ugrupowania *Muslim American Society* wysunęła się misja ożywienia islamu sunnickiego. Malcolm X wiązał z ruchem ogromne nadzieje⁸. Jak w tym wątku zauważa Karen Armstrong: „Malcolm X wysyłał swoich członków na studia do Al-Azhar (teologiczna muzułmańska uczelnia w Egipcie) oraz dążył do współpracy z białymi Amerykanami, których uważał za społeczeństwo bardziej sprawiedliwe”⁹. Idąc dalej, nadmiemy, iż wkrótce *Muslim American Society* stało się ruchem zdecydowanie potężniejszym niż *Nation of Islam*, jednak po dwóch latach działalności za odejście od Narodu Islamu Malcolm X zapłacił najwyższą cenę. Za swoją apostazję został brutalnie zamordowany.

Krótką charakterystyka wybranych organizacji muzułmańskich w USA

Nation of Islam nie jest jedyną organizacją muzułmańską na terenie USA, działającą na rzecz lokalnej bądź też stanowej społeczności muzułmańskiej. W cieniu nie pozostawały również inne stowarzyszenia mające znaczący lub nawet ogromny wpływ na rozwój działalności diaspor muzułmanów w USA. Zauważamy wśród nich: *Islamic Society of North America* (ISNA), *Council on American Islamic Relation* (CAIR), *Muslim Public Affairs Council* (MPAC), *National Assonciation of Mus-*

⁷ K. Armstrong, *Islam. A short history*, London 2002, s. 150.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, s. 151.

lim Lawyers/Muslim Advocates, Assembly of Turkic American Federations (ATAF).

Pierwsze z wymienionych powyżej stowarzyszeń, *Islamic Society of North America*, zostało założone w 1983 r. na podwalinach *Muslims Students Association* (rok założenia 1963). Funkcjonuje jako organizacja o szeroko zakrojonej działalności, która otrzymuje roczne datki od muzułmanów z różnych środowisk i orientacji. Jest to organizacja reprezentująca ponad dwa tysiące meczetów i ośrodków islamskich w Stanach Zjednoczonych oraz Kanadzie. Ostatnio wiele uwagi poświęca się ustaleniu tożsamości *Islamic Society of North America* (ISNA). A konkrety w tej sprawie są takie, że zarówno *Muslims Students Association* (MSA), jak również *Muslim American Society* (MAS) oraz *Council on American-Islamic Relations* (CAIR) należały do organizacji założonych w latach 90. XX w. przez Bractwo Muzułmańskie¹⁰. Ku podobnej teorii skłania się wspomniana wcześniej M. Hermansen. Jej zdaniem główne amerykańskie organizacje muzułmańskie, takie jak ISNA (*Islamic Society of North America*) i ICNA (*Islamic Circle of North America*) są silnie zdominowane przez zwolenników *Jamaat-e-Islami* oraz *Ikhwan al-Muslimun* (Bractwo Muzułmańskie – przyp. K.P.)¹¹.

Niewątpliwie, zaprezentowany powyżej czynnik winien powodować liczne konflikty i tym samym wywoływać paniczny lęk społeczeństwa, jednakże nic takiego nie miało miejsca. Zapoznając się bowiem z historią społeczeństwa muzułmańskiego w USA, wiemy, że żadnej z powyższych organizacji muzułmańskich, w tym także omawianej *Islamic Society of North America*, nie wiązano z jakimkolwiek spektakularnym aktem terroru dokonany na terenie Stanów Zjednoczonych. Z czego zatem mogło wynikać zaprzestanie pokazywania przez organizacje islamskie swojej ekspresyjności? Otóż, zasadnicza kwestia jest taka, że w porównaniu z pierwszymi członkami tychże grup, obecni legitymowali się już wykształceniem i to właśnie oni stanowili większość w grupie. Dlatego łatwiej było im zgadzać się z wygłaszanymi poglądami, tak jak czynili to we własnych wspólnotach muzułmańskich na Bliskim Wschodzie i w Azji Południowej¹².

Organizacjom zależało na tworzeniu klimatu pasywności, o czym świadczy chociażby osobliwy fakt dotyczący ISNA (*Islamic Society of North America*). Otóż w dniu 31 sierpnia 2007 r. do udziału w dorocznym zjeździe Towarzystwa Islamskiego Ameryki Północnej (ISNA) zaproszono przedstawiciela społeczności, która była negatywnie odbie-

¹⁰ *Islam in the Modern...*, s. 283.

¹¹ M. Hermansen, *op. cit.*, s. 142.

¹² *Ibidem*.

rana przez społeczność muzułmańską, głównie ze względu na konflikt izraelsko-palestyński. Rabin Eric Yoffie (przewodniczący Związku Juidazmu Reformowanego, do którego należało 1,5 mln członków) w swoim przemówieniu poruszał kwestie odnoszące się do wielu muzułmanów, którzy są krytykami Izraela, oraz wskazywał na uprzedzenia wobec Żydów¹³.

Centralne miejsce pośród organizacji muzułmańskich działających w USA zajmuje także *Muslim Public Affairs Council* (MPAC), założona w 1988 r. przez Centrum Islamu w Południowej Kalifornii. Szybko stała się narodową organizacją, która miała na celu informowanie i kształtowanie opinii publicznej odnośnie do zagadnień dotyczących islamu i ich znaczenia dla narodu. Dysponowała znacznymi zasobami ze zróżnicowanym programem edukacji dla młodych liderów w celu zachęcania ich do rozwijania kariery w instytucjach użyteczności publicznej. Współpracowała z różnymi agencjami zajmującymi się prawem, aby móc lepiej chronić muzułmanów amerykańskich w sprawach wolności cywilnej. To właśnie ta organizacja wyodrębniła oddział pod nazwą Muzułmańska Liga Kobiet (*the Muslim Womens League*), która miała promować prawa kobiet¹⁴.

Następną wyodrębnioną z ogółu jest *Council on American-Islamic Relations* (CAIR). Założona w 1994 r., pojawiła w czasie, gdy niektórzy eksperci zwracali uwagę opinii publicznej na problem tzw. wojującego islamu¹⁵. Jej działalność koncentrowała się głównie na edukacji amerykańskiej opinii publicznej na temat islamu, ale był też inny, bardziej znamieny cel – doprowadzenie do zlikwidowania zniesławiania reprezentacji islamu i muzułmanów poprzez ochronę swobód obywatelskich muzułmańskich Amerykanów¹⁶. Jako zwolennicy poglądów „rzucających się Amerykanom na oczy” wkrótce zostali „ochrzczeni” jako organizacja popierająca słuszność ataków dokonanych przez muzułmanów w Oklahoma City. Miasto zostało zaatakowane 19 kwietnia 1995 r. Tłumaczenie takiego stanowiska połączono z faktem, że właśnie ta organizacja w dniach poprzedzających atak opublikowała sprawozdanie *Rush to Judgment*, w którym udokumentowała ponad 200 wydarzeń (szykany, zbrodnie, akty nienawiści, ataki) dokonanych przeciw muzułmańskim Amerykanom. Od tego czasu CAIR regularnie publikował sprawozdania nt. dyskryminacji, przez co zyskiwał coraz większe poparcie społeczeństwa muzułmańskiego. Poglądy, wobec których koncentrował się CAIR,

¹³ M. Nimer, *Islamophobia and Anti-Americanism: Measurements, Dynamics, and Consequences* [w:] *Islamophobia. The challenge of pluralism in the 21st century*, eds J. Esposito, I. Kalin, Oxford 2011, s. 89.

¹⁴ *Islam in the Modern...*, s. 383.

¹⁵ *Ibidem*, s. 384.

¹⁶ *Ibidem*.

spowodowały, że w niedługim czasie stał się on pierwszą muzułmańską organizacją w USA, którą popierały grupy adwokatów¹⁷.

Analizując działalność amerykańskich organizacji muzułmańskich, nie sposób nie docenić poglądów dwóch kolejnych ugrupowań, które w sposób znaczący przyczyniły się do powstania diaspor muzułmańskich w USA. Wiemy także, że odegrały one istotną rolę w zakresie niesienia pomocy wyznawcom islamu mieszkającym w Stanach Zjednoczonych. *National Assonciation of Muslim Lawyers/Muslim Advocates* to organizacja muzułmańska, która powstała przed wydarzeniami z dnia 11 września 2001 r. W 2005 r. połączyła się z inną siostrzaną organizacją, *Muslim Advocates*. Organizacja ta dysponowała szeroko rozwiniętymi komórkami w zakresie orzecznictwa prawnego i organizacji edukacyjnych, które promowały ochronę wolności, sprawiedliwości i równości, niezależnie od wiary. Ekspozowanie określonych celów edukacyjnych z wykorzystaniem odpowiednich narzędzi prawnych odbywało się przy wsparciu zaangażowania politycznego. Misją prezentowanej organizacji była akceptacja fundamentalnych zasad amerykańskiego konstytucjonalizmu. Wyznawała pogląd, że zasady te mogą być zrealizowane bez narażania narodu na niebezpieczeństwo. Wraz z momentem połączenia z *Muslim Advocates* organizacja coraz częściej zaczęła wzbudzać zainteresowanie wśród takich grup społecznych, jak: prawnicy, wspólnoty, liderzy meczetów, urzędnicy państwowi (urzędów stanowych – przyp. K.P.), strażnicy ochrony praw człowieka, a także służby bezpieczeństwa. Oprócz tego organizacja była bardzo aktywna w dostarczaniu technicznej pomocy muzułmańskim grupom charytatywnym, aby mogły one działać zgodnie z prawem¹⁸. Pamiętamy przecież, że kluczową dyspozycją działalności organizacji było niesienie pomocy głównie w aspektach cywilnoprawnych. Niestety autorowi nie rzuciła się w oczy choćby najmniejsza wzmianka na temat, czy owa organizacja *National Assonciation of Muslim Lawyers/Muslim Advocates* pobierała za udzielone porady prawne jakąkolwiek opłatę finansową od muzułmanów. Nie natrafił również na opinie, które świadczyłyby o niedostępności i niesprawności w działaniu organizacji, zatem nasuwa się uwaga, że organizacja we właściwy sposób spełniała oczekiwania muzułmanów w USA.

Autor proponuje również zapoznanie się z wizerunkiem organizacji *Assembly of Turkic American Federations* (ATAF), która zrodziła się w Waszyngtonie i spośród wszystkich funkcjonujących na terenie USA organizacji muzułmańskich jest najmłodsza – powstała w 2011 r. Jej ekspansywność wyraża się przede wszystkim w koordynacji różnego rodzaju

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, s. 385.

ju posunięć pod nazwą sześciu regionalnych „dialogów” autorstwa stowarzyszenia Ruchu *Hizmet* w Stanach Zjednoczonych¹⁹. W tym miejscu należy wspomnieć, iż jednym z aktywistów *Hizmet Movement* jest emerytowany turecki islamski kaznodzieja i pisarz, M. Fethullah Gülenem. Tenże dostojnik, przebywając na dobrowolnym wygnaniu w Pensylwanii od 1998 r., wspiera również finansowo naukę w kilku prywatnych szkołach, które inspirują się ideą Gülena w Stanach Zjednoczonych, w tym *Pinnacle Academy*, która mieści się na przedmieściach Waszyngtonu. Myśli przewodnie w działalności pisarza skupiają się przede wszystkim na kwestiach turecko-amerykańskich²⁰. Warto utrwalić również inne, jednakowoż bardzo skuteczne zachowanie Gülena. Otóż w myśl prezentowanych idei w dziedzinie edukacji stał się inspiracją do utworzenia wielu organizacji charytatywnych dbających o dobro społeczeństwa w Turcji i poza nią. W sposób szczególny zachęcał do wykorzystania mediów, w tym telewizji, w celu informowania społeczeństwa o sprawach dlań najistotniejszych w wymiarze tak indywidualnym, jak i zbiorowym²¹. Wracając do ATAF, należy nadmienić, iż na koncie członków Ruchu *Hizmet* znajduje się również otwarcie kilkudziesięciu szkół publicznych, w których oferując swój program dotyczący rygorystycznej nauki i technologii w dzielnicach, gdzie żyją ludzie o niskich dochodach, zaspokajają tym samym wymagania niemuzułmanów. Prowadzą również stację telewizyjną, której program nadawany jest poprzez antenę satelitarną o nazwie *Ebru TV* i która transmituje szereg programów edukacyjnych na temat stylu życia²².

Należy przyjrzeć się również preferencjom wyznaniowym we wszystkich organizacjach muźulmańskich działających na terenie USA. Otóż do pewnego momentu zrzeszeni w nich sunnici, szyici czy też wyznawcy innego nurtu islamu akceptowali siebie nawzajem. Współistnieli razem i razem ustalali dyrektywy działania. I tak było do czasu, kiedy to wojna pomiędzy Irakiem i Iranem oraz rewolucja zainicjowana przez ajatollaha Chomeiniego poróżniła ze sobą całą społeczność muźulmańską zamieszkujejącą w USA. Wówczas pomiędzy wyznawcami islamu doszło do wyraźnego rozłamu. Przy uniwersyteckich kampusach zaczęły powstawać szyckie stowarzyszenia studenckie, zakładane nie tylko przez szyckich studentów, ale także przez międzynarodowe społeczności islamskie. W Wirginii rozpoczęła działalność propagandowa szyicka organizacja kierowana przez Yasina al-Jubouriego. Natomiast organizacje takie,

¹⁹ *Ibidem.*

²⁰ *Ibidem.*

²¹ M.F. Gülen, *Muhammad. Wysłannik Boga. Nowe spojrzenie*, Białystok 2013, s. 6.

²² *Islam in the Modern...*, s. 383.

jak *Muslim Student Assonciation*, *The Islamic Society in North America* oraz partnerzy tej ostatniej *The Muslim Arab Youth Association*, rozpoczęły dystrybucję literatury antyszyickiej finansowanej przez Arabię Saudyjską²³.

Zakończenie

Dokonując podsumowania na temat charakteru i uwarunkowań organizacji i stowarzyszeń muzułmańskich działających na terenie USA, stwierdzić należy, że jest on nader złożony. Chcąc być zawsze blisko potrzebujących, zajmują się wieloma aspektami życia społecznego od udzielania pomocy, wsparcia w centrach muzułmańskich po porady prawne, opiekę czy też ochronę kobiet, jak to jest w przypadku *Muslim Public Affairs Council*. O zaprezentowanych powyżej organizacjach możemy odważnie powiedzieć, że są twarzą pomocy udzielanej społecznościom muzułmańskim mieszkającym w Stanach Zjednoczonych. To właśnie one uznawane są częstokroć za jedyną podporę dla współwyznawców islamu, a ich mnogość powoduje, że dotarcie do nich jest zdecydowanie łatwiejsze aniżeli w latach ubiegłych minionego wieku. Każda z nich udowodniła, że potrafi być skuteczna, jednakże zestawiając obok siebie wkład w rozwój i promocję islamu na obszarze Stanów Zjednoczonych, można bezdyskusyjnie zaproponować tezę, że największe zasługi na tym polu położyły następujące organizacje muzułmańskie: pierwsza z nich to *The Nation of Islam*, druga *Muslim American Societ*, następnie organizacja założona przez byłego członka *The Nation of Islam*, Malcolma X.

I ostatnie zdanie dające odpowiedź na pytanie, w jakim celu powstawały powyższe organizacje. W ocenie autora tekstu warto przyjąć spostrzeżenie, iż dla muzułmanina wyznawanie wiary jest okolicznością szczególnie ważną, bo to jest jeden z czynników świadczących o jego tożsamości narodowej. A znalazłszy się w kraju nacechowanym nieufnością, w jaki inny sposób mogli wypracowywać relacje, które pozwoliłyby im przetrwać tę niepewną dla nich rzeczywistość? Czy działanie w pojedynkę byłoby w stanie pokazać pozytywny wizerunek muzułmanina? Można zaryzykować stwierdzenie, że tak, lecz za pomocą społecznych inicjatyw proces ten był zdecydowanie bardziej wyrazisty.

Autor ma świadomość, że każdej z omawianych organizacji nie poświęcił odpowiednio obszernego fragmentu, bo gdyby miało tak być,

²³ M. Gardell, *North America [w:] Islam in the West. Critical concepts in islamic studies. Regions and history*, eds D. Westerlund, I. Svanberg, vol. I, London–New York 2011, s. 396–397.

wówczas artykuł musiałby osiągnąć rozmiar książki. Żywi jednak nadzieję, że choćby to pobieżne zaprezentowanie treści będzie dla czytelnika stanowić wprowadzenie do zgłębiania wiedzy na temat organizacji muzułmańskich działających na terenie USA.

Bibliografia

- Armstrong K., *Islam. A short history*, London 2002.
- Encyclopedia of Islamic civilisation and religion*, ed. I.R. Netton, London–New York 2010.
- Gardell M., *North America [w:] Islam in the West. Critical concepts in islamic studies. Regions and history*, eds D. Westerlund, I. Svanberg, vol. I, London–New York 2011.
- Gülen M.F., *Muhammad. Wysłannik Boga. Nowe spojrzenie*, Białystok 2013.
- Hermansen M., *Islamic thought and spirituality [w:] Islam in the West. Critical concepts in islamic studies. Religion and culture*, eds. D. Westerlund, I. Svanberg, vol. II, London–New York 2011.
- Islam in the Modern World*, eds J.T. Kenney, E. Moosa, London–New York 2014.
- Marchand S., *Arabia Saudyjska. Zagrożenie*, Warszawa 2004.
- Nimer M., *Islamophobia and Anti-Americanism: Measurements, Dynamics, and Consequences [w:] Islamophobia. The challenge of pluralism in the 21st century*, eds J. Esposito, I. Kalin, Oxford 2011.
- Sen F., *Euro-Islam: Some Empirical Evidences [w:] Islam and Muslims in Germany*, eds A. Al-Hamarneh, J. Thielmann, Leiden–Boston 2008.

Muslim organizations in the United States

Abstract

The purpose of this article is to briefly describe the activities of Muslim organizations in the United States in the past and today. Thus, it showed both the positive aspects of their functioning as well as the problems they had to deal with in particular decades. As noted in the text, despite sometimes difficult periods in the functioning of these organizations, many of them operate to this day. Many Muslim organizations in the US have experienced minor or major splits within their religious community. In this context, the profiles of such important figures for American Muslims as: Malcolm X, Elijah, or Fard, who were the initiators of various splits in their religious circles, were also included. But despite breaking up the unity of their groups, they became, as it later turned out, religious leaders gifted with authority and respect for a number of reasons.

Keywords: Islam, United States, Religion, Malcom X, Muslims

Magdalena Sitek*

PRAWA CZŁOWIEKA. POMIĘDZY IDEOLOGIA A POLITYKĄ

Streszczenie

Prawa człowieka zostały uznane za wartość obowiązującą w całym świecie dopiero po drugiej wojnie światowej. Odtąd zaczęły one wyznaczać kierunek dalszej ewolucji systemów politycznych i prawa międzynarodowego. Są dyscypliną ulokowaną gdzieś między filozofią, w szczególności etyką, różnymi gałęziami prawa a naukami politycznymi. Prawa człowieka, jako jedno ze stosunkowo młodych pojęć w słowniku polityki i społeczeństw, są niepowtarzalną wartością społeczną i polityczną, a także kryterium oceny działalności władz, konstytucji i innych przepisów prawa. W ostatnim czasie stały się również istotnym elementem polityki międzynarodowej i programowym dążeniem rządów. Celem niniejszego opracowania jest analiza kwestii praw człowieka w kontekście ich głębokiego i wielowymiarowego kryzysu, ich naruszeń, upolitycznienia i ideologizacji, gdyż pomimo zebranych, zapisanych i zaakceptowanych przez niemal wszystkie kraje praw ludzkich nadal mają miejsce rażące ich naruszenia, co w bieżącym stuleciu stanowi zaprzeczenie tego, co miało być gwarantem pokoju na świecie, a przede wszystkim staje się zanegowaniem samej *Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka*.

Słowa kluczowe: prawa człowieka, naruszenia praw człowieka, inflacja praw człowieka, ideologizacja praw człowieka, kryzys

Wstęp

Druga wojna światowa była sceną eksterminacji dziesiątek milionów ludzi na skalę dotąd niespotykaną w historii ludzkości. Ideologia faszystowska i komunistyczna leżały u podstaw nie tylko światowego konfliktu zbrojnego, ale służyły również do stworzenia systemu oraz opracowania nowych technologii wykorzystywanych wyłącznie do zabijania ludzi. Obie ideologie podporządkowały sobie nie tylko społeczeństwo jako takie, ale również jego poszczególne grupy społeczne, w tym także naukę. Wielu naukowców prowadziło badania mające na celu tylko usprawnienie i przyspieszenie procesu segregacji i zabijania ludzi.

* Wyższa Szkoła Gospodarki Euroregionalnej im. Alcide de Gasperi w Józefowie, e-mail: ms@wsge.edu.pl, ORCID ID: 0000-0002-7686-3617.

Stąd też po drugiej wojnie światowej w ramach nowo powstałej Organizacji Narodów Zjednoczonych postanowiono opracować katalog praw człowieka, który byłby nienaruszalny przez jakąkolwiek władzę polityczną. W ten sposób 10 grudnia 1948 r. przyjęto *Powszechną Deklarację Praw Człowieka*, która nie stała się jednak aktem prawnym powszechnie obowiązującym. Obecnie większość prawników uważa, że deklaracja jest elementem prawa międzynarodowego, a to z kolei jest prawem zwyczajowym powszechnie uznawanym. Zatem można przyjąć, że deklaracja jest aktem prawnym powszechnie obowiązującym¹. Warto dodać, że wówczas Związek Radziecki oraz kraje dawnego bloku socjalistycznego, w tym Polska Republika Ludowa, nie wyraziły zgody na przyjęcie koncepcji powszechności obowiązywania praw człowieka.

Na bazie *Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka* w 1966 r. powstały *Międzynarodowe Pakty Praw Człowieka* oraz liczne inne akty prawa międzynarodowego zawierające katalogi praw człowieka. W dużej mierze były one skierowane do państw danego kontynentu, jak np. *Europejska Konwencja Praw Człowieka* z 1950 r., *Amerykańska Konwencja Praw Człowieka* z 1969 r. czy *Afrykańska Konwencja Praw Człowieka i Ludów* z 1981 r. Z kolei w 2000 r. przyjęto *Kartę Praw Podstawowych Unii Europejskiej*. Istnieją również liczne akty prawa międzynarodowego dotyczące praw określonych kategorii osób, jak np. *Konwencja o prawach dziecka* z 1989 r. czy *Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych* z 2006 r. Wszystkie te akty prawa międzynarodowego są co do treści bardzo do siebie podobne. Niemniej jednak znajdują się w nich różnice w sformułowaniach, a także w interpretacji poszczególnych artykułów.

Przynajmniej od dwóch dekad nie powstają nowe zbiory praw człowieka o charakterze międzynarodowym. Istotne znaczenie ma interpretacja poszczególnych przepisów, a także postulaty doktryny zmierzające do poszerzenia katalogu praw człowieka o nowe kategorie praw, zaliczane do tak zwanej czwartej generacji praw człowieka.

Znaczenie zasady proporcjonalności w procesie stosowania praw człowieka

Z punktu widzenia skali współczesnych naruszeń praw człowieka, ich upolitycznienia i ideologizacji, a także ich zmiennej interpretacji czy rozszerzania ich katalogu rodzi się wątpliwość co do ich stałości, a tym

¹ K. Drzewicki, *Prawa człowieka w Karcie NZ i w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka*, „Sprawy Międzynarodowe”, 1998, nr 3, s. 9–24.

samym niezmienności. Niewątpliwie sformułowany katalog praw człowieka z 1948 r. wymaga ciągłej refleksji w kontekście zachodzących zmian cywilizacyjnych i kulturowych, zwłaszcza w związku z rozwojem technologii teleinformatycznych². Nie można bowiem przyjąć założenia, że raz sformułowane prawa człowieka, co do treści i rodzajów, nie mogą podlegać żadnym zmianom. Spostrzeganie z tej perspektywy praw człowieka może rodzić szereg wątpliwości. Na pierwszym miejscu należy wskazać na kwestię interpretacji poszczególnych praw człowieka. *Dubium* dotyczy tego, kto powinien dokonywać takiej interpretacji – sądy czy też doktryna? Jeśli zaś sądy, to które?

W obszarze wykładni przepisów *Europejskiej Konwencji Praw Człowieka* największe znaczenie ma orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Bliższa analiza orzecznictwa ETPCz pozwala stwierdzić, że największym wkładem tego Trybunału jest rozwiązywanie konfliktów wynikających ze zderzenia się dwóch lub więcej praw człowieka w danym przypadku. Pomocne w takiej sytuacji jest stosowanie zasady proporcjonalności i *fair balance*.

Zasada proporcjonalności polega na rozładowaniu napięcia pomiędzy ochroną praw jednostki a interesem zbiorowym, w tym interesem państwa czy całego społeczeństwa. To sąd lub ETPCz, stosując zasadę proporcjonalności, rozstrzyga o tym, którym wartościom przyznać pierwszeństwo przed innymi, czy w danym przypadku należy dać priorytet interesom jednostki czy też interesowi zbiorowemu. Ponadto zasada proporcjonalności pozwala na zachowanie właściwej i słusznej równowagi (*fair balance*) pomiędzy interesem jednostkowym a interesem społecznym³. W praktyce jednak możliwość zachowania równowagi staje się dość problematyczna w przypadku, gdy zachodzi potrzeba wyważenia konkurencyjnych interesów czy też wartości.

Według Adama Wiśniewskiego rozstrzyganie tego typu napięć nie może być oczywiście rozwiązywane w sposób autorytarny przez jakikolwiek organ władzy, bez uwzględnienia wszelkich okoliczności konkretnej sprawy. Niezbędne jest zachowanie właściwej równowagi pomiędzy różnymi interesami⁴. Stosowanie zasady proporcjonalności odnosi się nie tylko do konfliktów pomiędzy interesem indywidualnym

² I.B. Florek, S.E. Eroglu, *The Need for Protection of Human Rights in Cyberspace*, „Journal of Modern Science”, 2019, nr 42.3, s. 27–36; M. Sitek, M. Such-Pyrgiel, *Wpływ cyberkultury na prawa człowieka*, „Journal of Modern Science”, 2018, nr 39.4, s. 201–215.

³ A. Mowbray, *A study of the principle of fair balance in the jurisprudence of the European Court of Human Rights*, „Human Rights Law Review”, 2010, nr 10.2, s. 289–317.

⁴ A. Wiśniewski, *Proporcjonalność i fair balance w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Gdańskie Studia Prawnicze”, 2019, nr 2.42, s. 59.

jednostki a interesem społeczności, lecz również do konfliktów zachodzących pomiędzy interesami indywidualnymi.

Cezary Mik wskazuje na znaczenie orzecznictwa ETPCz w procesie kształtowania się zasady proporcjonalności, która pełni funkcję reguły kolizyjnej pozwalającej na zachowanie słusznej równowagi w przypadku konfliktu pomiędzy wartościami społeczeństwa demokratycznego a wartościami indywidualnymi. Zasada proporcjonalności sankcjonuje również to, aby ETPCz mógł apriorycznie przyznać pierwszeństwo jednemu rodzajowi wartości w stosunku do innych⁵. Z kolei Monika Florczak-Wątor słusznie twierdzi, że ważenie interesów prawnie chronionych wynikających z praw człowieka winno być dokonywane również przez trybunały konstytucyjne, a nawet sądy powszechne⁶.

Wertykalny czy horyzontalny wymiar naruszenia praw człowieka?

Dość istotne jest rozstrzygnięcie kwestii, czy naruszenie praw człowieka może dokonać się tylko w przypadku konfliktów interesów jednostki z interesem społecznym lub państwowym. Czy możliwy jest także konflikt pomiędzy interesami jednostek? W doktrynie prawnoczułowej dominuje koncepcja horyzontalnego działania praw jednostki (*state action*)⁷. Według tej koncepcji prawa człowieka mogą być naruszone tylko poprzez działanie państwa.

W doktrynie amerykańskiej i kanadyjskiej została wypracowana koncepcja naruszenia praw człowieka również na płaszczyźnie horyzontalnej. Zgodnie z tą koncepcją możliwe jest stwierdzenie naruszenia praw człowieka przez podmioty prywatne, realizujące jakiegokolwiek zadania państwa. W tym przypadku należałoby uznać, że takich naruszeń praw człowieka dokonują również podmioty prywatne, na przykład różnego rodzaju agencje czy przedsiębiorstwa wykonujące zadania zlecone przez organy władzy publicznej. Opierając się na tych rozważaniach, można pójść o krok dalej i stwierdzić, że o naruszeniu praw człowieka należy mówić również w kontekście zachowań karnych czy deliktów jednostki wobec drugiej jednostki. W konsekwencji dalsza interpretacja

⁵ C. Mik, *Koncepcja normatywna prawa europejskiego praw człowieka*, Toruń 1994, s. 239.

⁶ M. Florczak-Wątor, *Rola sądów i trybunałów w kształtowaniu koncepcji horyzontalnego działania praw konstytucyjnych* [w:] *Sądy i trybunały wobec problemu horyzontalnego działania praw jednostki*, red. M. Florczak-Wątor, Kraków 2015, s. 13–30.

⁷ M. Tushnet, *The issue of state action/horizontal effect in comparative constitutional law*, "International Journal of Constitutional Law", 2003, nr 1.1, s. 80.

horyzontalnego naruszenia praw człowieka pozwalałaby sądom i trybunałom na wyznaczanie horyzontalnego zakresu obowiązywania tych praw⁸.

Wertykalna czy horyzontalna koncepcja ochrony praw jednostki w praktyce nastęrcza licznym problemom o charakterze ideologicznym czy politycznym. Wystarczy wskazać na współczesne problemy rozstrzygania sporów na pograniczu interesu jednostki i interesu społecznego czy też interesów jednostek. Wystarczy wspomnieć o takich sporach, jak życie dziecka kontra prawo do stanowienia, klauzula sumienia a prawo do aborcji, noszenie chusty islamskiej w miejscu pracy, prawa uchodźców czy granice wolności artystycznej. Kwestia wazenia różnych praw człowieka i różnych interesów komplikuje się jeszcze bardziej w kontekście postulatów nowej kategorii praw człowieka.

Inflacja praw człowieka

Powszechnie przyjmuje się, że źródłem praw człowieka jest przyrodzona godność człowieka. Takie sformułowanie zostało zapisane w preambule *Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka* oraz w preambułach innych międzynarodowych paktów praw człowieka. Jak napisał Marek Piechowiak, godność człowieka jest nieodłącznie powiązana z bytem człowieka niezależnie od tego, w jakim stanie przebywa. Stąd też prawa człowieka nie są nabywane ani nadawane przez jakiegokolwiek działanie władzy publicznej czy samego człowieka⁹.

Twierdzenie o godności człowieka jako źródle praw człowieka doznaje pewnego osłabienia w procesie wazenia różnych sprzecznych interesów jednostkowych i społecznych (wertykalny charakter praw człowieka), a także wazenia interesów jednostkowych (horyzontalny wymiar praw człowieka). Współcześnie na decyzje m.in. ETPCz ogromny wpływ mają różnego rodzaju skrajnie lewicowo-liberalne ideologie, a także bieżąca polityka. Taką ideologię, jak i politykę dla osiągnięcia swoich celów wykorzystują najnowsze urządzenia teleinformatyczne oraz technologie, zwłaszcza sztuczna inteligencja. Efektem tego jest zauważalna w doktrynie inflacja praw człowieka¹⁰. Proces ten jest przedmiotem debaty w literaturze światowej i krajowej. Należy też zau-

⁸ *Ibidem*, s. 27.

⁹ M. Piechowiak, *Pojęcie praw człowieka*, Warszawa 1997, s. 22.

¹⁰ T. Cwiertniak, *Wokół zagadnienia filozoficznych podstaw praw człowieka*, „Roczniki Administracji i Prawa”, 2019, nr 19, s. 87 i n.; Ł. Szoszkiewicz, R. Świergiel, *Instytucje finansowe a autonomia jednostki – rozważania z perspektywy praw człowieka*, „Roczniki Nauk Prawnych”, 2018, nr 28.4, s. 125–139; J. Madej, *W poszukiwaniu dobrego prawa*, „Ius Novum”, 2014, nr 8.5, s. 11–12.

ważyc, że dyskusja nad inflacją praw człowieka nie jest jednolita, a jej analiza może prowadzić do różnych wniosków¹¹. Stąd najpierw należy doprecyzować termin „inflacja”.

„Inflacja” w znaczeniu ekonomicznym to proces polegający na nieprzeciętnym wzroście cen, w konsekwencji czego słabnie siła nabywczą pieniądza. Ekonomista Grzegorz Kołodko już dość dawno zwrócił uwagę na to, że inflacja jest zawsze powiązana z kryzysem. Inflacja w sensie ekonomicznym pociąga za sobą znaczne koszty społeczne i ujemne skutki polityczne¹².

Pojęcie inflacji może też dotyczyć procesów zachodzących w kulturze. Zbyszko Melosik pisze o inflacji znaczeń, które w przeszłości służyły do porządkowania świata. Załamał się bowiem system klasyfikacji zdarzeń m.in. według kategorii dualizmów czy binaryzmów¹³. Czy można zatem mówić o istnieniu kryzysu praw człowieka i ich inflacji? Z kolei Orrin E. Klapp już w 1991 r. napisał o symbolicznej inflacji całej kultury polegającej na zamianie „niczego” w „coś”, „czegoś małego” w „coś wielkiego”. W mediach kreowane są ekstremalne wizje przyszłości, które później okazują się ulotnym balonem, łatwo pękającą bańką mydlaną. Dochodzi do utraty pewnych i sprawdzonych wartości¹⁴. Autorytet, czyli człowiek walczący przez całe swoje życie o nadrzędne wartości i z tego powodu zasługujący na estymę, został zastąpiony przez idół, gwiazdy, ekspertów czy trenerów¹⁵.

Wielki entuzjazm, jaki towarzyszył formułowaniu koncepcji i poszczególnych praw człowieka w różnych aktach prawa międzynarodowego, w szczególności przez ONZ i Unię Europejską (wcześniej EWG), wymaga po wielu latach oceny skuteczności. Nie wchodząc jednak zbyt głęboko w sformułowanie takiej oceny, należy zauważyć, że w doktrynie można spotkać się z licznymi opracowaniami wskazującymi na kryzys praw człowieka. Matej Avnelj, odwołując się do doświadczeń wojny bałkańskiej, stwierdził, że prawa człowieka w Europie są bardziej chronione na papierze niż w praktyce. Wojna w byłej Jugosławii, a także konflikty zbrojne w innych częściach świata powodują zwątpienie zwy-

¹¹ J.T. Theilen, *The inflation of human rights: A deconstruction*, „Leiden Journal of International Law”, 2021, s. 1–24.

¹² G. Kołodko, *Inflacja, reforma, stabilizacja*, Warszawa 1990, s. 9–10.

¹³ Z. Melosik, *Kultura, akademia i edukacja – modernistyczno/postmodernistyczne interpretacje*, „Przegląd Pedagogiczny”, 2011, nr 1, s. 46–72.

¹⁴ O.E. Klapp, *Inflation of Symbol. Los of Values in America Culture*, London 1991, s. 2 i n.; Ch. Newman, *The post-modern aura: The act of fiction in an age of inflation*, Evenston 1985, s. 6 i n.

¹⁵ P.D. Piórkowski, *Autorytety. Idole, pozory, eksperci i celebryci*, Konin 2016, s. 5; L. Tafaro, *Dagli eroi alla celebrita*”. *Icone e diritto civile*, Bari 2018, s. 23 i n.

kłych ludzi w ideę praw człowieka. Stają się rodzajem firanki i podręcznym narzędziem ideologicznym dla usprawiedliwienia politycznych działań. W tej perspektywie mają niewiele wspólnego z budowaniem sprawiedliwego ładu społecznego¹⁶.

Michał Gierycz wskazuje na powolne odchodzenie od koncepcji przyrodzonej godności człowieka jako źródła praw człowieka. Przykładem tego jest art. 9 *Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej*, w którym stwierdza się, że prawo do zawarcia małżeństwa i prawo do założenia rodziny są gwarantowane zgodnie z ustawami krajowymi regulującymi korzystanie z tych praw. Odesłanie do prawa krajowego jednoznacznie przesądza, że prawo do zawarcia małżeństwa nie wynika z przyrodzonej godności człowieka, lecz z przepisów prawa pozytywnego¹⁷. Zresztą w preambule do *Traktatu o Unii Europejskiej* z 2000 r. nie wspomina się o godności człowieka jako źródle pochodzenia praw człowieka, lecz o kulturowym, religijnym i humanistycznym dziedzictwie Europy. Jak słusznie zauważył Marek Piechowiak, w tym przypadku mamy do czynienia z wyraźnym relatywizmem kulturowym¹⁸.

Taka relatywizacja praw człowieka niewątpliwie znajduje odzwierciedlenie w zróżnicowanym sposobie reakcji władz politycznych różnych państw czy organizacji międzynarodowych na przypadki łamania praw człowieka w poszczególnych państwach czy częściach świata. Problem ten zauważyła Joan M. Fitzpatrick, wskazując na zaniedbania w monitorowaniu naruszeń praw człowieka zwłaszcza w stanach wyjątkowych oraz na brak dostatecznej i adekwatnej reakcji na te naruszenia¹⁹. W wielu innych publikacjach kryzys praw człowieka wiązany jest m.in. z konkretnymi zdarzeniami, między innymi takimi jak: budowa muru na granicy amerykańsko-meksykańskiej²⁰, prześladowania mniichów buddyjskich czy innych religii w Chinach²¹, problem migrantów próbujących dostać się do Europy, w tym kryzys na granicy polsko-

¹⁶ M. Avbelj, *Human rights inflation in the European Union* [w:] *The Fragmented Landscape of Fundamental Rights Protection in Europe. The Role of Judicial and Non-Judicial Actors*, red. L. Violin, A. Baraggia, Edward Elgar Publishing 2018, s. 8.

¹⁷ M. Gierycz, *O symptomach kryzysu praw człowieka w Europie. Europeistyka?* [w:] *Dlaczego europeistyka? Europa w kryzysie*, Warszawa 1915, s. 99–100.

¹⁸ M. Piechowiak, *Karta Praw Podstawowych a tradycyjne wartości* [w:] *Zmagania początku tysiąclecia*, red. M. Gierycz, J. Grosfeld, Warszawa 2012, s. 202–203.

¹⁹ J.M. Fitzpatrick, *Human rights in crisis. The International System for Protecting Rights During States of Emergency*, Filadelfia 1994, s. 30 i n.

²⁰ D.K. Androff, K.Y. Tavassoli, *Deaths in the desert: The human rights crisis on the US–Mexico border*, „Social Work”, 2012, nr 57.2, s. 165–173.

²¹ R. Bhalal, *China’s Uyghurs, Human Rights, and America’s Trade Sanctions*, „Human Rights, and America’s Trade Sanctions”, 2020, nr 19, s. 101–121.

białoruskiej, o którym wspomniał papież Franciszek podczas spotkania z migrantami w dniu 5 grudnia 2021 r. na wyspie Lesbos w Grecji. Papież Franciszek powiedział, że jesteśmy w epoce murów i drutów kolczastych, a migranci żyją w skrajnych warunkach, bez żadnych perspektyw rozwiązania ich problemów ani poszanowania należnych im praw człowieka. Dzieje się to na kontynencie, który promuje prawa człowieka i jest dumny ze stworzenia systemu ich ochrony²².

Analizując różne przypadki naruszeń praw człowieka w różnych częściach świata oraz sposób ich przestrzegania w szczególności na kontynencie europejskim przez różne instytucje państwowe i ponadnarodowe, w tym Unii Europejskiej, można dojść do jednoznacznego wniosku, że rzeczywiście trwa obecnie kryzys koncepcji praw człowieka wywołany ich inflacją. Najważniejszą jednak przyczyną takiego stanu koncepcji praw człowieka jest uzależnienie ich treści oraz stosowania zasady proporcjonalności od dwóch determinantów, tj. ideologii i polityki.

Ideologia jako jedna z przyczyn kryzysu i inflacji praw człowieka

Ideologia jest pojęciem filozoficznym, wieloznacznym, stąd trudnym do zdefiniowania. Według Simona Blackburn'a ideologia to zbiór przekonań i opinii, na podstawie których budowana jest wizja otaczającego nas świata. Na tej podstawie interpretuje się obecne zdarzenia oraz kreuje się wizję przyszłości całego uniwersum. Ideologia łączy w sobie przekonania, świat wartości oraz metafizyczne założenia. Stąd konkretna ideologia leży u podłoża różnych doktryn politycznych²³. Cechą charakterystyczną dla każdej ideologii jest to, że powstaje jako wytwór jednostkowego lub zbiorowego myślenia, które podlega ciągłej ewolucji. Twórcy ideologii przy użyciu wszelkich środków, również siłowych, zmierzają do przyjęcia przez społeczeństwo takiej właśnie wizji świata, jaką oni głoszą. Wcielenie w życie założeń typowych dla danej ideologii

²² *Przemówienie papieża podczas spotkania z uchodźcami na wyspie Lesbos*, ekai, <https://www.ekai.pl>, 5.12.2021 (8.12.2021).

²³ S. Blackburn, *Oksfordzki słownik filozoficzny*, Warszawa 1994, s. 165–166. Więcej o roli ideologii w kreowaniu rzeczywistości zob.: A. Piszczatowski, *Kultura białoruska i rosyjska na peryferiach ideologicznych systemów: wykorzystanie historii do kontrowania procesów myślowych*, „Journal of Modern Science”, 2016, nr 30.3, s. 33–56; S. Sokolova, *Formowanie alternatywnej rzeczywistości w społeczeństwie totalitarnym: mitologizacja czarnobylskiej katastrofy w 1986 roku*, „Journal of Modern Science”, 2019, nr 41.2, s. 39–60.

często niesie ze sobą znaczne koszty społeczne, tak jak to było z wdrażaniem ideologii faszystowskiej czy komunistycznej²⁴.

Współcześnie nie można wskazać jednej ideologii, która byłaby dominująca. Tym niemniej można określić pewne elementy, które pojawiają się w różnych doktrynach politycznych, a tym samym są akceptowane przez dominujące grupy polityczne w poszczególnych krajach. Niewątpliwie istotnym elementem doktrynalnym jest koncepcja demokratycznego państwa prawa, w którym władza polityczna pochodzi z wyboru społecznego, zaś prawo stanowi fundament i granicę działania organów władzy publicznej. Koncepcja demokracji powiązana została z ideą sprawiedliwości społecznej, solidaryzmu społecznego czy społecznej gospodarki rynkowej. Wspólnym mianownikiem wszystkich rodzajów polityk jest zrównoważony rozwój²⁵. W przypadku aspektów współczesnych ideologii i ich związków z prawami człowieka co do zasady panuje powszechny konsensus. Są one niewątpliwie wzmocnieniem systemu respektowania praw człowieka.

W kontekście praw człowieka jawi się jednak kwestia pewnych elementów współczesnej ideologii liberalnej, które w rzeczywistości wywodzą się z doktryny marksistowskiej. Były one wcielane w życie już w Związku Radzieckim. Do tych elementów należy zaliczyć równość płci, wykluczenie społeczne, feminizm czy laicyzację społeczeństwa²⁶. Idee te w gruncie rzeczy mają pozytywny i negatywny wydźwięk. Trudno jest bowiem nie zgodzić się z ideą ontologicznej równości wszystkich ludzi niezależnie od płci. Szereg programów unijnych jest ukierunkowany na zwalczanie wykluczenia w różnych aspektach życia społecznego. Nie można też zanegować potrzeby większej aktywności kobiet i zwiększenia ich roli w życiu społecznym, w tym w polityce. W końcu rodzi się pytanie o kształt państwa. Jeśli laicyzacja państwa miałaby oznaczać zdystansowanie się władz politycznych od wszelkich ideologii, to proces ten należałoby uznać za niezwykle pozytywny.

Negatywną cechą wspomnianych aspektów współczesnych ideologii jest jednak to, że obecnie są one powiązane z ideologiami określonych grup społecznych czy politycznych. Za równością płci kryje się ideologia transgenderyzmu (odejście od binarnej płci człowieka) czy postgenderyzmu (ideologia postulująca całkowite odejście od pojęcia płci).

²⁴ J. Puzynina, *Ideologia w języku polskim*, „Oblicza Komunikacji”, 2008, nr 1, s. 18.

²⁵ H. Izdebski, *Doktryny polityczno-prawne. Fundamenty współczesnych państw*, Warszawa 2021, s. 271–305; S. Grabowska, *Formy demokracji bezpośredniej w wybranych państwach europejskich*, Rzeszów 2009.

²⁶ W.J. Wilczyński, *Sowieckie źródła współczesnej wojny kulturowej*, „Przegląd Geopolityczny”, 2020, nr 33, s. 173–191.

Zwalczając formy wykluczenia, tworzone są nowe, zwłaszcza w odniesieniu do grup wyznających tradycyjne wartości. Są one spychane na margines, a nawet ośmieszane. Negatywną cechą feminizmu jest m.in. forsowanie całkowitego odejścia od stereotypowej społecznej roli kobiety, a tym samym dokonanie marginalizacji roli kobiety jako matki, a także kreowanie negatywnego wizerunku mężczyzny. W końcu państwo laickie stało się dzisiaj obrońcą ideologii głoszonych przez różnego rodzaju grupy społeczne o charakterze mniejszościowym. Sztucznie zaburza się w ten sposób relację pomiędzy większością i mniejszością. Państwo, zamiast zająć się rozstrzygnięciem sporów między różnymi grupami społecznymi, *de facto* je kreuje. Można stwierdzić, że państwo wyznaniowe zastępowane jest przez państwo ideologiczne.

Wdrażaniu wskazanych powyżej elementów o charakterze ideologicznym w życie przy pomocy instrumentów politycznych, finansowych czy też ustawodawstwa towarzyszy tzw. poprawność polityczna. Zjawisko to występowało już w Związku Radzieckim. Strażnikami poprawności politycznej nie są już cenzorzy, lecz media, Internet, programy szkolne, programy studiów na uczelniach, a przede wszystkim narzędzia polityczne, zwłaszcza finansowe. Skutkiem polityki poprawności politycznej jest polaryzacja społeczeństwa i stopniowa likwidacja wielokulturowości i tolerancji dla każdej odmienności.

Przykładem praktycznego stosowania określonej ideologii wspieranej poprawnością polityczną może być przygotowywany przez Komisję Europejską wewnętrzny przewodnik „komunikacji inkluzywnej”. W dokumencie tym zaleca się pracownikom urzędów Komisji, aby nie używali takich terminów, jak „Boże Narodzenie”, „pan”, „pani” czy „homoseksualista”. Na początku grudnia 2021 r. zaplanowane zostały szkolenia dla urzędników z nowych form komunikacji zalecanych przez przewodnik²⁷. Instruktarz ten przypomina zjawisko nowomowy z czasów realnego socjalizmu. Warto przypomnieć, że pojęcie „nowomowa” było metaforą dla języka propagandy totalitarnej.

Polityka jako jedna z przyczyn kryzysu i inflacji praw człowieka

Również pojęcie „polityka” jest wieloznaczne. Według Maksa Webera polityka jest dążeniem jednostki lub grupy społecznej do udziału we władzy lub do wywierania wpływu na podział władzy w obrębie pań-

²⁷ A. Mężyński, *KE umieściła Boże Narodzenie na liście słów, których należy unikać*. *Fala krytyki*, Dziennik.pl, <https://gospodarka.dziennik.pl>, 2.12.2021 (9.12.2021).

stwa, między państwami²⁸ czy też współcześnie między organizacjami międzynarodowymi. Można mówić o różnych rodzajach polityki, np. polityka wschodnia, polityka senioralna, polityka ochrony środowiska, polityka edukacyjna, polityka administracyjna, polityka migracyjna, polityka rolnicza itp. Cechą charakterystyczną każdej polityki jest realizacja ponadjednostkowych celów, które można przełożyć na pojęcie „interes” państwa, organizacji międzynarodowej, określonej grupy społecznej czy partii politycznej²⁹. Można zatem twierdzić, że polityka działa w interesie publicznym, który z natury winien być nakierowany na realizację i obronę dobra wspólnego³⁰.

Jednym z istotnych elementów współczesnej polityki państw i organizacji międzynarodowych jest ochrona praw człowieka, czego dowodem są liczne akty prawa międzynarodowego zawierające prawo materialne praw człowieka. Większość państw na świecie w swoich konstytucjach zawiera katalogi praw człowieka. W ramach Rady Europy stworzony został system ochrony praw człowieka, na którego czele stoi Europejski Trybunał Praw Człowieka.

Rodzi się jednak fundamentalne w tym kontekście pytanie, na które należy poszukać odpowiedzi. Dotyczy ono efektywności polityki ochrony praw człowieka na świecie. Kiedy patrzymy na współczesne konflikty zbrojne na świecie, raczej trudno jest nabrać przekonania, że jest to efektywny system. Ze względu na ograniczony objętościowo charakter tego opracowania nie jest możliwe przeprowadzenie analizy wszystkich konfliktów zbrojnych współczesnego świata dla potwierdzenia tej tezy. Dlatego ograniczam się tylko do dwóch takich przypadków.

Pierwszym jest kwestia Afganistanu, kraju, w którym od dawna ścierają się interesy przynajmniej trzech mocarstw, tj. Rosji, Stanów Zjednoczonych i od pewnego czasu również Chin. Po klęsce planów politycznych Stanów Zjednoczonych i przejściu władzy przez talibów Afganistan nie jest już przedmiotem zainteresowania polityki światowej. Co jakiś czas media donoszą o przypadkach łamania praw człowieka, poczynając od wolności osobistej, wolności mediów, wolności religijnej,

²⁸ M. Weber, *Racjonalność, władza, odczarowanie*, Poznań 2004, s. 268.

²⁹ M. Augustyniak, *Max Weber o władzy i odpowiedzialności w polityce*, „Studia Prawnoustrojowe”, 2010, nr 11, s. 39–54.

³⁰ Pojęcie dobra wspólnego w polskojęzycznej literaturze naukowej było wielokrotnie doprecyzowane treściowo. Zob. I. Lipowicz, *Dobro Wspólne*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 2017, nr 79, z. 3, s. 17–31; M. Kasiński, *Dobro wspólne a lojalność pracowników i funkcjonariuszy pełniących służbę publiczną w administracji* [w:] *O prawie administracyjnym i administracji. Refleksje. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Małgorzacie Stahl*, red. Z. Duniewska, Łódź 2017, s. 297 i n.; M. Wyrzykowski, *Pojęcie interesu społecznego w prawie administracyjnym*, Warszawa 1986, s. 45.

wolności nauki i nauczania, a kończąc na poszanowaniu prawa do życia. Afgańczycy, przyzwyczajani przez 20 lat przez amerykańskie wojska do wartości demokratycznych, zostali pozostawieni na pastwę fanatycznych talibów. Interesy czy polityka wielkomocarstwowa kilku państw stały się ważniejsze niż prawa człowieka i dobro wspólne mieszkańców Afganistanu.

Drugim przykładem przedkładania polityki państw czy organizacji międzynarodowych nad prawa człowieka jest łamanie tych praw w Chinach. Chiny od samego początku nie uznają powszechności praw człowieka zapisanych w *Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka*. W konsekwencji w warstwie deklaratywnej władze chińskie zobowiązują się, że będą respektowały prawa człowieka, w praktyce jednak naczelnym interesem władz politycznych Chin jest budowanie społeczeństwa socjalistycznego. Stąd jednym z podstawowych celów polityki państwa jest „sinizacja” wszelkich religii. Pod koniec listopada 2021 r. Sekretarz Generalny Komunistycznej Partii Chin zadeklarował wprowadzić pełną wolność w zakresie wyznania i poszanowania przekonań religijnych ludzi, jednak musi być ona ukierunkowana na budowę społeczeństwa socjalistycznego. Życie religijne w Chinach powinno zmierzać ku sinizacji. Religia nie może wpływać na sprawy oświatowe, sądownicze i administracyjne ani też mieć wpływu na życie społeczne³¹. W efekcie Chiny odnotowują najwięcej przypadków łamania praw człowieka na tle religijnym, czego przykładem jest m.in. ludobójstwo z użyciem sił militarnych na Ujgurach. Jednak interesy polityczne i gospodarcze powodują, że stosunki dyplomatyczne i gospodarcze z Chinami większości światowych państw są poprawne, pomimo oczywistych przypadków łamania tam praw człowieka.

Opis powyższych dwóch przykładów pokazuje wyraźną tendencję do rozdźwięku warstwy deklaratywnej z praktycznym stosowaniem praw człowieka. Bieżące interesy polityczne i gospodarcze zdecydowanie przeważają nad rzeczywistą ochroną praw człowieka.

Zakończenie

Prawa człowieka są dzisiaj niewątpliwie podstawowym systemem wartości dla całej ludzkości, niezależnie od konkretnej kultury, języka czy szerokości geograficznej. Fundamentem praw człowieka jest ich pochodzenie związane z przyrodzoną godnością człowieka. Stąd też każda władza polityczna jest zobowiązana nie tylko je respektować, ale

³¹ Chiński reżim zaostrza „sinizację” religii, ekai, <https://www.ekai.pl>, 8.12.2021 (9.12.2021).

również chronić. Niewątpliwie pozytywnie należy ocenić stworzenie w ramach Unii Europejskiej systemu ochrony praw człowieka z Europejskim Trybunałem Praw Człowieka na czele. Można jednak nie zauważyć faktu inflacji praw człowieka poprzez dość swobodną ich interpretację, a także ideologizację i upolitycznienie.

Niewątpliwie prawa człowieka wymagają ciągłej interpretacji ze względu na zmieniające się otoczenie, a zwłaszcza zmieniającą się kulturę. Nie sposób jednak nie zauważyć, że procesowi ich interpretacji oraz dodawaniu nowych praw człowieka towarzyszy ideologizacja. Uwidacznia się ona najczęściej w przypadkach konfliktu interesu jednostkowego z interesem społecznym, a co za tym idzie, wazaniem poszczególnych praw człowieka. Nie ulega wątpliwości, że zachodzi tutaj konieczność stosowania zasady proporcjonalności. Brakuje jednak klarownych i jednoznacznych kryteriów stosowania tej zasady, aby rozstrzygnąć, które prawo człowieka jest ważniejsze, a które mniej ważne. Brak przejrzystości musi rodzić obawy społeczne i zwątpienie w ideę praw człowieka.

Obok ideologizacji praw człowieka wyraźnie uwidacznia się też proces ich upolitycznienia. Interesy polityczne i gospodarcze sprawiają, że na świecie mamy nie tylko liczne przypadki łamania praw człowieka, ale również powstają zapomniane czy pomijane ogromne obszary, na których permanentnie i systemowo łamane są te prawa.

Z perspektywy ideologizacji i upolitycznienia prawa człowieka stają się wyłącznie narzędziem polityki poszczególnych państw czy organizacji międzynarodowych. Silnie chronione są tylko te spośród nich, które służą konkretnej ideologii lub konkretnej polityce danego państwa. Nie sposób jest zatem stwierdzić, że mamy obecnie do czynienia z procesem inflacji praw człowieka, a także coraz to szerszego zwątpienia w ich skuteczność.

Bibliografia

- Androff D.K., Tavassoli K.Y., *Deaths in the desert: The human rights crisis on the US – Mexico border*, "Social Work", 2012, nr 57.2.
- Augustyniak M., *Max Weber o władzy i odpowiedzialności w polityce*, „Studia Prawno-ustrojowe”, 2010, nr 11.
- Avbelj M., *Human rights inflation in the European Union [w:] The Fragmented Landscape of Fundamental Rights Protection in Europe. The Role of Judicial and Non-Judicial Actors*, red. L. Violin, A. Baraggia, Edward Elgar Publishing 2018.
- Bhala R., *China's Uyghurs, Human Rights, and America's Trade Sanctions*, "Human Rights, and America's Trade Sanctions", 2020, nr 19.
- Blackburn S., *Oksfordzki słownik filozoficzny*, Warszawa 1994.
- Chiński reżim zaostrza „sinizację” religii*, ekai, <https://www.ekai.pl>, 8.12.2021 (9.12.2021).

- Ćwiertniak T., *Wokół zagadnienia filozoficznych podstaw praw człowieka*, „Roczniki Administracji i Prawa”, 2019, nr 19.
- Drzewicki K., *Prawa człowieka w Karcie NZ i w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka*, „Sprawy Międzynarodowe”, 1998, nr 3.
- Fitzpatrick J.M., *Human rights in crisis. The International System for Protecting Rights During States of Emergency*, Filadelfia 1994.
- Florczak-Wątor M., *Rola sądów i trybunałów w kształtowaniu koncepcji horyzontalnego działania praw konstytucyjnych* [w:] *Sądy i trybunały wobec problemu horyzontalnego działania praw jednostki*, red. M. Florczak-Wątor, Kraków 2015.
- Florek I.B., Eroglu S.E., *The Need for Protection of Human Rights in Cyberspace*, „Journal of Modern Science”, 2019, nr 42.3.
- Gierycz M., *O symptomach kryzysu praw człowieka w Europie. Europeistyka?* [w:] *Dlaczego europeistyka? Europa w Kryzysie*, Warszawa 1915.
- Grabowska S., *Formy demokracji bezpośredniej w wybranych państwach europejskich*, Rzeszów 2009.
- Izdebski H., *Doktryny polityczno-prawne. Fundamenty współczesnych państw*, Warszawa 2021.
- Kasiński M., *Dobro wspólne a lojalność pracowników i funkcjonariuszy pełniących służbę publiczną w administracji* [w:] *O prawie administracyjnym i administracji. Refleksje. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Małgorzacie Stahl*, red. Z. Duniewska, Łódź 2017.
- Klapp O.E., *Inflation of Symbol. Los of Values in America Culture*, London 1991.
- Kołodko G., *Inflacja, reforma, stabilizacja*, Warszawa 1990.
- Lipowicz I., *Dobro wspólne*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 2017, nr 79, z. 3.
- Madej J., *W poszukiwaniu dobrego prawa*, „Ius Novum”, 2014, nr 8.5.
- Melosik Z., *Kultura, akademia i edukacja – modernistyczno/postmodernistyczne interpretacje*, „Przegląd Pedagogiczny”, 2011, nr 1.
- Mężyński A., *KE umieściła Boże Narodzenie na liście słów, których należy unikać. Fala krytyki*, Dziennik.pl, <https://gospodarka.dziennik.pl>, 2.12.2021 (9.12.2021).
- Mik C., *Koncepcja normatywna europejskiego prawa praw człowieka*, Toruń 1994.
- Mowbray A., *A study of the principle of fair balance in the jurisprudence of the European Court of Human Rights*, „Human Rights Law Review”, 2010, nr 10.2.
- Newman Ch., *The post-modern aura: The act of fiction in an age of inflation*, Evenston 1985.
- Piechowiak M., *Karta Praw Podstawowych a tradycyjne wartości* [w:] *Zmagania początku tysiąclecia*, red. M. Gierycz, J. Grosfeld, Warszawa 2012.
- Piechowiak M., *Pojęcie praw człowieka*, Warszawa 1997.
- Piorkowski P.D., *Autorytety. Idole, pozory, eksperci i celebryci*, Konin 2016.
- Piszczatowski A., *Kultura białoruska i rosyjska na peryferiach ideologicznych systemów: wykorzystanie historii do kontrolowania procesów myślowych*, „Journal of Modern Science”, 2016, nr 30.3.
- Puzynina J., *Ideologia w języku polskim*, „Oblicza Komunikacji”, 2008, nr 1.
- Sitek M., Such-Pyrgiel M., *Wpływ cyberkultury na prawa człowieka*, „Journal of Modern Science”, 2018, nr 39.4.
- Sokolova S., *Formowanie alternatywnej rzeczywistości w społeczeństwie totalitarnym: mitologizacja czarnobylskiej katastrofy w 1986 roku*, „Journal of Modern Science”, 2019, nr 41.2.

- Szozkiewicz L., Świergiel R., *Instytucje finansowe a autonomia jednostki – rozważania z perspektywy praw człowieka*, „Roczniki Nauk Prawnych”, 2018, nr 28.4.
- Tafaro L., *Dagli eroi alla celebrita*. *Icone e diritto civile*, Bari 2018.
- Theilen J.T., *The inflation of human rights: A deconstruction*, “Leiden Journal of International Law”, 2021.
- Tushnet M., *The issue of state action/horizontal effect in comparative constitutional law*, “International Journal of Constitutional Law”, 2003, nr 1.1.
- Weber M., *Racjonalność, władza, odczarowanie*, Poznań 2004.
- Wilczyński W.J., *Sowieckie źródła współczesnej wojny kulturowej*, „Przegląd Geopolityczny”, 2020, nr 33.
- Wiśniewski A., *Proporcjonalność i fair balance w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Gdańskie Studia Prawnicze”, 2019, nr 2.42.
- Wyrzykowski M., *Pojęcie interesu społecznego w prawie administracyjnym*, Warszawa 1986.

Human Rights. Between Ideology and Politics

Abstract

Human rights were only recognized as a worldwide value after World War II. From then on, they began to set the direction for the further evolution of political systems and international law. They are a discipline somewhere between philosophy, in particular ethics, various branches of law and political sciences. Human rights, as one of the relatively young terms appearing in the dictionary of politics and societies, are a unique social and political value, as well as a criterion for assessing the activity of authorities, the constitution and other legal provisions. Recently, they have also become an important element of international politics and a program objective for governments. The aim of this study is to analyze human rights issues in the context of their deep and multidimensional crisis, their violations, politicization and ideologization, because despite the collected, written and accepted by almost all countries human rights, gross violations of them still take place, which in this century is a contradiction of this. what was supposed to be a guarantee of peace in the world, and above all, which becomes a negation of the Universal Declaration of Human Rights itself.

Keywords: Human Rights, Human Rights Violations, Human Rights Inflation, Ideologization of Human Rights, Crisis

Zofia Sawicka*

**SPRAWOZDANIE Z OGÓLNOPOLSKIEJ
KONFERENCJI „PRZEKSZTAŁCENIA SYSTEMÓW
POLITYCZNYCH I MEDIALNYCH”, RZESZÓW,
14 GRUDNIA 2021 ROKU**

Dnia 14 grudnia 2021 r. na Uniwersytecie Rzeszowskim odbyła się ogólnopolska konferencja naukowa zatytułowana „Przekształcenia systemów politycznych i medialnych”, zorganizowana przez Instytut Nauk o Polityce UR. Tematyka konferencji została poświęcona dynamicznym zmianom systemów politycznych i medialnych w XX i XXI w. oraz ich wzajemnym zależnościom. Poruszana problematyka spotkała się z dużym zainteresowaniem badaczy z całej Polski.

Konferencję otworzyli: dziekan Kolegium Nauk Społecznych, przewodnicząca Komitetu Naukowego konferencji dr hab. Sabina Grabowska, prof. UR, oraz dyrektor Instytutu Nauk o Polityce dr hab. Krzysztof Żarna, prof. UR, którzy powitali przybyłych prelegentów i pozostałych uczestników konferencji, życząc wszystkim owocnych obrad i interesujących dyskusji.

Ze względu na liczne grono prelegentów oraz zróżnicowaną tematykę obrady konferencji podzielono na kilka paneli dyskusyjnych.

Pierwszy panel, prowadzony przez dr. hab. Przemysława Maja, prof. UR, rozpoczął się od wystąpienia prof. dr. hab. Bronisława Sitka (SWPS Uniwersytet Humanistyczno-społeczny), które zostało poświęcone przemłowi republiki i pryncypatu w antycznym Rzymie oraz jego współczesnym odniesieniom. Następnie prof. dr. hab. Magdalena Sitek z Wyższej Szkoły Gospodarki Euroregionalnej im. Alcide de Gasperi w Józefowie w referacie zatytułowanym *Prawa człowieka pomiędzy ideologią a narracją polityczną* odniosła się do wydarzeń na granicy polsko-białoruskiej związanych z napływem znacznej liczby migrantów i postawiła pytanie o prawa człowieka, zwłaszcza migranta, w kontekście polityki wielkich

* Uniwersytet Rzeszowski, e-mail: zsawicka@ur.edu.pl, ORCID: 0000-0001-7679-5303.

mocarstw. Jej zdaniem od dłuższego już czasu daje się zauważyć proces ideologizacji praw człowieka poprzez profilowanie treści poszczególnych praw oraz ich różnicowanie pod względem doniosłości. Proces ten najczęściej powiązany jest z różnego rodzaju ideologiami.

Kolejny prelegent, dr hab. Przemysław Żukiewicz, prof. UW (Uniwersytet Wrocławski), wygłosił referat na temat dynamiki systemów partyjnych pomiędzy elekcjami parlamentarnymi. Przeprowadzona analiza wskazywała, że przepływy międzypartyjne parlamentarzystów, wygaszenia i zastąpienia mandatów parlamentarnych w trakcie kadencji, wreszcie rozłamy wewnętrzpartyjne i *ad hoc* zawiązywane nieformalne koalicje – wszystkie te zdarzenia mogą generować poważne konsekwencje, prowadząc niekiedy nawet do upadku rządu i legitymizując alternację władzy.

Kolejnym prelegentem pierwszego panelu był dr hab. Przemysław Maj, prof. UR (Uniwersytet Rzeszowski). W referacie o tytule *Wartości polityczne i zjawisko alternacji władzy* wyjaśniał powiązania między: wartościami lewicowymi, prawicowymi, centrowymi; koncepcją A. Masłowa, R. Ingleharta oraz mapą wartości Shaloma Schwarza i wynikami wyborów politycznych. Doktor Wojciech Trempała z Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, kończąc pierwszy panel, wygłosił referat na temat wpływu filozofii alternatywy ekologicznej na systemy polityczne. Analizując różne odmiany tego nurtu, na podstawie analizy porównawczej wybranych koncepcji starał się znaleźć odpowiedź na pytanie o to, w jakim kierunku potencjalnie przekształcać się mogą systemy polityczne na świecie w warunkach przekroczenia punktów krytycznych kryzysu środowiskowego.

Drugi panel, prowadzony przez dr. hab. Wojciecha Furmana, prof. UR, rozpoczął referat dr Iwony Florek z Wyższej Szkoły Gospodarki Euroregionalnej im. Alcide de Gasperi w Józefowie, która zauważyła, że zmieniające się, często drastycznie, uwarunkowania polityczne i społeczno-gospodarcze (takie jak wojny czy transformacja ustrojowa) zdarzające się w historii wpływają na bieg zdarzeń i mają swoje następstwa również natury prawnej. W związku z tym sukcesorzy i decydenci muszą odpowiedzieć na pytanie, jak „rozliczyć przeszłość” i jaką relację prawa do idei sprawiedliwości wybrać. Następnie głos zabrał dr hab. Łukasz Fyderek z Uniwersytetu Jagiellońskiego, który swój referat poświęcił transformacji państw arabskich po Arabskiej Wiośnie Ludów oraz wpływowi na tę transformację państw rentierskich, takich jak Katar, Arabia Saudyjska i Zjednoczone Emiraty Arabskie. Przedstawiona analiza, uwzględniająca specyfikę współzależności pomiędzy systemami politycznymi na Bliskim Wschodzie, zobrazowała wpływ ekonomii poli-

tycznej państwa rentierskiego na procesy polityczne zachodzące w jego otoczeniu.

Wystąpienie dr. Arkadiusza Lewandowskiego z Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy dotyczyło z kolei zagadnienia subiektywnej deprywacji, traktowanej jako jedno z kluczowych zjawisk dla procesu dążenia i uzasadniania przez polityków chęci zmiany systemu politycznego oraz zjawiska populizmu w kontekście kryzysu demokracji liberalnej.

Panel zakończył dr hab. Tomasz Kozięło, prof. UR (Uniwersytet Rzeszowski), który w swoim referacie przedstawił zasady ustrojowe polskiego obozu narodowego w XXI w. na przykładzie Ligi Polskich Rodzin i Ruchu Narodowego.

Po przerwie odbyły się obrady ostatniej sesji plenarnej, której przewodniczył dr hab. Tomasz Kozięło, prof. UR. Jako pierwszy głos zabrał dr Maciej Turek z Uniwersytetu Jagiellońskiego. W referacie zatytułowanym *Ponadpartyjność w czasach polaryzacji: Powstanie i działalność specjalnej Komisji Izby reprezentantów USA ds. zbadania wydarzeń z 6 stycznia 2021* poddał pod dyskusję następujące zagadnienia: czy Kongres jest skłonny kontrolować egzekutywę czy też wyzbył się swojej konstytucyjnej funkcji i czy sprawowanie kontroli w czasach braku ponadpartyjności jest skuteczne i w ogóle możliwe?

Kolejny prelegent, dr hab. Wojciech Furman, prof. UR (Uniwersytet Rzeszowski) przedstawił wybrane spostrzeżenia dotyczące obecnego stanu dziennikarstwa oraz powody, które do takiego stanu doprowadziły. Profesor zauważył, że nowe zjawiska i tendencje w dziennikarstwie, jakie wynikają z upowszechnienia procesów komunikowania cyfrowego, powodują zmianę narzędzi i sposobów działania dziennikarzy, uwalniając ich przy tym od wielu prostych zadań, ale zarazem stawiając nowe wymogi.

Chińskiej polityce medialnej został poświęcony referat mgr. Adama Pawełczyka z Uniwersytetu Śląskiego. Celem analizy było znalezienie odpowiedzi na pytania, jakie tematy dominują w chińskim przekazie medialnym kierowanym za granicę, które państwa są najbardziej istotne z punktu widzenia chińskiej polityki zagranicznej oraz jak przedstawia się chiński punkt widzenia na najważniejsze światowe sprawy.

Ostatnie wystąpienia konferencyjne dotyczyły problematyki samorządowej. Dr Marcin Mamiński z Wyższej Szkoły Gospodarki Euroregionalnej im. Alcide de Gasperi w Józefowie wskazał kierunki przekształceń polskiego samorządu terytorialnego w celu zwiększenia efektywności ochrony praw człowieka w samorządzie terytorialnym w ramach tzw. pozytywnych obowiązków państwa. Natomiast dr Dominik Szczepański z Uniwersytetu Rzeszowskiego, którego wystąpienie zakończyło konferencję, ukazał okoliczności związane z utworzeniem szerokiej platformy

wyborczej Inicjatywy Społecznej Wspólnota Samorządowa, która została powołana do życia w listopadzie 2001 r. jako wynik integracji szeroko rozumianych środowisk samorządowych.

Konferencja zakończyła się interesującą i owocną dyskusją na temat problematyki poruszanej w referatach przez prelegentów. Uczestnicy zgodnie uznali wydarzenie za niezwykle udane i wyrazili chęć dalszej współpracy oraz uczestnictwa w następnych organizowanych przez Instytut Nauk o Polityce UR wydarzeniach.

INFORMACJE DLA AUTORÓW

Teksty należy nadsyłać w formie elektronicznej (w formacie *.doc, *.docx lub *.rtf). Do tekstu należy dołączyć w formie skanu pisemne oświadczenie o oryginalności pracy oraz o tym, że nie uczestniczy ona aktualnie w innym postępowaniu wydawniczym, jak również oświadczenie o niewystępowaniu konfliktu interesów. Natomiast po przyjęciu artykułu do druku autor podpisuje umowę o wykonanie utworu i przeniesienie autorskich praw majątkowych.

W wersji elektronicznej należy ponadto umieścić:

- adres do korespondencji oraz informacje o autorze (stopień / tytuł naukowy, zajmowane stanowisko oraz miejsce pracy).
- streszczenie oraz od 3 do 5 słów kluczowych w językach polskim i angielskim oraz tłumaczenie tytułu w języku angielskim.

Redakcja „Polityki i Społeczeństwa” informuje, iż w celu przeciwdziałania zjawiskom określanym jako *ghostwriting* i *guest authorship* wprowadzono odpowiednie procedury związane z zaporą *ghostwriting*. *Ghostwriting* oraz *guest authorship* są przejawem nierzetelności naukowej, a wszelkie wykryte przypadki będą demaskowane, włącznie z powiadomieniem odpowiednich podmiotów (instytucje zatrudniające autorów, towarzystwa naukowe, stowarzyszenia edytorów naukowych itp.).

Z *ghostwriting* mamy do czynienia wówczas, gdy ktoś wniósł istotny wkład w powstanie publikacji, bez ujawnienia swojego udziału jako jeden z autorów lub bez wymienienia jego roli w podziękowaniach zamieszczonych w publikacji. Z *guest authorship* (*honorary authorship*) mamy do czynienia wówczas, gdy udział autora jest znikomy lub w ogóle nie miał miejsca, a pomimo to jest wymieniany jako autor (ew. współautor) publikacji.

Ponadto Redakcja „Polityki i Społeczeństwa” będzie dokumentować wszelkie przejawy nierzetelności naukowej, zwłaszcza łamania i naruszania zasad etyki obowiązujących w nauce. Dlatego też Redakcja „Polityki i Społeczeństwa” wymaga od Autorów publikacji ujawnienia wkładu poszczególnych Autorów w powstanie publikacji (z podaniem afiliacji oraz kontrybucji, tj. informacji, kto jest Autorem koncepcji, założeń, metod itp. wykorzystywanych przy przygotowaniu publikacji). Autor ponosi również odpowiedzialność za zgłoszoną publikację.

Autorzy w terminie 2 tygodni od wpłynięcia tekstu są informowani o zakwalifikowaniu go do postępowania recenzyjnego lub odrzuceniu ze względu na poważne uchybienia formalne, bądź wyraźny, rażąco niski poziom naukowy. W przypadku niewielkich uchybień artykuł jest zwracany autorowi w celu dostosowania do wymogów redakcyjnych.

Następnie każda praca (po usunięciu personaliów autora) jest opiniowana przez jednego z Redaktorów „Polityki i Społeczeństwa”. Po uzyskaniu pozytywnej opinii tekst zostaje przesłany do dwóch recenzentów zewnętrznych. W przypadku uzyskania dwu recenzji pozytywnych tekst zostaje zakwalifikowany do druku. W przypadku uzyskania jednej recenzji negatywnej Redaktor Naczelny kieruje tekst do dodatkowego recenzenta zewnętrznego. W przypadku uzyskania dwu recenzji negatywnych tekst zostaje odrzucony. W ciągu 3 miesięcy autor otrzymuje recenzje nadesłanego tekstu (po usunięciu personaliów recenzentów) oraz informację w sprawie dalszego postępowania publikacyjnego.

W przypadku sprofilowania tematycznego numerów „Polityki i Społeczeństwa” zakwalifikowany tekst zostaje opublikowany zgodnie z jego merytoryczną treścią.

Redakcja „Polityki i Społeczeństwa” przyjmuje teksty w sposób ciągły.

Redakcja nie zwraca tekstów oraz zastrzega sobie prawo do ich redagowania i skracania.

Adres poczty elektronicznej: polispol@univ.rzeszow.pl

Adres strony internetowej: <https://journals.ur.edu.pl/polispol/>

Wskazówki techniczne:

- artykuł, raport z badań lub komunikat powinien liczyć do 30 000 znaków (ze spacjami), włączając streszczenia, tekst właściwy, tabele i wykresy oraz przypisy. Recenzja, glosa, opinia – do 15 000 znaków. Sprawozdanie, nota, powinny zawierać do 10 000 znaków;
- w artykule należy wyodrębnić części: 1) **wstęp**, 2) **część właściwą**, podzieloną przynajmniej na 2 części (śródrodziały) oraz 3) **zakończenie** i oznaczyć je nienumerowanymi śródtytułami. We wstępie należy przyjąć hipotezę/tezę, wskazać zastosowaną metodę(y) badań oraz scharakteryzować pokrótce wykorzystane źródła. Zakończenie powinno zawierać wnioski końcowe i odniesienie do przyjętych we wstępie założeń;
- artykuł naukowy powinien zawierać streszczenia w języku polskim i angielskim oraz od 3 do 5 słów kluczowych w językach polskim i angielskim wraz z tłumaczeniem tytułu w języku angielskim;

- abstrakt (od 500 do 1000 znaków) w sposób syntetyczny i klarowny powinien wskazywać cele, metody analizy oraz główne wnioski, eksponując wartość dodaną dla podjętej problematyki;
- czcionka 12 pkt (Times New Roman);
- interlinia 1,5;
- marginesy standardowe – 2,5 cm;
- prosimy nie formatować tekstu (dopuszczalne jest stosowanie wyróżnień poprzez pogrubienie);
- stosujemy przypisy dolne wg schematu:
- ✓ wydawnictwa zwarte – inicjał imienia i nazwisko(a) autora(ów), *tytuł kursywą*, miejsce i rok wydania, strony, np.:
gdy jest 1 autor:
 S. Grabowska, *Formy demokracji bezpośredniej w wybranych państwach europejskich*, Rzeszów 2009, s. 34.
gdy jest 2–3 autorów:
 M. Delong, K. Żarna, *Republika Słowacka i Rzeczpospolita Polska na drodze do Unii Europejskiej*, Rzeszów 2013, s. 57.
 T. Koziello, P. Maj, A. Pięta-Szawara, *Perspektywy badawcze i dylematy teorii polityki*, Rzeszów 2014, s. 41.
gdy jest 4 i więcej autorów: wówczas wymieniamy pierwszego z autorów i w nawiasie piszemy [i in.]:
 B. Wróblewski [i in.], *Współczesna polityka zagraniczna wybranych państw. Szanse i zagrożenia*, Rzeszów 2021, s. 22.
- ✓ rozdział w monografii zbiorowej: inicjał imienia i nazwisko(a) autora(ów), *tytuł rozdziału kursywą* [w:] *tytuł monografii kursywą*, red. inicjał imienia i nazwisko(a) redaktora(ów), miejsce i rok wydania, strony, np.:
 G. Bonusiak, *Przemiany w polityce Królestwa Szwecji wobec imigrantów w dobie „kryzysu uchodźczego”* [w:] *Współczesna polityka bezpieczeństwa. Aspekty polityczne, gospodarcze i militarne*, red. M. Delong, M. Malczyńska-Biały, t. 2, Rzeszów 2018, s. 271.
 T. Koziello, P. Maj, W. Paruch, *Wprowadzenie – refleksje o przeustrzeni publicznej* [w:] *Adaptacja – reforma – stabilizacja. Przeustrzeń publiczna we współczesnych systemach politycznych*, red. T. Koziello, P. Maj, W. Paruch, Rzeszów 2010, s. 8–9.
- ✓ artykuł w czasopiśmie: inicjał imienia i nazwisko(a) autora(ów), *tytuł artykułu kursywą*, tytuł czasopisma w cudzysłowie, rok wydania, numer, strony, np.:
 M. Malczyńska-Biały, *Konsumeryzm w Stanach Zjednoczonych Ameryki*, „Polityka i Społeczeństwo”, 2012, nr 10, s. 102.

- ✓ akt normatywny: pełna nazwa dokumentu, artykuł – jeśli jest potrzebny (w nawiasie miejsce publikacji, rok publikacji, numer, pozycja), np.:
Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, art. 3 (Dz.U. 1997, nr 88, poz. 553).
Postanowienie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 11 lutego 2021 r. o nadaniu odznaczeń (M.P. 2021, poz. 441).
- ✓ źródła bez oznaczonego autora – *nazwa/tytuł*, miejsce i rok wydania, i w razie potrzeby nr strony, np.:
Sprawozdanie stenograficzne z 25 posiedzenia Sejmu RP IX kadencji, 20 stycznia 2021 r., Warszawa 2021, s. 48.
Bilans nastrojów społecznych w pierwszym kwartale. Komunikat badań CBOS, Warszawa 2021, s. 4.
- ✓ materiały internetowe: inicjał imienia i nazwisko(a) autora(ów) – jeśli są podane, *tytuł materiału*, nazwa portalu internetowego, adres portalu internetowego, data publikacji (w nawiasie: data odczytu), np.:
K.A. Kowalczyk, *Po co liposukcja ozdrowieńcowi*, Rzeczpospolita, <https://www.rp.pl>, 14.05.2021 (14.05.2021).
 - powtórzenia:
- ✓ gdy dwa kolejne przypisy odnoszą się do tej samej publikacji:
przypis 1: D. Szczepański, *Unia Wolności. Założenia programowe i działalność (1994–2005)*, Rzeszów 2013, s. 35.
przypis 2: *Ibidem*, s. 45.
- ✓ gdy ponownie przywoływana jest tylko 1 publikacja tego samego autora, ale nie w kolejnych przypisach:
przypis 1: K. Żarna, *Hitler, Henlein, Karmasin. Mniejszość niemiecka na Słowacji w polityce III Rzeszy (1933–1939)*, Przemysł 2009, s. 56.
przypis 10: K. Żarna, *op. cit.*, s. 76.
- ✓ gdy w dwóch kolejnych przypisach przywołuje się tego samego autora, ale inną jego publikację, stosujemy zwroty: *idem* (dla mężczyzn) i *eadem* (dla kobiet):
przypis 1: H. Cimek, *Elity polityczne ruchu ludowego w II Rzeczypospolitej*, Rzeszów 2013, s. 110.
przypis 2: *Idem*, *Elity ruchu ludowego w Polsce w latach 1944–1949*, Rzeszów 2016, s. 37.
- ✓ gdy ponownie powoływana jest jedna z kilku publikacji danego autora:
przypis 1: A. Pawłowska, *Samorząd terytorialny w Stanach Zjednoczonych Ameryki*, Warszawa 2016, s. 120.

przypis 4: A. Pawłowska, *Władza. Elity. Biurokracja: Studium z socjologii polityki*, Lublin 1998, s. 68.

przypis 10: A. Pawłowska, *Samorząd...*, s. 110.

Sporządzanie bibliografii:

- bibliografię sporządzamy alfabetycznie, bez podziału na źródła i literaturę naukową;
- należy podać identyfikator DOI (jeśli publikacja go zawiera) lub adres strony internetowej (jeśli materiał został pobrany z internetu);
- wydawnictwa zwarte: nazwisko(a) i inicjał imienia autora(ów), *tytuł publikacji*, miejsce i rok wydania, np.:
- Grabowska S., *Formy demokracji bezpośredniej w wybranych państwach europejskich*, Rzeszów 2009.
- rozdział w monografii zbiorowej: nazwisko(a) i inicjał imienia autora(ów), *tytuł rozdziału kursywą* [w:] *tytuł monografii kursywą*, red. inicjał imienia i nazwisko(a) redaktora(ów), miejsce i rok wydania, zakres stron, np.:
Bonusiak G., *Przemiany w polityce Królestwa Szwecji wobec imigrantów w dobie „kryzysu uchodźczego”* [w:] *Współczesna polityka bezpieczeństwa. Aspekty polityczne, gospodarcze i militarne*, red. M. Delong, M. Malczyńska-Biały, t. 2, Rzeszów 2018, s. 270–280.
- artykuł w czasopiśmie: nazwisko(a) autora(ów) i inicjał imienia, *tytuł artykułu kursywą*, tytuł czasopisma w cudzysłowie, rok wydania, numer, zakres stron, np.:
Malczyńska-Biały M., *Konsumeryzm w Stanach Zjednoczonych Ameryki*, „Polityka i Społeczeństwo”, 2012, nr 10, s. 100–108.
- akt normatywny: pełna nazwa dokumentu (w nawiasie miejsce publikacji, rok publikacji, numer, pozycja), np.:
Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. 1997, nr 88, poz. 553).
- źródła bez oznaczonego autora – *nazwa/tytuł*, miejsce i rok wydania, np.:
Sprawozdanie stenograficzne z 25 posiedzenia Sejmu RP IX kadencji, 20 stycznia 2021 r., Warszawa 2021.
- materiały internetowe: nazwisko(a) autora(ów) i inicjał imienia – jeśli są podane, *tytuł materiału*, nazwa portalu internetowego, adres portalu internetowego, data publikacji (w nawiasie: data odczytu), np.:
Kowalczyk K.A., *Po co liposukcja ozdrowieńcowi*, Rzeczpospolita, <https://www.rp.pl>, 14.05.2021 (14.05.2021).

Struktura artykułu:

1. Imię i nazwisko Autora artykułu (czcionka 12, pogrubiona) – przy nazwisku Autora trzeba zrobić przypis, w którym należy podać jego afiliację (podstawowa jednostka pracy i uczelnia) wraz z adresem pocztowym jednostki, adres e-mail Autora oraz numer ORCID.
2. Tytuł artykułu (czcionka 14, duże litery, pogrubiony, wyśrodkowany).
3. Streszczenie po polsku.
4. Słowa kluczowe po polsku.
5. Wstęp (słowo „Wstęp” – czcionka 12, pogrubiona, wyśrodkowana).
6. Część zasadnicza (tytuły śródrozdziałów – czcionka 12, pogrubiona, wyśrodkowana).
7. Zakończenie (słowo „Zakończenie” – czcionka 12, pogrubiona, wyśrodkowana).
8. Bibliografia (słowo „Bibliografia” – czcionka 12, pogrubiona, wyśrodkowana).
9. Tytuł artykułu w języku angielskim (czcionka 12, pogrubiona, wyśrodkowana).
10. Streszczenie w języku angielskim.
Słowa kluczowe w języku angielskim.